

2020 ж. шілде, №3 (59)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті*

Бас редактор: *Мусабекова Г.А.*, педагогика ғылымдарының кандидаты, Ө. Сұлтанғазина атын. ҚМПУ, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары: *Амандыкова А.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ө. Сұлтанғазина атын. ҚМПУ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей

Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан

Благодарзумына О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова

Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия

Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей

Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан

Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция

Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния

Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ-нің профессоры, Қазақстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия

Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария

Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118
(ғылым және халықаралық байланыстар басқармасы)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

№3 (59), июль 2020 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский государственный педагогический университет*

Главный редактор: *Мусабекова Г.А.*, кандидат педагогических наук, КГПУ им. У. Султангазина, Казахстан

Заместитель главного редактора: *Амандыкова А.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КГПУ им. У. Султангазина, Казахстан

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор МГИМО МИД, г. Москва, Россия

Жаксылыкова К.Б., доктор педагогических наук, профессор Казахского национального исследовательского университета им. К. Сатпаева, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан

Благодарная О.Н., кандидат экономических наук, доцент Международного Независимого Университета Молдовы

Доман Э., доктор лингвистических наук, университет Макао, Сидней, Австралия

Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЮУГГПУ, Россия

Жилбаев Ж.О., кандидат педагогических наук, доцент, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан

Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция

Катцнер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США

Кульгильдинова Т.А., доктор педагогических наук, профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Казахстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, доктор лингвистических наук, Папский католический университет Сан-Паулу, Бразилия

Монова-Желева М., доктор PhD, профессор Бургасского свободного университета, Болгария

Чаба Толгизи, научный сотрудник кафедры экологии, Университет Сегеда, Венгрия

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
(управление науки и международных связей)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Сіздердің назарларыңызға «ҚМПИ Жаршысы» ғылыми-әдістемелік журналының 2020 жылғы үшінші басылымы ұсынылып отыр.

«Теориялық және сараптамалық-шолу зерттеулер» бөлімінде профессорлық-оқытушылық құрамының Торғай әндерінің өскелең ұрпаққа берер тәрбиелік мәні; телесұхбат ауызша дискурстың коммуникативті ерекшеліктері; Ы. Алтынсарин жер мәселесі жайында жазған еңбектері; Т. Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» шығармасындағы қарама-қарсы коннекторлардың стильдік қызметі; латын негізді қазақ тілі әліпбиін оқытудың педагогикалық-психологиялық аспектілері туралы материалдары ұсынылған.

«Эмпирикалық зерттеулер» бөлімі университет ғалымдарының зерттеулерінің нәтижелерін, оның ішінде шетелдік серіктестермен бірлесіп жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін қамтиды, атап айтқанда: Қостанай облысының жер үсті моллюскаларының

(Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) фаунасы; Қостанай облысы аумағындағы флористикалық жаңалықтар (2 бөлім); «Алтын дала» мемлекеттік табиғи резерватының аумағындағы флористикалық жаңалықтар.

«Пәндерді оқыту әдістемесі мен технологиясы» бөлімінде жарияланған мақалаларда батик жасау технологиясы; тарих сабағында сыни ойлау технологиясы арқылы оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыру; балаларға арналған телебағдарламаларды сабақтарда қолданудың әдіс-тәсілдері сияқты сұрақтар қарастырылған.

«Жас ғалымдардың ғылыми зерттеулері» лингвистикалық зерттеу алгоритмін құрастыру тәсілі; көркем еңбек сабағында бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін қалыптастыру; жоғары оқу орны студенттерінің медиақұзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық ұстанымдары сияқты мәселелерді баяндайды.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру» бөлімінде «зайырлы мемлекет» ұғымын таным феномені ретінде қарастыру мәселесі сөз етілген.

Бұл нөмірдегі мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған.

Журналымыздың жариялану аясы кеңейіп, ол өз кезегінде ғылыми қорымыздың жаңартылуы мен толықтырылуына септігін тигізеді және оқырман тарапынан аса үлкен ғылыми қызығушылық пайда болады деп үміттеміз.

Сіздердің тараптарыңыздан ұсыныстар мен жасампаз пікірлер күтеміз.

Мусабекова Г.А.,
«ҚМПИ Жаршысының» бас редакторы,
педагогикалық ғылымдар кандидаты

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Вашему вниманию представлен третий номер научно-методического журнала «ҚМПИ Жаршысы» за 2020 год.

В разделе *«Теоретические и обзорно-аналитические исследования»* представлены материалы профессорско-преподавательского состава, посвященные таким вопросам, как воспитательное значение торгайских песен для подрастающего поколения; коммуникативные особенности устного дискурса телеинтервью; стилистическая функция противоположных коннекторов в произведении Т. Ахтанова «Шырағын сонбесин»; И. Алтынсарин о земельном вопросе; педагогические и психологические аспекты преподавания алфавита казахского языка на латинской основе.

Раздел *«Эмпирические исследования»* содержит результаты научных исследований ученых нашего университета, в том числе в соавторстве с зарубежными исследователями: фауна наземных моллюсков (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) Костанайской области; флористические находки на территории Костанайской области (Часть 2); флористические находки на территории государственного природного резервата «Алтын дала».

В статьях, что опубликованы в разделе *«Методика и технология преподавания дисциплин»*, затронуты такие вопросы, как: технология изготовления батика; формирование информационной компетентности учащихся через технологии критического мышления на уроках истории; методы использования детских телепрограмм на уроках.

В статьях раздела *«Научные работы молодых исследователей»* внимание уделено таким проблемам, как: метод разработки алгоритма лингвистических исследований; формирование эстетической культуры у школьников младших классов на уроках художественного труда; педагогические принципы формирования медиакомпетентности студентов высших учебных заведений.

В разделе *«Реализация программы «Рухани жаңғыру»* текущего номера рассматривается вопрос о светском государстве как феномене познания.

В этом номере представлены работы на казахском, русском и английском языках.

Надеемся, что география публикаций журнала расширится, что будет способствовать пополнению и обновлению научной базы, а также появится научный интерес со стороны читателя.

Ждем от вас предложений и творческих идей.

Мусабекова Г.А.,
главный редактор «ҚМПИ Жаршысы»,
кандидат педагогических наук

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ӘОЖ 7.5527

Амирхамзин, Н.К.

*педагогика және психология магистрі,
өнер кафедрасының аға оқытушысы,
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан*

ТОРҒАЙ ӘНДЕРІНІҢ ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚҚА БЕРЕР ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Түйін

Берілген мақала Қостанай облысы төңірегіндегі қасиетті Торғай өлкесінің танымал әндерін жинақтауға арналған. Көптеген танымал әндердің өскелең ұрпаққа берер тәрбиелік мәні ашылған. Бірнеше Торғай композиторларының өмірі мен шығармашылығы жайлы деректер жиналған. Торғайдың табиғатына сай келетін, туған жерге арналған керемет әндер арқылы өскелең ұрпаққа патриоттық тәрбие беру мәселесі зерттелген.

***Кілт сөздер:** Торғай өлкесі, әндер, композиторлар, ақындар, музыкалық тәрбие.*

1 Кіріспе

Баршамызға мәлім, еліміздің ең дарынды өлкесіне айналған Торғай өңірі тума таланттарға тұнып тұрған киелі мекен. Жалпы ғылымның қай саласын алып қарасақ та, көптеген дарынды тұлғалардың осы өлкеден шыққаны белгілі. Соның ішінде әдебиет, өнер салаларында аты шыққан, есімдері еліміздің тарихында алтын әріппен жазылған небір өнер иелерінің осы өлкеде өмірге келгені таңбалы тарихымыздан таныс. Былайша алып қарасақ, әр жердің өзіне тән әуені, мақамы бар. Мәселен Сыр мақамдары Жетісу әуендеріне, Атырау әндері Семей, Шығыс Қазақстан, Көкшетау, Солтүстік Қазақстан, Алтай саздарына ұқсай бермейді. Осы сияқты Торғай әуендері де өзіндік ерекшелігі бар үлкен мектеп. Бүкіл Қазақ елі сияқты Торғай өңірінің де басынан кешпеген ауыртпалығы аз. Қысы қатал, жазы аптап – табиғаты да алғаш көрген кісіні тамсандыра қоймайды. Бірақ осында туып, осында өскен жан үшін Торғайдан асқан жер жаннаты жоқ! Олар туған жерге құдайдай сеніп, құлай сүйеді. Небір ғажайып іс ғашықтықтан, құштарлықтан туады емес пе?! Сондықтан ба екен, осы бір кішкене құс аттас мекен ежелден талантқа бай. Бүкіл елімізге аты мәшқүр қаншама айтулы ақын-жазушылар мен ғалымдар шыққан: Ахмет Байтұрсынұлы, Міржәкып Дулатов, Сырбай Мәуленов және т.б. Ән әуелеткен бұлбұл көмей әншілер, күмбірлетіп күй төккен дүлдүл күйшілер де жетерлік.

Сол жан баурап, жүрек тебіренер әндер мен күйлерді тудырған композиторлар да баршылық мұнда.

Ән өнері – халқымыздың қадір-қасиетін, рухани болмыс-бейнесін, таным-табиғатын, өмірлік тәлімін, өнеге-өрісін, тұрмыс-тіршілігін, сонымен қоса адамгершілік этикалық қағидаларын танытатын өнердің бір саласы. Қазақ халқы өз тұрмыс тірлігіндегі қарекеттердің бәрінде де өлең өнерді серік еткеніне өмірдің өзі куә. Өйткені өнердің ықпалы қашан да күшті, сөзі өтімді, тәрбиелік қуаты басым болып келетіні белгілі. Бұдан халқымыздың рухани болмысын, ішкі жан дүниесін, ой әлемін, тереңнен қуат алып ғасырлар бойы жасаған ой-өнерін, тіл байлығын, сөйлеу мәдениетін, тұрмыс этикасының өзіне тән сипатқа ие болып қалыптасқанын көреміз. Мұның өзі оның құнын жоғалтпай келе жатқан ерекшелігі мен артықшылығы болып табылады.

Қазақтар әндердің басым бөлігін халық аспаптарының сүйемелдеуімен (домбыра, қылқобыз, сырнай, т.б.) орындаған. Әншінің өзі домбырамен сүйемелдей отырып, жеке дауыспен ән айту немесе жеке домбырада күй тарту қазақтардың музыкалық өнерінің негізгі дәстүрлі түрі болды.

Ән өнері жеке адам сезімінен бастап тұтас халық тағдырына дейін сергек үн қосуға мейлінше оңтайлы. Адам қоғамындағы үлкенді-кішілі барша құбылыс әнге арқау бола алады. Ұлы Абай өнердің бұл қасиетін:

«Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кірер денең», – деп түйіндеген [1].

Қазақ әндеріндегі философиялық ой тереңдігі үнемі дидактикалық мәселелермен қапсырыла қапталдасқан. Қазақ әндерінің қай жанрын алмасақ та, өнегелі өсиет арқылы, ізгілікті мейірбандыққа, татулық пен бірлікке, адамгершілікке, байсалды мінез-құлыққа, сиқырлы ақылдылыққа насихаттап отырады. Сонымен бірге, қазақ халқының тарихын, өмір сүру тіршілігінің сан қилылығын, қоғамдық көзқарастарын, ақыл-ойының жиынтығын танытады. Қазақ әндерінің дидактикалық, танымдық қасиеті негізгі ерекшеліктерін тағы бір қырынан көрсетеді.

2 Материалдар мен әдістер

Торғай – өнерімен нұрланған өлке. Қазақ елінің, өлкеміздің аса көрнекті тұлғалары – осы киелі жердің перзенттері осы өңірде тұрып жатқан жергілікті халық үшін – зор мақтаныш. Біз білетін көптеген композиторлар мен қоса, біз естімеген, дегенмен де Торғай тарихында елеулі орын алатын көптеген өнер тұлғалары бар. Алғашқылардың бірі болып ойға келетін ұлы композиторлардың бірі Болат Хамзин. Қазіргі таңда Торғай өлкесінде саз мектебінің аты Болат Хамзин ағамыздың атында. Болат Хамзин (1938–1991) 1938 жылы Жанкелдин ауданының Торғай ауылында дүниеге келген. Осы ауылдағы Ы. Алтынсарин атындағы орта мектепті бітірген. 1961 жылы Құрманғазы атындағы мемлекеттік консерваториядағы оқуын бітіріп, осы жылдан бастап Торғай ауылында аудандық мәдениет бөлімінде және саз мектебінде қызмет атқарған. Н. Ахметбеков атындағы халық тестры мен «Ғасырлар пернесі» атты фольклорлық халық ансамблінің алғашқы ұйымдастырушысы. Бүкілодақтық республикалық фестивальдердің лауреаты. «Торғай қызы», «Ұялмашы қалқатай», «Аманкелді ұрпағы», «Қайдасың шолпаным, жұлдызым», «Орамал» атты әндерінің авторы. Қазақстан Республикасына еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, Қазақстанға белгілі композитор.

Алтынбай Сейтқасымов 1957 жылдың 10 тамызында Қостанай облысының Жанкелдин ауданы, Шеген ауылында дүниеге келген. Сол ауылдағы Аманкелді атындағы орта мектепті 1974 жылы бітіріп, комсомол-жастардың қатарында шопан болып еңбек атқарды. Кейін 1978 жылы Ақтөбе қаласындағы мәдени-ағарту училищесіне оқуға түсіп, 1980 жылы тәмамдады. Аудандық мәдениет үйінде қызмет атқарып, кейін ұстаздық жұмысқа ауысып, осы уақытқа дейін ұстаздық қызмет атқарып келеді. Шығармашылықпен 1980 жылдардан бастап айналысып келе жатқан өнер қайраткері. Қазіргі кезеңге дейін 35-тен аса әндерінің авторы. Ән мәтіндерін шығармашылық ортадан шалғай жерде болуына байланысты көпшілігінде өзі жазады. Сонымен қатар С. Тұрғынбеков, С. Оспанов, Қ. Әбіл, Н. Мұқатов, т.б. ақын-жазушылардың өлеңдеріне жазылған әндері бар. Ұстазы – Болат Хамзин. Халық арасына кең тараған әндері «Айналайын Торғайым!», «Сен менің жадымдасың», «Кінәліма», «Бала кезім – қарақөзім», «Сағынышым қайда еді?».

Бақытжан Сәуекенов 1951 жылы Торғай жерінде дүниеге келген. Ақтөбе мәдени-ағарту училищесін бітіріп, Жанкелдин ауданында «Ғасырлар пернесі» атты фольклорлық-этнографиялық ансамблін құрып, өз шығармаларын концерттік бағдарламаға енгізіп аудан, облыс, республика және шет ел көлеміне дейін сапар шеккен. Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, Жанкелдин аудандық мәдениет үйінің директоры Бақытжан Сәуекеновтың шығармалары ұлттық нақышымен, халықтық сипатының қуаттылығымен ән сүйер қауымға етене жақын. Оның «Қазақ қызы» әні авторлық құқыққа ие болып, бүкіл облыстық ансамбльдері мен жеке орындаушылардың бағдарламаларына енгізілген.

Облыстық және республикалық радиолардан талай әндері шырқалып жүр. Шымкент қаласында өткен Шәмші Қалдаяқовтың ән фестиваліне қатысты. Халық арасына кең тараған мынадай шығармалары бар: «Арайлым менің», «Арқалығым менің», «Шопан жыры», «Кешір мені», «Домбыра», «Сен берген орамал», «Қоштасарда», «Туған жер – Торғайым», т.б. Қостанай облысының меценаттар клубының «Қазына» сыйлығының лауреаты. Меңдіғара аудандық мәдениет үйінің көркемдік жетекшісі.

Аманкелді Досжанов 1965 жылы шілде айының 18 жұлдызында Қостанай облысының Аманкелді ауылы, Қабырға ауылында дүниеге келген. 1980 жылы Крупская атындағы орта мектепті бітіріп, 1985 жылы Арқалық музыка училищесін тәмамдаған. Сазгерлік өнермен 1985 жылдан бастап айналысады. 1985 жылы облыстық сазгерлер сайысында бірінші орынды жеңіп алған. 1990 жылы Павлодар қаласында өткен республикалар әншілер сайысында жүлдегер атанады. 1993 жылы республикалық «Үкілі үміт» атты әнші-сазгерлер сайысында жүлделі бірінші орынға, 1994 жылы республикалық «Жас қанат» әншілер сайысында, 1996 жылы Ш. Қалдаяқов атындағы Халықаралық әншілер байқауында дипломант атағына ие болған. 30-дан астам әндердің авторы.

Қалибек Деріпсалдин 1953 жылы қаңтар айының 10-жұлдызында Аманкелді ауданы, Батпақара ауылында дүниеге келген. 1970 жылы Аманкелді орта мектебін бітіріп, 1973 жылы Жамбыл мәдени-ағарту училищесін қызыл дипломмен бітірген. Жамбыл қаласында «Алатау», «Қызғалдақ», «Шертер» ансамбльдерінде қызмет атқарған. Мәскеу қаласында екі рет гастрольдік іссапарда болып, өнерін көрсеткен. Арқалық қаласында өзінің «Торғай толғауы», «Балауса», Қимада «Гүлдәурен», Аманкелдіде «Торғай толқыны», «Көктем гүлдер» ансамбльдерін құрған. Бүкілодақтық республикалық фестивальдердің лауреаты, 1990–1993 жылдары Алматы қаласының Орталық концерт залында, 2003 жылы Нұр-сұлтан қаласының Президент сарайында шығармашылық кештері өтті. Қазақстанның халық ағарту ісінің үздігі, Қазақстан Республикасына еңбек сіңірген мәдениет қызметкері. Қазіргі уақытта Қостанай қаласының «Мирас» ансамбліне қызмет істейді.

Қайырғали Әбішев 1951 жылдың 1 желтоқсанында Қостанай облысының Аманкелді ауданы, Байғабыл ауылында дүниеге келген. Қазақстан Республикасы оқу ісінің үздігі. Бүкілодақтық фестивальдің екі дүркін, республикалық телефестивальдің лауреаты, дәулескер күйші. Кейінгі жылдары Қостанай қаласының дарынды балаларға арналған Б. Алтынсарин атындағы мектеп-интернатының «Ыбырай сазы» ұлт-аспаптар оркестрінің жетекшісі және ұстазы қызметін атқарды.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Торғай әндерін айтар болсақ, ең алдымен, олардың басым көпшілі туған жерге, елге деген сағыныш тақырыптарын қамтыған. Оған дәлел ретінде Бақытжан Сәуекеновтың «Туған жер – Торғайым», «Арқалығым менің», Бақытжан Байқадамовтың «Жаңа өлке», Бақытбек Сейіловтың «Туған жер», Қонысбай Әбіловтің «Қош бол, туған жер», Алтынбай Сейітқасымовтың «Айналайын Торғайым!» әндерін атауға болады. Әндерде Торғай өлкесінің сұлулығы, керемет табиғаты әсем суреттелген. Сөз бен әннің керемет үйлестігі Торғай өлкесіне осы әндердің танымал болуына әсер еткені анық.

«Өтті сенің талай заман басыңнан,

Ұлылар да қасиетіңе бас ұрған.

Табынамын аруақты далама,

Айналайын туған жерім, туған елім атыңнан», – деп Алтынбай Сейітқасым ағамыз «Айналайын Торғайым!» әнінің сөзін де, әнін де өзі шығарған. Әннің танымалдылығы соншалық, оны қазақ эстрадасының «Нұр-мұқасан» тобы өздерінің репертуарына қосып алған. Композитордың «Айналайын Торғайым!» әнінен басқа «Сен менің жадымдасың», «Кінәлама», «Бала кезім – қаракөзім», «Сағынышым қайда еді?» атты әндері Торғай өлкесіне кеңінен таралған.

Торғай композиторларының қайсынын алып қарасақта олардың қарапайым әндері Торғайдың табиғатына сай келеді, қасиетті жердің табиғатын жырлайды, елге, жерге деген

сезімдерін өздерінің әнімен әсем әшекелеген. Бақытжан Байқадамовтың «Ақ бидай», Құтжан Қанжығалиннің «Диханшы қарт», «Қарт шопан», Болат Хамзиннің «Қайдасың шолпаным, жұлдызым», «Аманкелді ұрпағы», Мақанов Қайыржанның «Туған жерім – сағыныш», Айтбай Мұздахановтың «Дарқан дала», «Байғабылда бір бала», Жұмағали Өмірбековтің «Торғайды аңсау», «Толқындар», Ораз Қожасовтың «Бұлбұл дауысы», Бақытжан Сәуекеновтің «Шопан жыры», «Қазақ қызы», Қалыбек Деріпсалдиннің «Айлы түнде», Қонысбай Әбіловтің «Аңсау» және т.б. әндерді осыған дәлел ретінде ұсынуға болады.

«Байтақ дала төсінен,

Әнге қосып көсілем.

Жасай бер сен, Торғайым,

Қалмай заман көшінен», – деп, Қуанышбай Қазымбек Арқалық қаласынан Торғай өлкесін керемет жырға қосқан [2].

Терең мағынаға толы әндердің ішінен ата-ана, аға-інілерге арналған бір топ танымал әндер тізбегін айтуға болады: Азамат Мұқатов «Анашым», Жанат Темірова «Ана әлдиі», Дәулеткерей Қиқымов «Ананы аңсау», Бақытжан Сәуекенов «Анажан», Есекен Қияқбаев «Әкеме», Айтбай Мұздаханов «Аяулы ана», Балқаш Нақанұлы «Айналайын немерем», Қайырғали Әбішев «Ағама», Болат Молдашев «Анашым» [3].

Қазақ отбасында балалар әнмен өседі. Ән мен жырларды ести жүріп, соларға еліктей отырып, өздері де өнерге үйренеді, музыкалық-эстетикалық және рухани бай болып қалыптасады, сөзге шебер, әнге ұста болуды, суырып салма ақындық өнерін меңгереді. Осындай дарынды жастардың бірі – Жансая Рысмағанбетова. Ол Торғай ауылында дүниеге келген. Ән шығарумен 7-8 жастан айналысады. 1992 жылы дүниеге келген Жансая, жастығына қарамастан 4-5 әндері халық арасында жиі орындалып жүр. Өнерге баулып тәрбиелеген ата-анасы Түлкібек, Бағылан Рысмағанбетовтар отбасы.

Ел есінде қалған осы асқан дарын иелерінің ізін басып, олардың саз өнерінде көрсетіп кеткен өнер үрдісін үнемі өрге сүйреп жүрген қазақ музыка өнерінің жарық жұлдыздарының бірі, дарынды талант иесі Қалибек Дербісалдин. Ол өзінің өзгелерден өзгеше өнерімен, бойына біткен табиғи талантымен еліне танылып, жұртына жұғысты болып жүрген жан. Өзін «Қостанай өңірінің нарқасқалары – Бақытжан Байқадамов пен Әбілахат Еспаевтың шекпенінен шыққан композитормын» деген Қалибек аға «Торғай әуендері» жинағында торғайлық 35 композитордың өмірбаянын жинақтағанын, олардың әндерін нотасымен бергенін айтады. Одан бөлек, «Көктем қыздар», «Айлы түнде», «Домбыра сазы», «Ерке құсым» ән топтамалары да бар. Ал бесінші еңбегі – қазақ ұлт аспаптар оркестріне арналған «Қимадым ғой» атты партитура.

Қалибек Деріпсалдин Қазақстанның халық жазушылары Мәриям Хакімжанова, Ғафу Қайырбеков, Тұманбай Молдағалиев, Кәкімбек Салықовтың және Серік Тұрғынбеков, Серікбай Оспанов, Нағашыбай Мұқатов, Ақылбек Шаяхметов, Жолбарыс Баязид, Әсия Беркенова, Әлфия Орманшина, Хамитбек Мұсабаев, Бүркіт Бекетов, Ғанижамал Бердалинова сынды ақындардың өлеңіне ән жазған.

Қалибек Деріпсалдиннің «Тобыл-Торғай әуендері» атты екінші ән таспасына композитордың «Қостанай туралы ән», «Айлы түнде», «Ерке құсым», «Киелі Науырзымым!», «Көктем қыздар», «Қостанай-достар-ай», «Адамдар аққуларды атпандаршы», «Тобыл таңы», т.б. әндерімен қоса Болат Хамзиннің «Торғай қызы», Бақытжан Сәуекеновтың «Туған жер – Торғайым», «Даланың ару қызы», Алтынбай Сейітқасымовтың «Айналайын Торғайым!», Шәмші Қалдаяқовтың «Арқалықтың ақ таңы», Қайыржан Мақановтың «Туған жерге сағыныш», «Мәриямның соңғы әні», Азамат Мұқатовтың «Анашым», Жарқынбек Деріпсалдиннің «Меңдікара – мекенім», Дәмір Қалқаевтың «Қостанай», Қайрат Нұрғазиннің «Арман жырым – аруларым», Жұмағали Өмірбековтің «Неткен сүйікті ен», Нұрболат Арзамастың «Жан анам» тәрізді 22 ән енгізіліпті. Көпшілік әндер Қазақстан эстрада жұлдыздарының репертуарларынан берік орын алған. «Тобыл-Торғай әуендері» үн таспасындағы туындыларды Сәкен Майғазиев, Досымжан Таңатаров, Сүйлеймен Ибрагимов, Есет Сүлейменов, Гүлмира

Сарина, Ғазиза Жүмекенова, Аян Айдынәлиев, Жанатбек Кәдіров, Ботакөз Дүбірбаева, Жаркынбек Деріпсалдин, Нұрболат Арзамасұлы орындайды. Бұл еңбектің басты мақсаты Қостанай мен Торғай өңіріндегі өнер мен мәдениетті насихаттау.

Өсіп келе жатқан жас буын торғай шығармаларындағы, музыка мен әуендегі, табиғаттағы, тұрмыстағы шын мәніндегі көркемдік қабылдау арқылы эстетикалық құштарлықты сезініп қана қоймай, ондай туындыларда кездесетін нәрсіздік пен көріксіздікті де ажырата біледі. Жан-жақты дамыған азамат тәрбиелеуде эстетикалық тәрбиенің басты саласының бірі – музыка мен ән.

Музыка адамның жан дүниесін тебіреніп отырып, оның өмірге деген көзқарасын, әдет, мінез-құлқын қоғам мүддесіне сәйкес қалыптастыруға, әдемілік заңымен өмір сүруге тәрбиелейді.

5 Қорытынды

Қорыта келе, Торғай композиторлары өнер арқылы халқымыздың қадір-қасиетін, рухани болмыс-бейнесін, таным табиғатын, өмірлік тәлімін, өнеге-өрісін, тұрмыс-тіршілігін, сонымен қоса адамгершілік этикалық қағидаларын танытты. Ұрпақ тәрбиесіне айрықша мән берген ата-баба сұлу ән, асыл сөздің кестесімен сәби жүрегін тербеп, ой-санасын игі адамгершілікке жетеледі. Мұның өзі от басынан Отан тұтастығына дейін тамырын үзбеген дәстүрге айналды. Шілдехана мен қаралы жоқтау әнінің аралығында да ақын жанды сері халықтың ғұмыры осылай түзелген. Оның жан-сарайын, пайым-парасатын, сұлу сазды әндерін тыңдап, айрықша бағалаған жандар көшпелілер өмірінің бұл ерекшелігін назардан тыс қалдырмаған.

Т. Сәтбаевтің сөзіне жазылған Болат Хамзин ағамыздың «Жас отау» әнінде:

«Шығамыз талай біз әлі,

Ғарышқа самғап, белестен.

Шырқайтын талай ізгі әнді,

Торғайлық біздер емес пе?» – деп керемет айтылған. Ендеше баршамыз бірге осы өлкенің тумасы ретінде осындай ғажайып әндерді насихаттау, таратып жатсақ, қазіргі қанаты қатая қоймаған жас ұрпақтың тәрбиесіне азды-көпті әсері тиері хақ.

Әдебиеттер тізімі

1 Құнанбаев А. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер. – Алматы: Жібек жолы, 2005. – 488 б.

2 «Қостанай таңы» облыстық газеті. – 2013. – №103. – 12 б.

3 Деріпсалдин Қ. Торғай әуендері. – Қостанай: Костанайский печатный двор, 2007. – 230 б.

Материал редакцияға түсті: 31.05.2020

АМИРХАМЗИН, Н.К.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТОРГАЙСКИХ ПЕСЕН ДЛЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В данной статье рассматривается содержание сборника популярных песен посвященных Торгайскому краю Костанайской области. В статье определена воспитательная ценность многих популярных песен для подрастающего поколения. Собраны данные о творческой жизни некоторых Тургайских композиторов. Изучена проблема патриотического воспитания подрастающего поколения через песни, посвященные родной земле, любви родному краю, богатой истории Торгая.

Ключевые слова: Тургайский край, песни, композиторы, поэты, музыкальное воспитание.

AMIRKHAMZIN, N.K.

EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF TORGAI SONGS FOR THE YOUNGER GENERATION

The article is intended to collect popular songs of the sacred Torgay region of Kostanay region. The article reveals the educational value of many popular songs for the younger generation. Collected data on the life and work of several Turgay composers. The problem of Patriotic education of the younger generation through beautiful songs dedicated to the native land, typical of the nature of Torgay is studied.

Key words: Turgay region, songs, composers, poets, musical education.

УДК 81-13

Бермухамбетова, А.А.

магистр гуманитарных наук, старший преподаватель департамента филологии

Бежина, В.В.

доктор философии, ассоциированный профессор департамента филологии

Бакубаева, А.Е.

студентка 2 курса специальности «5В011900 – Иностранный язык: два иностранных языка», КГПУ им. У. Султангазина, Костанай, Казахстан

КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСТНОГО ДИСКУРСА ТЕЛЕИНТЕРВЬЮ

Аннотация

В статье представлены коммуникативные стратегии, характеризующие устный дискурс телеведущего и интервьюируемого в жанре телеинтервью; описан комплекс коммуникативных ходов, используемых участниками общения для реализации своих коммуникативных тактик и стратегий. Теледискурс в жанре телеинтервью, рассматривается нами как интерактивный процесс между телекоммуникатором, гостем телепередачи и иногда телеаудиторией, которые представлены тремя системами. К ним мы относим стратегии, которые реализуются следующими участниками дискурса: 1) телекоммуникатором; 2) гостем, непосредственно участвующими в процессе коммуникации в студии.

***Ключевые слова:** речевая стратегия, коммуникативные приемы, теледискурс, телеинтервью, телекоммуникатор, участники дискурса.*

1 Введение

Речевая стратегия представляет собой «комплекс речевых действий, направленных на достижение коммуникативной цели», который «включает в себя планирование процесса речевой коммуникации в зависимости от конкретных условий общения и личностей коммуникантов, а также реализацию этого плана» [1]. Речевой тактикой является одно или несколько действий, способствующие реализации стратегии. Стратегический замысел определяет выбор средств и приемов его реализации, следовательно, речевая стратегия и тактика связаны как род и вид.

В качестве способа реализации той или иной тактики выступают коммуникативные приемы более низкого порядка – коммуникативные ходы. Ван Дейк рассматривает речевой ход как функциональную единицу последовательности действий, которая способствует решению локальной или глобальной задачи под контролем стратегии. В данной работе мы вслед за О.С. Иссерс будем анализировать использование коммуникативного хода как средства, которое позволяет в полной мере раскрыть суть коммуникативной тактики, а, следовательно, и коммуникативной стратегии.

2 Материалы и методы

В данном исследовании применялись следующие методы:

- 1) Конструктивные методы в лингвистике.
- 2) Методы семантических исследований.
- 3) Метод компонентного анализа.
- 4) Метод дифференциального анализа.

5) Типологические и контрастивные методы исследования.

6) Описательный метод.

Основными задачами исследования являются:

1) определить коммуникативные стратегии, характеризующие устный дискурс телеведущего и интервьюируемого в жанре телеинтервью;

2) описать комплекс коммуникативных ходов, используемых участниками общения для реализации своих коммуникативных тактик и стратегий.

К ним мы относим стратегии, которые реализуются следующими участниками дискурса: 1) телекоммуникатором; 2) гостем, непосредственно участвующими в процессе коммуникации в студии 3) остальными зрителями в студии и за ее пределами.

К коммуникативным стратегиям, реализуемым телекоммуникатором (телеведущим), мы относим стратегии «неуклонного следования теме ток-шоу», «вызова на откровенность», «разъяснения». Телезритель (гости, эксперты) использует стратегии «самовыражения» и «аргументирования». Разумеется, данный список стратегий может быть дополнен или изменен при исследовании материала других интервью.

В дискурсе телеинтервью говорящие, используя коммуникативные тактики, могут осуществлять свои стратегические цели. Они могут «обыграть» своего партнёра по коммуникации (достижение коммуникативной цели), «проиграть» ему (коммуникативная неудача) или же «предложить ничью» (частичное достижение коммуникативной цели при взаимном компромиссе) [2]. Речевые тактики направлены на реализацию той или иной глобальной коммуникативной стратегии. Под *коммуникативной стратегией* понимается совокупность ситуативно-обусловленных приемов намеренного выбора участником телеинтервью инициальных или реактивных реплик с целью осуществления своего коммуникативного намерения и оказания открытого воздействия на партнера по общению и телеаудиторию. При выборе той или иной тактики, коммуниканту необходимо предусмотреть реакцию собеседника на все возможные повороты и изменения дискурса.

3, 4 Результаты и обсуждение

К основным коммуникативным стратегиям, реализуемым телеинтервьюэрами, Е.Г. Ларина [3] относит стратегии: «неуклонного следования теме», «вызова на откровенность», «разъяснения».

Стратегия «неуклонного следования теме ток-шоу» проявляется в тактиках (данные приведены в таблице 1): 1) введения темы, 2) возвращения к теме, 3) завершения тематического обсуждения (продумывание вывода). Далее приведены примеры коммуникативных ходов (реплик), используемые телеведущим Тимом Себастьяном программа «HARD TALK» для реализации указанных выше тактик в телевизионных передачах.

Таблица 1 – Стратегия «неуклонного следования теме интервью»

Стратегия «неуклонного следования теме телеинтервью»	
Введения темы	Tim Sebastian: You don't yet know him as Severus Snape, but thousands of you soon will. That's his part in the new Harry Potter movie that's set to break all box office records. Of course, you might already know him for his parts in <i>Sense and Sensibility</i> , <i>Truly Madly Deeply</i> , <i>Die Hard</i> , <i>Dogma</i> and many other roles that have made him one of Britain's best known actors. So, with all that behind him, how far does he share in the Harry Potter hype?
Возвращения к теме	- TS: You used to rail against having to go to Hollywood to make big movies. Do you still do that? Do you say it's awful that we all have to toddle off to Hollywood? Do you still wish these kinds of movies could be made by British
Завершения тем, обсуждения вывода	- TS: Alan Rickman, we watch with interest who you put the gloves on for next time. Thanks very much indeed. (Sebastian and Rickman shake hands.)

Результаты анализа позволяют нам сделать вывод, что использование телекоммуникатором указанной стратегии диктуется основным требованием, которое предъявляется всем участникам программы – наиболее полно раскрыть тему передачи в течение жестко регламентированного временного отрезка телеэфира. Игнорирование данной стратегии может привести к неоправданной замене «общения на тему» в «разговор ни о чем», что противоречит глобальной цели телеинтервью. Функциями телеведущего в этом случае становятся направление и координирование процесса коммуникации в студии. Также анализ показывает, что для реализации тактики «возвращения к теме» телеведущий может использовать сравнительно большое количество коммуникативных ходов (в данном интервью – до шести), а для реализации тактик «введения темы и завершения тематического обсуждения» – по одному. Именно данная стратегия является первым способом реализации тематической когеренции дискурса интервью.

Стратегия «вызова на откровенность». Используемые телекоммуникатором тактики для реализации данной стратегии: 1) настаивания на вопросе, 2) переформулирования вопроса, 3) уточнения информации партнера, 4) приведения аргумента «за» / «против», 5) перебивания партнера и др. Результаты приведены в таблице 2.

Таблица 2 – Стратегия «вызова на откровенность»

Стратегия «вызова на откровенность»	
- Личные вопросы:	- TS: You were a pretty dreamy child yourself, weren't you? - TS: You father died when you were very young didn't he?
- Настаивание на вопросе:	- TS: She insisted on it? - AR: Uh-huh. (Nods assent) - TS: How hard a fight was that? - AR: I think if it's in her contract--. She just... dug her heels in, you know. She's got a wonderful sense of when to say no!
- Переформулирование вопроса	- AR: Well, it's worth any amount of hype to get children to read again, and in these kind of numbers, and... to have that kind of passion about sitting down in a corner turning pages of a book instead of, you know, pressing on computer keys all the time and just playing Playstations, and--. - TS: Did you buy into the fantasy? - AR: Buy into it in what sense? I mean, I— - TS: I remember you saying once in order to be really good at something you have to be wholly absorbed by it. - AR: Well, when I read the book I completely--. I didn't stop turning the pages. So yes, in that sense. It's a great story in a long line, long tradition, of that kind of story-telling.
- Постановка цитатного вопроса	- TS: (Laughs) Well it's clearly something's that rankled because you've said in the past something has to be done about this, this is an absolute disgrace. I mean, you clearly feel strongly about it- - AR: Well, it is a disgrace. - TS: But you said the job gets harder and harder. You said a few years ago, «The more you understand what you're capable of, the less the instrument can do it physically».

Сделав анализ использования данной стратегии телеведущим, мы можем сделать вывод: что стратегия «вызова на откровенность» необходима интервьюеру для выяснения позиции, мнения интервьюируемого по обсуждаемому вопросу. Используемые телекоммуникатором тактики направлены на создание таких условий общения, при которых гость передачи, участвующий в процессе коммуникации, мог проявить себя как яркая языковая личность, способная не только наиболее точно выражать свою точку зрения по обсуждаемому

вопросу, но и аргументировать ее. Функцией ведущего в этом случае является стимулирование партнера к откровенному вербальному общению.

Стратегия «разъяснения» реализуется в тактиках: 1) оценки ситуации, 2) оценки поведения партнера, 3) комментирования слов партнера, 4) завершения мысли партнера, 5) формулирования вывода за партнера, 6) повтора реплик партнера А) *с комментарием*, Б) *без комментария*, 7) выражения собственного мнения, 8) пояснения своих слов и др. Результаты исследования приведены в таблице 3.

Таблица 3 – Стратегия «разъяснения»

Стратегия «разъяснения»	
Оценки личности гостя	- AR: It's a very unpredictable thing. The nights when you're feeling most tired and most... remote from being in any way capable of doing it, you go out there and some piece of alchemy happens and you're freer. The nights when you're feeling free in the wings and you go out there, then suddenly something tightens up. I don't know, maybe we need the equivalent of a sports psychologist. - TS: But you don't expect to be a machine. – But you're not a machine, you're not a robot. - AR: No, no, no. It's a live event and so you're at the mercy of... some version of the elements when you go out there
Выражения собственного мнения	- AR: We all say lots of stupid things that, you know, you wish you could take back. (Smiles.) - TS: (Laughs) Which we religiously dig into and bring up again years later
Завершения мысли партнера	- AR: You feel moments when it comes unstuck and the whole audience knows that something's gone wrong and a certain silence descends 'cause they're suddenly aware that you're an actor and you're not--. They don't believe in you, in the character, for that second. Then you've got to work hard for the next five minutes going, «It's okay, it's okay. I do know what I'm doing.» (Laughs). - TS: To get them back. - AR: «-ish.» [i.e., «sort of, in a manner of speaking, to some degree.»]
	- TS: And you don't talk much about the theory of acting, but there was one point where you were asked about it and you said, «The camera likes you if it can see you thinking and, most importantly, listening.» Which is, perhaps, a strange thing for an actor to say, because most people would think you were judged on what you said, rather than—

Обсуждение результатов анализа проходило на кафедре иностранных языков в присутствии преподавателей и студентов. Участники обсудили стратегии и особенности устного дискурса.

5 Выводы

Анализ использования данной стратегии показывает, что стратегия используется телеведущим для того, чтобы облегчить понимание смыслов, демонстрируемых коммуникантами в процессе общения. При этом телекоммуникатор как яркая языковая личность не только интерпретирует высказывания своего партнера, но и выражает свою точку зрения по обсуждаемому вопросу и свое отношение к партнеру. Функцией ведущего телеинтервью в этом случае является интерпретирование смыслов, выражаемых участниками телевизионного общения. Эта стратегия используется на протяжении всей передачи и является основным приемом достижения глобальной цели телеинтервью, а также составляет основную часть устного дискурса телеведущего.

Список литературы

- 1 Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М., Комкнига, 2003. – 288 с.
- 2 Аристов С.А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс // – Вып. 1. – Ижевск, 1999. – С. 3-29.
- 3 Ларина Е.Г. Лингвопрагматические особенности ток-шоу как жанра телевизионного дискурса: Автореф. дис. .. канд. филол. наук. – Волгоград, 2004. – 21 с.

Материал поступил в редакцию: 20.04.2020

БЕРМУХАМБЕТОВА, А.А., БЕЖИНА, В.В., БАКУБАЕВА, А.Е.

ТЕЛЕСҰХБАТ АУЫЗША ДИСКУРСЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада тележүргізушінің ауызша дискурстарын сипаттайтын және телеинтервью жанрында интервьюленетін коммуникативті стратегиялар берілген; қарым-қатынасқа қатысушылардың өз коммуникативтік тактикалары мен стратегияларын іске асыру үшін қолданатын коммуникативтік қадамдар кешені сипатталған. Телеинтервью жанрындағы теледискурс телекоммуникатор, телехабар қонағы және кейде үш жүйе ұсынған телеаудитория арасындағы интерактивті процесс ретінде қарастырылады. Оларға дискурстың келесі қатысушылары іске асыратын стратегияларды жатқызамыз: 1) телекоммуникатор; 2) студиядағы коммуникация процесіне тікелей қатысатын қонақ.

Кілт сөздер: сөйлеу стратегиясы, коммуникативтік тәсілдер, теледискурс, телеинтервью, телекоммуникатор, дискурс қатысушылары.

BERMUKHAMBETOVA, A.A., BEZHINA, V.V., BAKUBAYEVA, A.E.

COMMUNICATIVE FEATURES OF ORAL TV INTERVIEW DISCOURSE

The article presents communication strategies that characterize the oral discourse of the TV host and the interviewee in the genre of TV interviews; describes a set of communication moves used by communication participants to implement their communication tactics and strategies. TV discourse in the genre of TV interviews is considered by us as an interactive process between a TV Communicator, a guest of a TV program, and sometimes a TV audience, which are represented by three systems. These include strategies that are implemented by the following participants in the discourse: 1) telecommunication; 2) guests who are directly involved in the communication process in the Studio.

Key words: speech strategy, communication techniques, telepictures, a television interview, telecommunicator, the participants of the discourse.

ӘОЖ 82.0(574)

Оспанұлы, С.

филология ғылымдарының кандидаты,
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ профессоры
Мырзағалиева, К.
филология ғылымдарының кандидаты,
филология департаментінің
қауымдастырылған профессоры,
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан.

Ы. АЛТЫНСАРИН ЖЕР МӘСЕЛЕСІ ЖАЙЫНДА

Түйін

Мақалада Ы. Алтынсариннің 1889 жылдан бастап жер мәселесі жөнінде жазып, билер мен әкімдердің парақорлығы мен пәтұсыздығы, тұрмыс-тіршіліктің нашарлауы, мал санының азаюы мен халықтың жұтауы, жалым-қоныстың тарылуы, қоныс аударушыларға шұрайлы жерлердің кесіліп берілуінің салдары екенін алғаш айтқаны баян етіледі.

Кілт сөздер: жер, жайлым, десятина, қарашекпенділер, Уақытша ереже, жұт, Дума, Орынбор, жоба.

1 Кіріспе

Көрші мемлекеттер жерімізге көз тігіп, кеңдігі мен байлығына қызығумен келеді. Қарыс жерін қасиетті санап, көзінің қарашығындай сақтаған қазақ талай айқастарды бастан кешірді. Бір жағынан Қоқан хандығы, бір жағынан Жоңғарлар қыспаққа алды. Әсіресе, Ресейге тәуелді болған жылдардағы бұлқыныстан туған ұлт-азаттық қозғалыстары қаншама?! Солардың бәрі көбісіне жер мәселесінен басталып отырған.

Отаршылдықтың оты өрши түскен заманда Мұрат ақын:

«Еділді тартып алғаны –
Етекке қолды салғаны.
Жайықты тартып алғаны –
Жағаға қолды салғаны.
Ойылды тартып алғаны –
Ойындағысы болғаны.
Маңғыстаудың үш түбек
Оны дағы алғаны.
Үргеніш пен Бұхарға
Арбасын сүйреп барғаны,
Қоныстың бар ма қалғаны?!», –
деп күңіренсе, күңіренгендей еді.

XX ғасырдың басында Ресей Азиялық Шығысты отарлауды жеделдетіп, Қазақстан жеріне ендеп кіре бастады. Шұрайлы жерлерге орыс шаруалары мен казак әскерлері қоныстанып, жергілікті тұрғындар шөл-шөлейт аймақтарға ығыстырылды. Жүздеген қоныстанушылар поселкалары пайда болып, жайылым тарылып, жер дауы өрши түсті. Басты күн көрісі мал шаруашылығы болған, кеңдікке үйренген қазақ халқы тығырыққа тіреліп, одан шығудың жолдарын іздестірді.

2 Материалдар мен әдістер

«Жер болса – ел болады», – дейді қазақ. Жер мәселесі қазір де ушығып тұрған шешуін табуға тиіс үлкен мәселе. Қарыс жерін жауына бермей айқаспен қазақтың өткен күндері аз ба?! Сол ата мекен, аяулы ауыл талауға түскен заманда алғаш бас көтеріп, қолына қалам алған Ыбырай бабамыздың мақсат-мүддесі – жерден айрылсақ, елден айрылатынымызды білгендік, көрегендік, көсемдік еді.

Мақаланың маңыздылығы сонда, елі үшін еңіреген, тебіренген Ыбырайдың әр сөзінде болашағымызды ойлаған жанайқайы бар. Архив деректеріне сүйене отырып жазылған мақаланың маңыздылығы сонда! Елі үшін еңіреген ұлы ұстаздың әр сөзінде болашағымызды ойлаудан туған жанайқайы бар.

3 Нәтижелер

Торғай облысының қара топырақты ең құнарлы деген жерлеріне орыс қарашекпенділері XIX ғасырдың аяғына қарай еркін қоныстана бастады. Дәлірек айтсақ, 1882 жылғы мәлімет бойынша 6 мың 403 орыс болса, 1883 жылы олардың саны 10084, 1890 жылы 30 мың 751-ге жеткен.

Бұл жыл санап бірнеше есеге өсіп, ақырында 1901 жылы Торғай облысының генерал-губернаторы патша ағзамға: «...Қоныс аударушылардың топ-топ болып көптеп келуі күшейген сайын, әкімшілікке қиындықтар туып отыр. Қазақтар арасында наразылық та туғызуда. Қоныс аударушылардың өз бетімен келіп, жерді иеленуі қазақтардың малының өрісін тарылтты. Жаңадан қоныс аударып келгендер қазақтардың жерін басып алып, өздерінше жыртуда...», – деп хат жазуға мәжбүр болды.

Торғай облысының халқы 1885 жылмен салыстырғанда 1912 жылы 798737-ге жетті, екі еседен астам өсті. Мұның аяғы қазақтар мен қарашекпенділер арасында қақтығыстарға әкеп соқты.

Жерімізге қарашекпенділер қаптап келіп, қоныстана бастаған кезде атамекеніміздің жай-күйі, қандастарымыздың қал-жағдайы жайында алғаш қалам тербеген Ыбырай Алтынсарин еді. Оны 1889 жылдың «Жуырда мен «Орынбор листогіне» Торғай халықтарының басына түскен апаттары туралы мақала жазып жібердім. Осы мақаламда қазақ еліне орыс селендерін әкеліп орнатпақ болған пікірлерге қарсы екенімді білдірдім. Бұл пікір меніңше, ешбір ақылға сыймайтын нарсе сияқты. Егер істі дұрыс жүргізе білмесе, онда айттым да қойдым, қазақтар, – келешегі жақсы деп үміт етіп отырған осы халық, – тез құрып кетеді, содан кейін бұл істі ешқандай түзете алмайсың. Осындай ерсі жобаларды оқығанда және естігенде салың суға кетеді», – деп, налып өзі де айтқан болатын.

4 Талқылау

Бұл мақалалар «Жұт туралы», «Қазақ даласындағы аштық туралы» деп аталады.

Қазақстан территориясында жаңа басқару жүйесін енгізіп, отарлық үстемдік ету әдістерін жетілдіруді патшалық Ресей бірнеше кезеңге бөліп жүзеге асырған болатын: «Сібір қазақтарын басқару ережесі» (1822), «Орынбор қазақтарын басқару ережесі» (1824), Орынбор әкімшілігінің «Далалық облыстарды басқару жөніндегі Уақытша ережесі» (1868).

Уақытша Ереже бойынша жаңа басқару жүйесінің енгізілу нәтижесінде штат көбейтіліп, барлық отарлық әкімшілік құрамы ұлғайтылды. Облыстық, уездік басшылық орындарын шенді орыс офицерлері мен шенеуніктері ғана иеленетін болды. Жергілікті халыққа уез басшылығының кіші көмекшісі мен қазақтарға тек «өзін-өзі басқару» орындарының билігі ғана тиді.

Ресей әкімшілігі реформа арқылы қазақ жерін қазына меншігі деп жариялап, қазақтарды отарлау ісін ашық жүргізе бастады.

Ыбырай «Далалық облыстарды басқару жөніндегі «Уақытша Ереже туралы 1868 ж.» деп аталатын жазбасында Ережеге қарсылық білдіре отырып, «өйткені жер мәселесін шешудің мұндай тәртібі ежелден қалыптасқан жерді пайдаланудың халықтық салт-дәстүріне қайшы келеді» [1], – деп жазған болатын.

Ыбырай жоғарыда аталған екі мақаласында да жұттың, аштықтың түп негізі осы Ережелердің шығуында, отырықшылықты күштеп енгізуде жатқанын айтады. «...дала адамдарының халықтық өмірін жасанды түрде төңкеруге кіріспес бұрын бұл халықты, оның өмірін танып-білу әлдеқайда ақылдырақ болар еді», – дейді. – Қатерлі қателік жасамау үшін бұл халықта аграрлық мәдени дамудың нышаны бар ма екен, отырықшы үстем халықпен арадағы тікелей қатынастан қаншалықты әсер алды екен, бұл халық қоршаған табиғаттың қандай жағдайында орналасқан және т.б. осы сияқтыларды біліп алған жөн. Өйткені тұтас ұлтты енжар ұлтқа айналдырумен пара-пар, осындай жай башқұрт халқымен болған деседі, сондай-ақ табиғат заңдарына кішкентай баланы бірден ересек адамға айналдыру мүмкіндігі болатын мысал да жоқ».

Шындығында да халықтың байырғы тұрмыс-тіршілігімен, күнкөріс көзімен, қалыптасқан салт-дәстүрмен танысып алмай, бірден отырықшылыққа көшіруі үлкен қателік. Қателік қана емес, жауыздық. Оның жауыздық іс-әрекет екенін Ресей империясының «Жерге орналастыру және Жер ісі басқармасының» бастығы Г. Глинканың 1907 жылы 24 наурызда Дала генерал-Губернаторына жазған: «Дала өлкесіндегі мұнда әлі орналастырылмаған әлі де тоқтаусыз келіп жатқан қоныстанушылар Сіздің мәртебеңізге сеніп қазақ өлкесінен отарлау мүддесіне сай жеткілікті көлемдегі жер табу ісіне ерекше мән беруге мәжбүр ететіндігі белгілі.

Қоныстанушылардың жерге деген аса қажетті сұранысына арналған өңірлер қатарында Кавдангуль ауданы бар, Семей облысы Павлодар уезіндегі Маралды болыстығы бар» [2].

Переселендерге қазақтың ең құнарлы жерлері таңдалып берілгендігін осыдан-ақ байқаймыз.

Г. Глинканың 1913 жылы 11 шілдеде Думада сөйлеген сөзінен де отарлаудың небір құйтұрқы әрекеттері болғаны айқын аңғарылады.

«Қазақ жері қазақтан көп артылып қалу үшін, переселендерге қазақтардан жерді көбірек алу үшін, яғни біз әдіс істеп отырмыз, – деген ол. – Әдіс қылу жолсыздық емес, ептілік. Біз Министрлер советінен ептілік рұқсат алып, қазақты ебімізге түсіруге қайырымалап едік, топ-тобымен топырлап түсіп жатыр. Ол істеген ебіміз мынау еді: қазаққа «отырықшы болып жер алуға риза болсаңдар, сендерге де мұжықпен қатар 15 десятинадан еркек басына жер береміз» дедік. Айтуымыз-ақ мұң екен, қазақтар «отырықшы нормасымен жер бер» деп жабылып сұрап жатыр. Өткен жылда отырықшы нормамен қазақтарға 700 мың десятина жер бердік» [3].

15 десятина жерге қазақ мал баға ма, әлде егін сала ма?! Жаз жайлауы, қыс қыстауы, күзегі қайда?!

Міне, осының салдарынан ағайындар арасында алауыздық туып, бір-бірімен дауласу, жауласу басталды. Сондықтан да Ыбырай қазақтардың мал бағудағы іс-тәжірибелерін айта келіп: «Осылайша бір жерде орныға отырып...егістік, шабындық немесе жайылымдық жердің әр сілемін қадір тұтатын болды; көбінесе осының салдарынан қазіргі олардың арасында өзара ұрыс-керіс болады, олар кейде қанды төбелеспен, тіпті өліммен де аяқталады» [4], – деп жер-су үшін талас күшейе түскенін дәлелді жеткізеді.

1882 жылғы мәлімет бойынша Торғай облысында 1403 орыс қарашекпенділер болса, 1883 жылы ол 10084, 1890 жылғы 30751 жеткен.

Ыбырайдың жоғарыда айтылған В.В. Катаринскийге жазған хатындағы «Қазақтар, – келешегі жақсы деп үміт етіп отырған осы халық, – тез құрып кетеді» деген сөзі расқа шықты.

Әкімшілік реформаның негізінде шексіз билікке ие болған патша чиновниктері білгенін естіді, қазақ жерінің байлығын аяусыз тонауға көшті. Аштық, жалаңаштық, қуғын-сүргін, ату-асу, халқымыздың санын күрт төмен түсірді.

Ы. Алтынсарин 1878 жылдың 23 маусымында Ресей Әскері Министрінің атына жолдаған хатында да жер мәселесі сөз болады.

Хат Торғай облысының қазақтары бұл жерде ерте замандардан иеленіп, қоныстанып келе жатқан қалпында 1732 жылы орыс елінің қол астына кіргенін айтумен басталады. Одан әрі бұл жерлердің біраз бөлігі Орынбор казак әскерлеріне беріліп, оған қазақ даласындағы толқулар әсер еткені, бірақ бұл қозғалысқа аудан қазақтарының еш қатысы жоқтығы, олардың өз ортасына адал қызмет еткені, сол үшін олардың көршіліс қандастарынан да көп қорлық және қысым көргені сөз болады.

Автор осы жайттарды баян ете келе: «Уақыт өткен сайын жерді пайдалану мәселесі қазақтар мен казактардың арасында көптеген келіспеушілікке әкеп соқты. Оларды көршілік тату қарым-қатынастарынан айырыла бастады. Осы қолайсыздықты жою үшін бұрынғы Орынбордың Генерал-Губернаторының бұйрығымен 1874 жылы әскер және облыс басшылары өкілдерінің қатысуымен комиссия тағайындалды, – дей келіп, комиссия аудан қазақтарының жерге орналасуын ретке келтіру үшін, әрі қазақтар мен казактардың мүддесін бірдей қорғау мақсатында оларды бір-бірінен бөліп, шекара белгілеу керектігін айтқаны әңгіме болады. Сондай-ақ, Орынбордың Новолинейный ауданындағы казактардың әскеріне бөлінген жерден 800000-нан 1000000 десятинаға дейін жер сол каудандардағы қазақтарға пайдалануға берілсін, сонымен қоса Оралдың сыртындағы жерлерге қазақтардың еркін көшіп қонуына жағдай жасалсын», – деген комиссия шешімі Орынбор Генерал-Губернаторының қысқартылуына байланысты орындалмай қалғанын қынжыла жеткізеді. Сөйтіп, 1879 жылы 4 наурызда Министрлер комитетіне баспа жоба ұсынылғанын, ол жоба 1874 жылғы комиссия шешімімен жокқа шығарғанын, бұрынғы жобаның дұрыстығын, кейінгісінің қазақтардың шаруашылығына тиімсіз екенін егжей-тегжейлі түсіндіріп, 1878 жылы 23 мамырдағы заң аудан қазақтарының шаруашылығының іргесін берік етіп, әлеуметтік жағдайларының жақсаруын қамтамасыз ететінін тағы да қайталай жеткізеді.

Хат соңында аудан қазақтарының орыстардың қоластында адал қызмет еткені, сондықтан олар үкіметтің әділ шешім қабылдайтынына сенетінін айта келіп, «Ол 51439 десятин қолайлы жерді алатынына және оларға бөлінген жерлерді Торғай облысына қосады деп сенеді. Ол үшін 1874 жылғы комиссияның шешіміне сәйкес қабылданған 1878 жылғы жоғары мәртебелінің бұйрығын қабылдаса жеткілікті. Осы ауданның қазақтары баладан үлкендеріне дейін, еркектерінен әйелдеріне дейін көз жастарын ағыза отырып сұрайды» [5].

5 Қорытынды

Қазақтардың жан айқайы мен көз жасын патша үкіметі қайтсін, Ыбырай хаты ескеруісіз, тасада қалды.

Генерал-Губернатор Колпаковский 1887-1888 жылдарға берген есебінде Ақмола, Семей, Жетісу облыстарына орыс шаруаларын қоныстандырып, тілдерін әдет-ғұрпын және православие дінін ала келе, оларды жаңа территорияларға ауыстыру және рубасыларын қайта сайлау – қазақтардың рухани болмысына, психологиясына, салт-санасына өзгерістер әкелгенін айтып: «Бұл өзгерістер дала облыстарын басқарудағы 1869 жылғы уақытша жағдайдың әсері деп білемін» [6], – деп масаттана жазды.

Ресей өкіметінің қазақ елін отарлау саясаты XVIII ғасырдың бірінші жартысында басталып, XIX ғасырдың жетпісінші жылдарында өз мақсатына жетті. Жаңа округтер құрылып, оны аға сұлтандар мен орыс шенеуніктері басқарды. Келе-келе қазақтар бұл биліктен де айрылып, оларға болыстық пен ауыл старшындығы ғана тиді. Сөйтіп ұлан ғайыр қазақ даласы бодандықтың темір құрсауын киді, құнарлы жерден, жайылымнан шөл, шөлейт аймақтарға қарай ығыстырыла бастады. Әділетсіздік, жазықсыз жазалау, зорлық-зомбылық, жоқтық етек алды. Бұл жайт елдегі толып жатқан проблемалардың бетін ашып, халықтың билеуші тапқа деген ашу-ызасын шектен шығарып жіберді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Алтынсарин И. Собрание сочинений в трех томах, 1976.
- 2 РГИА. Фонд 391. Опись 3. Дело 115. Лл. 48-49 об.
- 3 Қазақ, II маусым, 1913.
- 4 Алтынсарин Ы. Қазақ даласындағы аштық туралы // Оренбургский листок. – 1880, 13 апреля.
- 5 Военно-исторический архив г. Москвы. Фонд 1099. Опись 1, Дело 163 // Айқап. – 2016. – №2 (100). – Б. 59-64.
- 6 Қазақстан Орталық мемлекеттік архиві 64 қор, 436-іс. – Б. 9-10.

Материал редакцияға түсті: 01.06.2020

ОСПАНУЛЫ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.М.

И. АЛТЫНСАРИН О ЗЕМЕЛЬНОМ ВОПРОСЕ

В статье рассказывается о том, что И. Алтынсарин с 1889 года писал о земельных проблемах, впервые говорил о взяточничестве и неприкосновенности биев и акимов, об ухудшении быта людей, уменьшении численности скота, деградации населения, о последствиях вырубки земель, что привело к уменьшению поселений.

Ключевые слова: земля, пастбище, десятина, временное положение, джут, Дума, Оренбург, проект.

OSPANULY, S., MYRZAGALIEVA K.M.

I. ALTYN SARIN ON THE LAND ISSUE

The article focuses on the fact that I. Altynsarin since 1889 wrote about land problems, for the first time spoke about bribery and inviolability of biys and akims, about the deterioration of people's life, the decrease in the number of livestock, the degradation of the population, the consequences of cutting down land, which led to a decrease in settlements.

Key words: land, pasture, tithe, temporary situation, jute, Duma, Orenburg, project.

ӘОЖ 8.81'373.47

Қанапина, С.Ғ.

филология ғылымдарының кандидаты,
филология департаментінің
қауымдастырылған профессоры

Туребаева, А.О.

«5В012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын
мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті

Ахмет, Н.С.

«5В012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын
мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті

Аманжол, А.Х.

«5В012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын
мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 2 курс студенті,

Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан

Т. АХТАНОВТЫҢ «ШЫРАҒЫҢ СӨНБЕСІН» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ҚАРАМА-ҚАРСЫ КОННЕКТОРЛАРДЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Түйін

Мақалада тілдегі қарама-қарсы мәнді лексикалық бірліктердің та-
нымдық болмысына теориялық тұрғыда талдау жасалған. Берілген мақала
Тахауи Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» романындағы антонимдердің қол-
даныс ерекшелігін зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: антоним, антонимдердің стильдік қызметі, антоним-
дік категория, антонимдік оппозиция.

1 Кіріспе

XX ғасырдың бас кезінде «антоним» деген термин жеке сөз ретінде кеңінен қолданыс таппаған. Тіпті кейбір сөздіктердің өзінде де кездеспеген. Антонимдер туралы дәйекті мақала-
лар мен пікірлер XX ғасырдың 50 жылдарында жарыққа шыға бастады. Мәселен, М.Д. Лесник,
В.Н. Ключева, Л.Ю. Максимова сынды ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан.

XX ғасырдың алпысыншы жылдарынан бастап антонимдер тек орыс тілі ғана емес,
басқа тілдер материалдары негізінде зерттеле бастады. Дәл осы кезде кеңес одағы көлемінде
алғашқы антонимдік сөздіктер де жарық көре бастады. Арада он шақты жыл өткен соң
антонимге деген қызығушылық өсе түсті. Бұл көріністің дәйегі ретінде Н.П. Колесников пен
М.Р. Львовтың антонимдер сөздігі баспадан шықты, зерттелу объектісі кеңейе бастап, сөзжа-
самдық (Новиков Л.А.), семалық (Сырбу Р.), лексикалық (Апресян Ю.Д.), морфологиялық
(Завьялова В., Морозова А.), функционалды (Есбулатова Р.М., Никонова С.И.) аспектісі де
зерттеле басталды.

Жалпы түркі тілінде антонимдер жөнінде жинақталған пікірлер мен тұжырымдардың
баршылығы мәлім. А. Меметов қырым-татар тіліндегі антонимдерді зерттеп, олардың пайда
болуларына, морфологиялық құрылымына қарай сараптаған, антонимдер әр түбірлі ғана
болады деген тұжырымды жақтаған ғалым. Түбірлі антонимдерді жинақтайтын ғалымдар бар.
Оларды атайтын болсақ – ұйғыр тілінде – Т. Тәліпов, Ә. Қайдаров, Г. Садуақасова, татар тілін-
де – Л.Г. Хабибов, башқұрт тілінде – Ж. Киікбаев, түрікмен тілінде – С. Гуджиков, өзбек ті-
лінде – Г. Шүкіров, қарақалпақ тілінде Е. Бердімұратов, қазақ тілінде Ғ. Мұсабаев, Ж. Мусин,
С. Кеңесбаев.

Қазақ тіл білімінде алғашқы терең зерттеу жүргізіп, сүбелі еңбек жазған, антонимдер сөздігін жарыққа шығарған ғалым Ж.М. Мусин болатын. Ғалымның қазақ тіл біліміндегі антонимдер теориясының дамуына қосқан үлесі зор. Ғалым антонимнің зерттелуіне жан-жақты тоқталып, антонимдік қатынастарды лексикалық, сөзжасамдық, морфологиялық, стилистикалық, фразеологиялық деңгейде жан-жақты зерттеген болатын. С. Төлекова, Ж. Қонақбаева өз деңгейлерінде қарама-қарсылыққа байланысты пікірлер айтқан. Жиырмасыншы ғасырдың соңында орыс тілі мен қазақ тіліндегі антонимдік оппозицияларды салғастыру мәселесіне арналған А. Жұмабекованың еңбегіне ерекше тоқтала кетуге болады. Ғалым өз еңбегінде антонимия құбылысының салыстырмалы-типологиялық аспектідегі теориялық қағидаларын алғаш рет кеңінен қарастырып, жан-жақты тұжырымдауға тырысқан. Антонимия тілдік құбылыс ретінде қарастырылып, қисын, психология, философия қағидаларымен салыстырылып, кешенді түрде зерттеу жүргізілген. Қазақ тілінің семантикасы мәселесін зерттеп жүрген Оразов антонимдерді мағынасына қарай топтаған кезде көптеген мәселелерге көңіл аудару керектігін айтады [1].

Антонимдер әр түрлі түбірден де, түбірлес сөздерден де жасалуы мүмкін. Түбірлес сөздерден жасалған антонимдердің сөздегі мағынасы еш уақытта қарсы мағынаны аңғартпайтыны белгілі. Сондықтан түбірлес сөздердің антонимдес сөзге айналуы жұрнақтың қызметімен тікелей байланысты. Мысалы, «әлді – әлсіз», «көрікті – көріксіз», «ұтыс – ұтылыс», «жеңіс – жеңіліс». Бірақ бұл топқа етістіктің болымды және болымсыз формаларын жатқызуға болмайды. Мысалы, «келді – келмеді», «барды – бармады», «сенді – сенбеді», т.б. Себебі бұл болымды және болымсыз етістіктер ұғымның біріне-бірі қарсы мәнін білдірмейді, бірін-бірі жоққа шығарады. Анықтап айтсақ «келді», «барды», «сенді» деген сөздердің мағынасындағы қимыл әрекетке «келмеді», «бармады», «сенбеді» деген етістіктерде қарсы қимыл жоқ. Сондықтан бұларды антоним сөздерге жатқызбаймыз.

Ал, әртүрлі түбірден болған антонимдердің пайда болуы түбір сөздердің лексикалық мағыналарының қарама-қарсылығына байланысты. Мысалы, «ерте – кеш», «жақын – алыс», «ұзын – қысқа», «күн – түн», «ауыр – жеңіл», «көңілді – қайғылы», «аз – көп», «тірі – өлі», т.б. Кейбір сөздер көп мағыналы болғандықтан, олардың антонимдес сөздері бірнешеу болуы да мүмкін. Мысалы, «ауыр» сөзінің тура мағынасы «жеңіл» деген сөзбен антоним болады. Ал, «ауыр есеп» дегендегі «ауыр» сөзінің мағынасы «оңай» деген сөзбен, «ауыр хабар» дегендегі «ауыр» сөзі «қуанышты» сөзімен, «ауыр қозғалды» дегендегі «ауыр» сөзі «тез» деген сөзбен антонимдес болып келеді.

Антонимдерді дұрыс та орынды пайдаланса, оның сөйлемде стильдік айшық үшін мәні зор. Сондықтан да тіл байлығының маржаны болып есептелетін мақал-мәтелдердің көпшілігі антонимдес сөздерден құралған.

Мысалы: Жақсы болар жігіттің,
Жұмыссыз жүрген күні жоқ.
Жаман болар жігіттің,
Еш жұмысқа қыры жоқ;

«Көз қорқақ – қол батыр», «Істеу қиын – сынау оңай», «Досыңның пышағымен мүйіз кес – дұшпаныңның пышағымен киіз кес», «Қой семірсе құт – ешкі семірсе жұт», т.б.

Ойды әсерлі де сенімді жеткізу үшін көркем әдебиетте де антонимдерді жиі қолданады. Әсіресе белгі, сапаны қарсы қойып салыстыруды мақсат ететін антитеза әдісі жиі ұшырайды.

Мысалы: Мың құбылған қуаныштан, дерттерден,
Қиын не бар, адам жанын зерттеуден?
Мен келемін өз жанымды зерттеумен,
Бірде аяз, бірде жалын, өрт кеудем.
Арзан не бар ойнау менен күлуден,
Қымбат не бар, адам сырын білуден? (М. Мақатаев)

Кейде сөз шеберлері қарама-қарсы ұғымдарды қатар синтаксистік тіркеске түсіріп, оксюморон жасау үшін де антонимдерді қолданады. Бұл әдіс көркем әдебиетте айтайын деген ойды көрнекілікпен салыстырып, нақтылап аша түсуге көмек береді.

Мысалы: Алматының үстінде ұшып жүрген аққулар,
Қанаттарында сендердің сағыныш бар, тәтті у бар. (Т. Молдағалиев)

Ел ұмытпас ерінің дұрыс ісін,
Бір буынның бірегей ірісің.
Бақытсызбын – тірідей өлгендер көп,
Бақыттысың – өлгеннің тірісің. (Қ. Мырзалиев)

Сондай-ақ, М. Серғалиев, А. Айғабылов, О. Күлкенова антонимдердің қолданылу ерекшелігімен қатар контекстік антонимдерді қарастырып өтіп, оған мынандай анықтама мен мысалдар келтіреді:

Кейде бір зат пен екінші затты қатты қойып салыстыру үшін мағыналарында қайшы мән жоқ сөздер де қолданылады. Ондай сөздер сол контексте ғана қарсы мағынада қолданылатындықтан контекстік антонимдер деп аталады.

Мысалы: Мен – ашу да, сен ақылдысың нәрі аққан
Сен – адамсың, мен аждәһа зәр атқан. (М. Мақатаев)

Осы екі мысалдағы мал мен адам, ашу мен ақыл, адам мен аждәһаны контекстен тыс оқысақ, антонимдес сөздерге жатқыза алмаймыз. Ал, авторлар өз сөйлемінде оларды қайшы мәнде қолданған. Бұл әдіс те сөйлеуде, жазуда жиі қолданылады [2].

Зерттеуші ғалым С.Ғ. Қанапина өзінің «Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі (Ғ. Мұстафин, С. Мұқанов шығармалары негізінде)» атты монографиясында мақал-мәтел құрамындағы антонимдердің стильдік қызметін талдайды және мынадай мысалдар келтіреді:

Мақал-мәтелдердегі антонимдер дүниедегі құбылыстардың сын-сапасын, артық-кем қасиетін, мөлшер көлемін салыстырып, бір-біріне қарама-қарсы қоюдан шығады. Антонимдер өзара алшақ қарама-қарсы ұғымды білдіретіндіктен, бұлардың әр сөз табына қатысы нақ бірдей емес:

1. Мақал-мәтелдердегі антонимдерді саралай келе зат есім мен сын есімнен жасалған танымдық мағынаны беретін сөздердің өмірмен тығыз байланысты екендігін, сабақтастығын көрсетеді де іргелес сөйлемде қарама-қарсы қойылып шендестіріледі. Мұндағы антоним сөздер ойды қысқартып, ықшамдап беру арқылы астарлы үлкен мәнді білдіреді. Қарама-қарсы түрінде берілген сөздерде халықтың дүниетанымдық ой сүрлеуі жатыр.

2. Антонимдер іргелес сөйлемде қарама-қарсы қойылып шендестіріледі. Мысалы: «**Ер бір** рет өледі, **қорқақ мың** рет өледі», «**Аш** бала, **тоқ** баламен ойнамайды, тоқ бала аш болам деп ойламайды», «**Алыс** жермен құда болсаң, түйе-түйе ас келер, **жақын** жермен құда болсаң, түйе-түйе сөз келер».

Мақал-мәтелдегі антонимдер ойды жинақтап айту үшін қолданылады. «Алдау – **зұлымдық**, алдану – **аңғырттық**», «**Жаман** адам мақтанса, **жақсылық** аяғын шалдым дер», «Анығын айту **адалдық**, ала сөйлеу **арамдық**». Мұндағы «**зұлымдық**», «**аңғырттық**», «**адалдық**», «**арамдық**», «**жаман**», «**жақсылық**» деген сөздердің әрқайсысының беретін мағынасы бар, бірақ мұнда қарама-қарсы мәні бар сөздер жинақтау мәнде қолданылып тұр.

Сонымен бірге мақал-мәтелдердегі сын есім сөздер бірыңғай мүше ретінде келіп, абстракті ұғым береді. Мысалы, «Үйдің **жылы**, **суығын** – қыс түскенде білерсің, кімнің алыс, жақынын – іс түскенде білерсің».

Қатар қолданылатын антонимдер сөйлем бойында бірге келіп, үнемі адам іс-әрекетінің айнасы ретінде беріліп, өмір бойы болып жатқан кереғар ұғымдар беріп, мәтінге үлкен мағына үстеп, ой әсерін күшейтіп отырады [3].

Қазақ тіліндегі антонимдердің топтастырылуына қатысты теориялық сипаттағы көзқараспен қатар мағыналық мазмұнына сәйкес топтастырылуы туралы көзқарастар кеңінен тарауда. Оның бірі, Ж. Мусиннің пайымдауынша, тіл бірліктерінің қарама-қарсылығы антонимдік жұпты көрсетіп, диалектикалық логикада сыйыспайтын ұғым категорияларына негізделеді:

1. *Қайшылықты ұғымдар*: А – А емес, Б – Б емес деп белгілейді. Мысалы: «биік – биік емес», «жер – жер емес», «айт – айтпа». Бұны Ж. Мусин болымсыздық категория деп есептеген.

2. *Қарама-қарсы ұғымдар*. Мұндағы қарама-қайшы ұғымдар логикалық қатардың ен шеткі екі мүшесі болып, арасында үшінші аралық мүше болуы мүмкін. Бұларды шартты түрде А – А емес Б, Б – Б емес С деп белгілейді. Мысалы: жақсы – жақсы емес – жаман. Бұларды антонимдер немесе антонимдік категория деп көрсетсе, [4] екіншісі, А. Жұмабекованың пікірінше, антонимдерді психолингвистикалық, грамматикалық, логикалық қатынастарға негіз деп топтастыру жүйесі қалыптасқан. Осы бағытта ғалым Н.С. Трубецкойдың «Основы фонологии» еңбегінде оппозиция әдісін басшылыққа алады. Аталған әдіске сүйене отырып қазақ тіліндегі антонимдерді эквиолентті, градуалды, привативті оппозиция деп бөлген.

Эквиолентті оппозициялар іс-әрекеттің, жағдайдың қарама-қарсы бағытталатындығын білдіреді. Мысалы, «жығу – жығылу», «жеңу – жеңілу», т.б. Ғалым қазақ тілінде бір-біріне антоним болмайтын лексикалық бірліктердің мәтін ішінде қарама-қарсы қойылып, контекстуалды антонимдер жасайтыны туралы шағын сипаттағы анықтама береді.

Олай болса, антонимдердің негізі – тікелей объективті және субъективті-прагматикалық (бейнелік) қарама-қарсылық. Пайда болу сипатына қарай антонимдер:

1) объективті қарама-қарсылықты білдіретін антонимдер,

2) субъективті-прагматикалық қарама-қарсылықты білдіретін антонимдер болып үлкен екі топқа бөлінеді. Зерттеуші-ғалым оны былайша түсіндіреді: Ақиқат өмірден алынып, тікелей қарама-қарсы қойылатын лексикалық мағыналар «объективті қарама-қарсылықты білдіретін антонимдер» деп аталып, адам санасында жанама, бейнелі түрде қарама-қарсы қойылатын лексикалық мағыналар «субъективті-прагматикалық қарама-қарсылықты білдіретін антонимдер» деп аталады. Демек, антонимдердің шығу тарихын тану барысында лексикалық жүйедегі қарама-қарсылықтың бірсыпырасы ақиқат өмірден алынып, енді бірсыпырасы адам ойы нәтижесінде туындайтын қарама-қарсылық екендігіне көз жеткізуге болады.

Градуалды оппозициялардың мүшелері белгілі бір қасиеттің, сапаның ең ақырғы шекке дейінгі дәрежесін білдіреді. Олардың арасында мағыналарды үстем ететін компонент (сөз) болуы мүмкін. Бұл аралық компонент өлшемдік шкаласының дәл ортасында орналасып, сапа белгісінің қарама-қарсы аралығындағы қалыпты жағдайды білдіреді (кеше – бүгін – ертең, ескі – көнетоз – жаңа).

Привативті оппозициялар мүшелері ұғымдық, түр-сипаттық көлемі бір, бірін-бірі жоққа шығарады, бірақ арасында аралық элемент болмайды. Мысалы, бар – жоқ, таныс – бейтаныс [5].

2 Материалдар мен әдістер

Бұл мақаланы жазу барысында ең алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Антонимдердің шығу тарихы мен дамуы, теориялық тұрғыдан зерттеген ғалымдардың еңбектері жайлы қаралды. Осының барлығы мақалада баяндау әдісі арқылы рет-ретімен жүйеленді. Сонымен қоса, терілген мысалдар лексикалық талдау арқылы мағыналарын ашумен толықтырылды. Жазушы Т. Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» романындағы антонимдер қолданысы жан-жақты зерттеліп, лексикология саласындағы стильдік қолданыс ерекшелігі аталған әдістер бойынша талданды.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Тахауи Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» романындағы антонимдердің қолданысы.

1. Көрінер көзге ерсі – елпілдеп әйелінің **асты-үстіне** түсіп, иіліп-созылып киімінді әперіп жатпайтын [7].

- Асты-үсті** –
1. Бір нәрсенің астыңғы жағы мен үстіңгі жағы.
 2. Киім-кешектің астары мен тысы.
 3. Асты-үстіне келтірді – астан-кестен етті, ұйқы-тұйқысын шығарды.
 4. Асты-үстіне түсті – құрдай жорғалады, аяғынан тік тұрды.
 5. Асты-үстін қазбалады – жер-жебіріне жетіп ұрысты, сөкті [6].

Яғни, бұл сөйлемде «асты – үстіне» антонимі құрдай жорғалады, аяғынан тік тұрды деген мағынамен үйлесіп, алдына жан салмайтын, барынша адам көңілінен шығардай әрекеттер жасайтын кісі бейнесін сомдау мағынасында қолданылып тұр.

2. **Басы** жоқ, **аяғы** жоқ, бірімен бірі шатасып жатқан қиыр-шиыр бірденелер енеді түсіме, бұдыр бедерсіз түстердің көбін-ақ ояна келе ұмытып қалам [7].

- Бас-аяғы** – 1. Бастан-аяққа дейін, тұла бой.
2. Небәрі, бар болғаны.
3. Бас-аяғы балғадай – дене бітімі кесек, ірі.
4. Бас-аяғы жиналды – тегіс келді, төрт көзі түгел.
5. Бас-аяғы жоқ – қисыны жоқ, жөн жосықсыз [6].

Яғни, бұл сөйлемде «басы – аяғы» антонимі қисыны жоқ, жөн жосықсыз, түсініксіз құбылыс ретінде суреттеледі. Осы орайда қазақтың қисынды сөз ұғымында басы-аяғы сөзіне бастан аяқ сөз етті, басы қатты болса, аяғы тәтті болмақ деген тіркестер мен мақал-мәтелдер азды-көпті ұштасуда.

3. **Дұрыс** болып шыға ма, **бұрыс** болып шыға ма, қайдан білейін, Абанның да ар жақ, бер жағын көріп отырған сияқтымын өзінше [7].

- Бұрыс** – 1. Келе жатқан бағыттан қиыс, шеткері бұрылыс.
2. Оғаш, теріс, дұрыс емес.
Дұрыс – 1. Жөн, жөнді, әділ, түзу.
2. Орынды, ретті, заңды [6].

«Дұрыс – бұрыс» антонимі бір-біріне кереғар әрекеттерді беттестіре отырып, бұл сөйлемде кейіпкер ойының бірде оғаш, бірде орынды болып екі ұдай ойға батып күмәнданатындығымен бейнеленеді.

4. Осында келгелі құлағыма шалынып жүр, «**жамандықтың** да бір **жақсылығы** болады» деген орыстың мәтелі бар екен [7].

- Жақсы** – 1. Жаман емес, онды, тәуір.
2. Ақылды, тәрбиелі, саналы, адамгершілік қасиеті мол (адам).
Жаман – 1. Сапасы төмен, жақсы емес, әсіре нашар.
2. Жағымсыз, ұнамсыз, кейіпсіз [6].

«Жақсы – жаман» антонимдері қазақ тілінде тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдерде жиі ұшырасады. Қазақ қоғамында, «Жақсының жақсылығын айт нұры тасысын, жаманның жамандығын айт құты қашсын», «Жаман көрші асынды бағалар, жақсы көрші басынды бағалар» деген сынды мақалдар арқылы да ұштастырылып, жақсы қасиет, адамгершілік сияқты мән-мағынасы айқындалады.

5. – Апыр-ау, тіпті **ақ-қарасын** ажыратпай [7].

- Ақ** – сүттің, қардың түсіндей аппақ түс.
Қара – 1. Көмірдің, күйенің түсіндей.
2. Бір нәрсенің нобайы, пішімі.
3. Бұқара халық [6].

«Ақ – қара» антонимдері бір-біріне кереғар екі ұғым ретінде қарастырылып, ақ сөзі қазақ халқының жанына жақын, көңіліне қалаулы түс. Себебі қазақта «ақ» түс – пәктік пен ақтықтың нышаны, қуаныш пен жақсылықтың белгісі, махаббат, үміт, қайырымдылық деген ізгі сезімдерді бейнелейді. Қаламгердің қара деген антонимді көбіне көңілсіз, тұңғыық терең, қараңғылық, бейқамдылықты суреттеуде мол көрініс тапқан. Берілген сөйлемде істің мән-жайы, байыбына бармау деген мағынаны үстем етеді.

6. Жасым **кіші** болса да, жолы **үлкен** деп маған жасаған ізеті болар, ақыры Абан мені Нәзеке дейтін болды [7].

- Кіші** – 1. Үлкен емес, шағын.
2. Кенже, соңғы, жас.
3. Қызмет бабы, лауазымы жағынан төмен.

- Үлкен** 1. Көлемі жағынан аумақты, зор, дәу, ірі.
– 2. Бұрын туған, жасы артық.
3. Көпті көрген көне, көп жасаған қарт [6].

«Үлкен – кіші» антонимдері қазақ тілінде көбінесе жас ерекшелігін суреттеу мақсатында қолданылады, берілген сөйлемде кіші антонимі кенже, жасы кіші екендігін суреттесе, үлкен антонимі бұрын туған, жасы артық деген мағынада қолданылуда. Бұрынғы кездері көпті көрген, көп жасаған қарт адамдар қара шаңырақты – *үлкен* үй деп атап, соған сай жас ерекшеліктерін де ескере үлкенді құрметтеуге, кішіге ізет білдіруге үйрететіндей, тағылымды сөздердің де бастауы содан болмақ.

5 Қорытынды

Қазақ тіл білімінде халықтың болмысын, тұрмыс-тіршілігін оның тілі арқылы тану қағидасына сай зерттеу тіл біліміндегі жаңа бағыт ретінде қалыптасты. Сонымен, тіліміздегі қарама-қарсы мәндес сөздерінің қолданылу аясының кең болуы тілдің жан-жақты дамуымен байланысты екендігіне көз жеткізуге мүмкіндік береді. Тахауи Ахтановтың шығармасында антонимдер өте көп қолданыста тіл көркемдігіне қызмет еткен. Ол аталмыш шығармада қарама-қарсы мәнді сөздердің, яғни антонимдердің қолдану шеберлігінің қонымды, әрі айқын да түсінікті етіп жеткізу мақсатында бірнеше антонимдік сөздерді шебер қолдандығы айқындалды. Жалпы шығарманы талдау барысында 57 антоним кездескендігін ескере отырып, оларды топтастыру барысында жазушы тіл оралымының бай екендігіне көз жеткіздік.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жүсіпов А.Е. Қазіргі қазақ тіліндегі қарама-қарсылық коннекторлары: филология ғылымдарының кандидаттық диссертациясы авторефераты. – Алматы, 2008. – 34 б.
- 2 Серғалиев М., Айғабылов А., Күлкенова О. Қазіргі қазақ әдеби тілі: оқу құралы. Екінші басылым. – Алматы: Зият Пресс, 2006. – 256 б.
- 3 Қанапина С.Г. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелігі (Ғ. Мұстафин, С. Мұқанов шығармалары негізінде). – Қостанай: «Центрум» ЖШС, 2010. – 180 б.
- 4 Мусин Ж. Қазақ тілінің антонимдер сөздігі. – Алматы, 1984. – 176 бет.
- 5 Жұмабекова А. Қазақ тілінің антонимдер сөздігі. – Алматы: Сөздік, 2000. – 183 б.
- 6 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2008 ж.
- 7 Ахтанов Т. «Шырағың сөнбесін»: роман. – Алматы, 1992. – 397 б.

Материал редакцияға түсті: 17.02.2020

КАНАПИНА, С.Г., ТУРЕБАЕВА, А.О., АХМЕТ, Н.С., АМАНЖОЛ, А.Х.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ПРОТИВОПОЛОЖНЫХ КОННЕКТОРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Т. АХТАНОВА «ШЫРАГЫН СӨНБЕСІН»

В статье произведен теоретический анализ познавательного бытия лексических единиц с противоположным смыслом в языке. Данная статья посвящена изучению особенностей применения антонимов в романе Тахауи Ахтанова «Шырағын сөнбесін».

Ключевые слова: антоним, стилистическая функция антонимов, антонимическая категория, антонимическая оппозиция.

KANAPINA, S.G., TUREBAEVA, A.O., AKHMET, N.S., AMANZHOL, A.H.

STYLISTIC FUNCTION IS THE OPPOSITE OF THE CONNECTORS IN THE WORK OF T. AKHTANOV «SHYRAGYN SONBESIN»

The article provides a theoretical analysis of the cognitive existence of lexical units with the opposite meaning in the language. This article is devoted to studying of features of use of antonyms in the novel Takhaui Akhtanov «Shyragyn sonbesin».

Key words: antonyms, stylistic function of antonyms, antonymic category, antonymic opposition.

Сейсембай, Т.Т.

*гуманитарлық ғылымдар магистрі,
«Қазақ тілі мен әдебиеті» ББ аға оқытушысы*

Алимбаева, Ж.М.

«5В011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті»

мамандығының 4 курс студенті,

Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ,

Қостанай, Қазақстан

ЛАТЫН НЕГІЗДІ ҚАЗАҚ ТІЛІ ӘЛІПБИІН ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін

Заманауи ұлттық әліпби – ұлттық жазудың сан жылдар бойы жинақталған тәжірибесінің қорытындысы. Себебі қазақ әліпбиі тек қана фонемаларды таңбалайтын әріптер жүйесі ғана емес, сондай-ақ қазақ жазуын, мәдениетін, тарихын бейнелейтін жазудағы өкілі. Ұсынылып отырған мақала ұлттық жазуымызды меңгерудің педагогикалық-психологиялық аспектілерін қарастырады.

Кілт сөздер: ұлттық әліпби, педагогика, психология, емле, методика.

I Кіріспе

Ұлттық таным – барлық элементтері ұлттық тілде қалыптасқан белгілі бір ұлттық-этникалық топтың, қауымдастықтың рухани даму көрсеткішін, ерекшелігін және мазмұның сипаттайтын діни және дүнияуи, экономикалық, әлеуметтік, қоғамдық және тағы да басқа көзқарастардың жинақталған жүйесі. Ал ұлт санасының жүйесі жазу арқылы қалыптасады, жинақталады, жүйеленеді, ұрпақтан-ұрпаққа қалып отырады.

Жаңа ұлттық әліпбиді, оның емле ережелері мен заңдылықтарын оқытып үйрету үдерісінің нәтижелі болуы, ең алдымен, оқушылардың нақты объективті мақсаттар мен міндеттерді ұғынуына тікелей байланысты. Осы тұрғыда алып қарағанда, жаңа ұлттық әліпбиді оқытып, үйретуді ең алдымен оқушылардың индивидуалды ерекшелігін ескеру арқылы іске асыруға болатыны айқын дүние. Бұл қағида оқушының жеке тұлғалық ерекшелігіне тән барлық қасиеттерді психологиялық, педагогикалық тұрғыдан зерттеуге және онымен әрдайым санасып отыруға негізделген.

Жұмыстың мақсаты: Жаңа ұлттық әліпбиді оқытудың педагогикалық-психологиялық аспектілерін анықтау.

2 Материалдар мен әдістер

Зерттеу Ө. Сұлтанғазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінің 4-курс студенттерінің талқылауы, пікір таласы, сабақ үстіндегі практикалық жұмыстары арқылы жүзеге асты. Зерттеу әдіс-тәсілдері С. Мәуленов атындағы гимназияның 9-сынып оқушыларына тәжірибе сабақ үстінде қолданылды. Оқушыларға жаңа ұлттық әліпбиді меңгеру үшін олардың физиологиялық ерекшеліктері ескерілді.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Педагогикалық психология – білім мен тәлім берудің психологиялық негіздерін зерттейтін сала. Ол жастың даму психологиясымен тығыз байланыста, себебі, тәрбиелеу мен білім берудің психологиялық қағидаларын оқытындардың жас мөлшерін және жеке тұлғалық өзгешіліктерін ескермейінше дамыту мүмкін емес.

Жаңа ұлттық әліпбиді оқыту жеке дара тілімізді үйрету үрдісімен тығыз байланыста жүзеге асады. Қазақ тілінің латын графикасына негізделген дыбыстық құрамының айтылу, жазылу заңдылықтарын оқытпай, жаңа ұлттық әліпбиді меңгерту мүмкін емес. Қазақ тілінің латын графикасына негізделген орфоэпикалық құрамын оқытқанда, жаңа әліпби дыбыстарын

оқушыға оқытумен бірге, ол дыбыстардың жазылуы да, айтылуы да үйретіледі. Ал ол емле, орфоэпия салаларының жүйесінен оқушыға білім беру деген сөз. Алайда ол білім оқушының сөздерді дұрыс оқу, айту, дұрыс жазуға дағдыландыру мақсатына бағытталады.

Сонымен бірге жаңа әліпби бойынша дыбыстарды өткенде, олардың жазылу емлесі де өтіледі, емленің грамматикамен байланысты өтілуі – өзге мәселе. Дұрыс жазуға бейімдеу әдіс-тәсілдері дыбыстарды дұрыс айтуға үйрету әдіс-тәсілдерінен басқа болатыны белгілі. Дыбыстардың дұрыс айтылуын қалыптастырғанда оқушының есту мүшелері қызмет етуіне байланысты, оқыту әдіс-тәсілдері де соған лайықты түрде қолданылады. Себебі жаңа графикада берілген дыбыстарды үйрету көз шалымына, яғни әріпті көріп қабылдауына тығыз байланысты. Сондықтан мұнда кестелер, емле сөздіктері, карточкалар сияқты көз шалымына сай жазуға қатысты түрлі әдіс-тәсілдер орын алады [1].

Тіл – адамдардың қарым-қатынастарының, бір-бірімен байланысудың құралы болғандықтан, осы қызметті атқаруда ол – әрекеттің ерекше түрі болып саналады. Тілді әрекет ретінде санау, оқыту үрдісінің мақсатына сәйкес келеді. Сондықтан тіл – әрекет теориясының негізінде қаралу керек.

Қатысымдық бағытта сөйлеу бөліктерінің жүйесі бар. Олар: сөйлем, абзац, мәтін, оған топтық байланыстылық, дербестілік, сонымен бірге тұйық құрылыс, тұйық мағыналы қорытынды тән.

Психологтардың пікірі бойынша қай заманда болмасын ой тудырудың, ойды білдірудің қарапайым түрі біздің үш мүшелік сөйлемге келеді. Сондықтан қарым-қатынаста біз әріптесіміздің ойларын бірден оңай қабылдаймыз. Демек, біркелкі ойлау арқылы адамдардың бірінші тілден екінші тілге көшуге мүмкіндігі бар. Жаңа ұлттық әліпбиді меңгеру үрдісі де дәл сол жайға негізделген.

Жаңа графикаға негізделген тілді меңгертудің нәтижелі болуы мына нәрселерге байланысты: оқушының психологиялық жағдайы, қабілеті, мұғалімнің тәжірибесі, шеберлігі, оқулықтар мен көмекші құралдар, оқыту құралдары, оқыту тәсілдері, көрнекілік пен оның тартымдылығы, бірімен жақсы қарым-қатынасы, оқушылардың ұйымдаса оқуға икемділігі олардың латын графикасына негізделген қазақ тілін оқуға деген өз ынталары, оқу бөлмесінің тартымдылығы, т.б.

Әрбір сабақтың мазмұнына қарай оқыту әдіс-тәсілдерін таңдауда мұғалімдердің психологиялық ерекшеліктеріне айрықша мән беріледі. Демек, оқушы тілдік материалды терең түсініп, саналы түрде меңгеру үшін, оның ішкі заңдылығы мен өзара байланысын дұрыс анықтай білуі қажет.

Оқушы алғашқы сабақтан бастап, латын графикасына негізделген қазақ тілін оқу барысында тілдегі қолданылатын түрлі атауларды, мысалы, әріп-дыбыс, сөз, сөз тіркесі, фраза, сөз жасаушы қосымшалар, орфографиялық және орфоэпиялық ереже, анықтамаларды оқып үйренеді. Қазіргі тіл үйренушілердің көбі ағылшын тілін жақсы біледі. Сондықтан олар латын графикасына негізделген қазақ тілі әліпбиін ағылшын тілінің таңбаларының үстіне қосымша таңба ретінде қабылдауы да мүмкін. Ондай жағдайда бұл латын графикасына негізделген қазақ тілін меңгеруді қиындатады. Әрине, латын графикасына негізделген қазақ тілдің мәліметтерін оқушылар бірден меңгеріп кету мүмкін емес, тек оның негізгілерін ғана есте сақтауы мүмкін.

Алайда тілдің таңбаларын есте сақтау латын графикасына негізделген қазақ тілін меңгерту үшін жеткіліксіз. Оқушыға тілдік таңбаларды орынды, дұрыс қолдану дағдысын қалыптастыру керек.

Дағдының физиологиялық механизмдері – жоғары жүйке жүйесіне бағынатын шартты рефлексстер жүйесі, оның алғашқы сигналды системада жасалуы. Қарапайым сөзбен айтқанда, дағды әрекеттің адам бойында орнығуы. Қазақ тілін оқытуда мұғалім сөйлеудің түрлерін жаңа әліпби негізінде оқытады, үлгілерін көрсетеді, оған оқушыны дайындайды, оны ақыл-ой өзегінен өткізіп, саналы түрде қолдануға жеткізеді. Оқушының жаңа тілдік таңбаларды дұрыс қолдануы, жазуы да автоматтандырылған әрекет ретінде оның санасында орнығуы сөйлеу, жазу дағдысының қалыптасуы деуге болады.

Психолог С.Л. Рубинштейн өз кезегінде: «Дағды саналы түрде автоматтандырылған қимыл-әрекет түрінде көрінеді, ал онан соң әрекеттің автоматтаған тәсілі ретінде қызмет атқарады» – деген екен [2].

Тіл оқыту процесінде психикалық үрдістердің табиғатын ескеру маңызды. Психологтар пікірінше, тілді оқытуда оқушының ойлау қабілетінде, оның алғашқы алған біліміне сүйеніп, сөйлеу дағдыларының саналы түрде қалыптастыру пайдалы. Сөйткенде ғана қажетті дағдылар орнықты, нық қалыптасады.

Сөйлеуге қажетті тілдік тұлғалар алдымен аз сақталатын ес арқылы қабылданады, содан кейін барып, жаттығулар, қайталаулар, аудио және видео жазбаларын, т.б. пайдалану арқылы оқушылардың есту, көру сезімдеріне әсер ете отырып, олардың ойлану қабілетін арттыру дағдыға айналып отыр. Күнделікті сабақта қолданылатын түрлі техникалық құралдар, көрнекі видео материалдар оқушылардың түсіндірілген материалды саналы меңгерулеріне ықпал жасайды.

Оқушылардың түрлі сезім мүшелеріне әсер етуде техникалық құралдардың әсері өте күшті екені дәлелдеу керек етпейді. Алайда жаңа әліпбиді үйренушілердің сезім мүшелерінің бәрін іске қосу арқылы үйретудің мәні зор. Көру, есту мүшелері, ойлау, жазу арқылы маторлы қимыл жасаушы қолды іске қосып, тілдік материалды түсіндіруде оқушының зейінін бір мәселеге аударудың бәрі олардың сезіміне жан-жақты әсер етуді жүзеге асыруға тиіс. Ол үшін оқушының барлық мүшелерін іске қосатындай амал-тәсілдер, құралдар қолдану арқылы сабақты жоспарлаудың маңызы ерекше.

Оқу-тәрбие үрдісінде ең қажет нәрсенің бірі – әрбір оқушы мен педагогтың психологиялық жағынан дайындығы. Негізінен, тілдің жаңа ұлттық әліпбиін үйретуде мұғалім сабақты психологиялық қырынан тартымды қылып құру үшін, мына мәселелерді ескеру шарт: материалдың нақтылығы, түсініктілігі, мұғалімнің түсіндіру шеберлігі, оқушылардың сенімі, жаңа әліпбиді іштей қабылдау уәжі, оқушының зейіні жан-жаққа бөлінуіне мүмкіндік берілмеуі.

Жаңа ұлттық әліпбиді оқыту, сонымен қатар, жалпы дидактиканың теориясына негізделеді. Атап айтқанда, дидактиканың ұстанымдарына сүйене отырып, жаңа ұлттық әліпбиді оқыту әдістерін, тәсілдерін, амалдарын белгілей аламыз.

Дидактикалық ұстанымдардың бірі – жаңа ұлттық әліпбиді саналы меңгерту. Егер де оқушы алған білімінің ғылыми мәнін сонына дейін толықтай түсінбесе, әр алуан түрде қолдана білмесе, онда ол білімді үстіртін ұққанға жатады. Өйткені, ондай білім саналы түрде меңгерген білім емес, тек ереже, емле заңдылықтарын және материал мазмұнын жаттау жолымен қабылданған білім болып саналады. Ол тез ұмытылады да, адамдармен қарым-қатынас құралы ретінде қолдана алмайды.

Жаңа ұлттық әліпбиді саналы түрде оқып, үйренген оқушы ол тілдік қарым-қатынас жасай алады. Ондай үйренуші белгілі жағдайда өзінің тілдің таңбаларды неге олай қолданғанын, оны басқаша қалай айтуға болатынын түсіндіріп, дәлелдей де алады. Бұл саналы білімнің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Ал жаңа ұлттық әліпбиді саналы меңгеру дегенді тілдің тілдік таңбаларын, олардың сөйлеуде, жазылуда қолданылу жолдарын, заңдылықтарын оқу кезінде жақсы түсіну, түсіне отырып, есінде сақтау, оларды қолдану дағдысын өзінде саналы түрге қалыптастыру, қалыптасқан дағдыны сөйлеу, жазу кезінде қолдана білу деп түсіну керек. Оқушы тілдік заңдылықтарды білумен бірге, олардың қолдану жүйесін де білуге тиісті, оны білмейінше, жаңа ұлттық әліпбиді ауызша және жазбаша қарым-қатынаста қолдана алмайды. Ал бұл – жаңа ұлттық әліпбиді тек қана саналы түрде оқығанда, үйренгенде жүзеге асатын құбылыс. Бұл арада екі нәрсеге ерекше мән берілген жөн, олар оқушының:

1. Жаңа ұлттық әліпбидің емлесі туралы білімі.
2. Жаңа ұлттық әліпбиді қолдана білуі.

Сонымен қатар, жаңа ұлттық әліпби бойынша тілдік мәліметтер оқушының білетін біліміне сүйене отырып, жалғастық ұстанымы бойынша оқытылуға тиісті. Мысалы, жаңа ұлттық әліпби арқылы тіл үйретуде сөйлем мүшелері, сөз таптарының анықтамасын, ережесін жаттатпай-ақ, оны бұрынғы алған білімінің негізіне сүйеніп оқытуға болады. Сондық-

тан оқушының қазақ тілінен бұрынғы біліміне сүйену арқылы жаңа ұлттық әліпбиді үйретудің ұтымды жолдарын тауып, соның негізінде оқыту нәтижелі болады деп сенуге болады.

Сонымен қатар жаңа ұлттық әліпбиді оқытуда дидактиканың жеңілден ауырға деген ұстанымының да маңызы зор. Мысалы, алғашқы үйретілген дыбысты, сөзді таңдауда бір буынды сөзді үйрету мен көп буынды сөзді үйретуді салыстырып, оқушы оның қайсысын тез үйренеді деген сауалға көбіне бір буынды сөзді тез меңгереді деп жауап қайтарады. Бұл жаңа ұлттық әліпбиді оқытудың алғашқы кезеңінде ұсталса, сол қалыпта қалу мүмкін емес. Өйткені барған сайын оны күрделендіріп отыру қажет. Сондықтан да жаттығуларда, мәтіндерде жаңа ұлттық әліпбиде берілетін мәліметтер де барған сайын күрделеніп отырған жөн.

5 Қорытынды

Қорытындылай келе, әр адамның тұлғалық ерекшелігінен басқа жалпыға ортақ қасиеті де болатынын ұмытпағанымыз жөн. Міне сондықтан да жаңа ұлттық әліпбиді оқып үйрену әрекетінің жалпы оқушы қауымға тән мынадай педагогикалық-психологиялық сипаттарын атауға болады:

- 1) Жаңа ұлттық әліпбиді үйренуге деген жағымды уәжі, қызығулары;
- 2) Жаңа ұлттық әліпбиді үйренудің маңыздылығы саналы түсінуі;
- 3) Жаңа ұлттық әліпбиді оқып үйрену міндеттерін анықтай алу;
- 4) Оны орындаудың тиімді амалдары мен тәсілдерін белгілей алуы;
- 5) Әр оқушының жаңа ұлттық әліпбиді үйрену нәтижесін өзі бағалап, тиісті тұжырымдар жасай білу дағдылары қалыптасуы керек.

Атап айтқанда, осы бағытта әр оқушы жаңа ұлттық әліпбиді үйрену әрекеттерін өздері саналы жоспарлай білуге дағдылануы тиіс. Тек осындай саналы түрде ұйымдастырылған әрекет, еңбек негізінде ғана оқушылардың жаңа ұлттық әліпбиді оқып-үйрену әрекетінің педагогикалық-психологиялық қырлары мақсатты түрде қалыптасады.

Жоғарыда қарастырылған оқытудың педагогикалық-психологиялық жалпы талаптары жалпы алғанда жаңа ұлттық әліпбиді оқытып үйретудің методологиялық негізінің бір аспектісін құрайды. Осы сипатта жаңа ұлттық әліпбиді оқытып үйрету жүйесі негізінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жаксылықова К. Қазақ тілін модуль арқылы оқыту: теориясы және әдістемесі. – Алматы, 2018.
- 2 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Издательство «Питер», 2000.

Материал редакцияға түсті: 22.04.2020

СЕЙСЕМБАЙ, Т.Т., АЛИМБАЕВА, Ж.М.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АЛФАВИТА КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА НА ЛАТИНСКОЙ ОСНОВЕ

Современный национальный алфавит является результатом многолетнего опыта национального письма. Потому что казахский алфавит – это не только система букв, которая подчеркивает фонемы, но и представитель в письменной форме, отражающий казахскую письменность, культуру и историю. В данной статье рассматриваются педагогические и психологические аспекты изучения национального письма.

Ключевые слова: национальный алфавит, педагогика, психология, орфография, методика.

SEYSEMBAY, T.T., ALIMBAYEVA, ZH.M.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF TEACHING THE KAZAKH ALPHABET ON A LATIN BASIS

The modern national alphabet is the result of many years of experience in national writing. Since the Kazakh alphabet is not only a system of letters that mark phonemes, but also a representative in writing, reflecting the history, culture, and history of the Kazakh language. The proposed article examines the psychological and pedagogical aspects of the development of our national writing.

Key words: national alphabet, pedagogy, psychology, spelling, methodology.

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

УДК 594.38

Брагина, Т.М.

доктор биологических наук, профессор,
профессор кафедры естественных наук,
КГПУ имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан;
Азово-Черноморский филиал ФГБНУ Всероссийский
научно-исследовательский институт
рыбного хозяйства и океанографии («АзНИИРХ»),
Ростов-на-Дону, Россия

ФАУНА НАЗЕМНЫХ МОЛЛЮСКОВ (MOLLUSCA: GASTROPODA: PULMONATA) КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Данная работа посвящена обзору видового состава наземных моллюсков – представителей типа мягкотелые (Mollusca) класса брюхоногие (Gastropoda), подкласса легочные (Pulmonata) Костанайской области (Казахстан). В основу работы положены собственные исследования автора и обработка литературных данных. Впервые приводится аннотированный список видов наземных моллюсков Костанайской области, включающий 19 видов, относящихся к 17 родам, 16 семействам и 3 отрядам мягкотелых.

Ключевые слова: малакофауна, брюхоногие, наземные моллюски, видовой список, Костанайская область, Казахстан.

1 Введение

К наземным моллюскам относятся представители типа мягкотелые (Mollusca) класса брюхоногие (Gastropoda), подкласса легочные (Pulmonata), способные к обитанию на суше (в почве, подстилке, среди влажного опада и других местообитаниях). Наземные моллюски играют большую роль в формировании биогеоценозов, участвуют в переработке опада в листовенных влажных и сырых лесах, используются как пищевые продукты для человека и животных, источники полезных веществ, имеют значение как вредители садовых и огородных культур и переносчики ряда заболеваний.

В середине двадцатого века считалось, что в степной зоне европейской части бывшего СССР обитает более 70 видов брюхоногих моллюсков [1]. В равнинном Казахстане, по данным К.К. Увалиевой [2], на обширных участках лесостепи и степи регистрировалось от 10 до 18 видов наземных моллюсков. В более поздних изданиях для Северного и Северо-Восточного Казахстана приведены сведения о 42 видах наземных моллюсков, относящихся к 23 родам, 11 подсемействам и 16 семействам [3], а для Казахстана и сопредельных территорий указано 194 вида наземных моллюсков [4], однако последний список включает описание моллюсков обширной территории – от севера Узбекистана, северной части Киргизской Республики, горных территорий Тянь-Шаня и юго-западного Алтая до равнинного Казахстана и прилегающих земель.

Некоторые сведения о наземных моллюсках Костанайской области ранее упоминались в работах автора в период изучения сообществ почвенных беспозвоночных (мезофауны), преимущественно на территории Наурзумского заповедника (Северо-Тургайская физико-географическая провинция сухостепного Казахстана [5].

В целом, малакофауна региона изучена недостаточно. Ряд работ последнего времени посвящен фауне и хозяйственному значению водных моллюсков, обитающих в регионе [6-8].

В опубликованных работах также упоминаются отдельные сборы водных моллюсков на территории Костанайской области и региона [9, 10].

Целью данной работы является обобщение сведений о наземных моллюсках региона по материалам собственных исследований и литературным данным.

Список видов наземных моллюсков Костанайской области приводится впервые.

2 Материалы и методы

Материалы собраны в период многолетнего изучения сообществ почвенных беспозвоночных (мезофауны) методом почвенно-зоологических проб в различных биотопах Костанайской области. Основные исследования были проведены на территории Наурзумского государственного природного заповедника (Северо-Тургайская физико-географическая провинция), а также в период экспедиций по территории области и почвенно-зоологических работ в регионе (Рисунок 1).

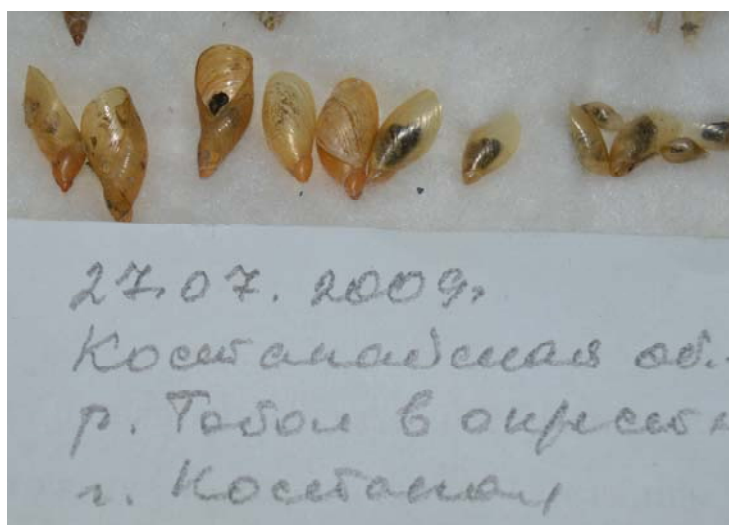

Рисунок 1 – *Oxyloma elegans* (Risso, 1826) (= *Succinella elegans*).
Берег р. Тобол в окрестностях г. Костаная. 27.07.2009

Большую помощь в определении полевых сборов автора в свое время оказал Т.С. Рымжанов (Павлодарский государственный педагогический институт), безвременно ушедший в 2011 г. Таксономическое положение видов приводится по классификации А.А. Schileyko [11].

3, 4 Результаты и обсуждение

По результатам анализа полевых сборов и литературных данных для Костанайской области в список наземных моллюсков нами включено 19 видов, объединенных в 17 родов, 16 семейств, 3 отряда (Таблица 1).

Таблица 1 – Наземные моллюски Костанайской области (Казахстан)

№ п/п	Систематическое положение (таксоны)	Виды, материалы
1	Класс Gastropoda Cuvier, 1975 Подкласс Pulmonata Cuvier in Blainville, 1984 Надотряд Stylommatophora F. Schmidt, 1855 Отряд Geophila Ferussac, 1812 Подотряд Pupilloidei Schileyko, 1979 Инфраотряд Pupilloinei Schileyko, 1979 Семейство Valloniidae Morse, 1864 Подсемейство Valloniinae Morse, 1864 Род <i>Vallonia</i> Risso, 1826 Подрод <i>Vallonia</i> s.str.	<i>Vallonia (Vallonia) pulchella</i> (Müller, 1774) – Валлония. Дерновка хорошая. Материалы: 2 экз., Наурзумский заповедник, Наурзумский участок, Катантал, сырой березняк, 06.05.1989; 3 экз., Узункольский район, березняк у ручья, 14.05.2012. Для Костанайской области указан в работах Т.М. Брагиной [5].

2	Надсемейство Cochlicopoidea Pilsbry, 1900 Семейство Cochlicopidae Pilsbry, 1900 Род <i>Cochlicopa</i> Ferussac, 1921	<i>Cochlicopa lubrica</i> (Müller, 1774) – Кохликопа скользкая. Агатовка стройная. Материалы: 4 экз. Наурзумский заповедник, Наурзумский участок, Бет-Агач, влажный березняк, 12.05.1997. Для Костанайской области указан в работах Т.М. Брагиной [5].
3	Надсемейство Pupilloidea Turton, 1831 Семейство Pupillidae Turton, 1831 Род <i>Pupilla</i> Leach, 1828	<i>Pupilla bigranata</i> (Rossmassler, 1839) – Пупилла двузернистая. Крошечка двузубая. Материалы: 2 экз., Наурзумский заповедник, Наурзумский участок, Бет-Агач, в почвах луговины, 12.05.1989. Для Костанайской области указан в работах Т.М. Брагиной [5] и Т.С. Рымжанова и др. [3].
4		<i>Pupilla muscorum</i> (Linnaeus, 1758) – Улитка моховая. Крошечка моховка. Материалы: 4 экз., Наурзумский заповедник, Наурзумский участок, Катантал, в березняке, 10.09.1993. Для Костанайской области указан в работах Т.М. Брагиной [5].
5	Надсемейство Vertiginoidea Pilsbry, 1918 Семейство Vertiginidae Pilsbry, 1918 Род <i>Vertigo</i> Müller, 1774	<i>Vertigo pusilla</i> Müller, 1774 – Вертиго крохотная. Обитание на территории области вероятно. В литературе место сбора указано ошибочно, так как 12.05.1985 экземпляр приписан Костанайской области, но собран в Булаевском районе Северо-Казахстанской области [4].
6		<i>Vertigo modesta</i> (Say, 1824) – Завиток таежный. Завиток скромный. Для Костанайской области указан в литературе [4], где указаны сборы в Пресногорьковском районе – 3 экз.(в настоящее время Узункольский район).
7	Надсемейство Truncatellinidae Steenberg, 1925 Семейство Truncatellininae Род <i>Truncatellina</i> Lowe, 1852	<i>Truncatellina callicratis</i> (Scacchi, 1833). Для Костанайской области указан в литературе [3].
8	Подотряд Limacoidei Ferussac, 1801 Инфраотряд Endodontoinei Schileyko, 1979 Надсемейство Punctoidea Morse, 1864 Семейство Punctidae Morse, 1864 Род <i>Punctum</i> Morse, 1864	<i>Punctum pygmaeum</i> (Draparnaud, 1801) – Пунктум малый. Пупкалик карликоватый. Для Костанайской области указан в литературе [3, 4].
9	Семейство Discidae, Thiele, 1931 Род <i>Discus</i> Fitzinger, 1833	<i>Discus rudersatus</i> (A. Férussac, 1821) – Дискус сорный. Пупкалик обыкновенный. Для северных и западных областей Казахстана с голарктическим ареалом указан в литературе [3, 4].
10	Инфраотряд Limacoinei Ferussac, 1801 Надсемейство Helicarionoidea Godwin-Austen, 1888 Семейство Eucunulidae Baker, 1928 Род <i>Eucunulus</i> (Reinhardt, 1883)	<i>Eucunulus fulvus</i> (Müller, 1774). – Кубарик обыкновенный. Для Костанайской области указан в литературе [3, 4].

11	Надсемейство Gastrodontoidea Tryon, 1866 Семейство Gastrodontidae Tryon, 1866 Род <i>Zonitoides</i> Lehmann, 1862	<i>Zonitoides nitidus</i> (Müller, 1774). Шилейко, Рымжанов, 2013) – Улитка болотная обыкновенная, или Зонитоидес обыкновенный. Мошняк блестящий. Материалы: 2 экз., Наурзумский заповедник, Наурзумский участок, берег оз. М. Аксуат. Для Костанайской области указан в литературе [3-5].
12	Надсемейство Zonitoidea Morch, 1864 Семейство Zonitidae Morch, 1864 Семейство Godwininae Cooke, 1921 Род <i>Perpolita</i> Baker, 1928	<i>Perpolita petronella</i> (L. Pfeiffer, 1853). – Лоснук зеленоватый. Для Костанайской области указан в литературе [3].
13	Надсемейство Vitrinoidea Fitzinger, 1833 Семейство Vitrinidae Fitzinger, 1833 Подсемейство Vitrininae Fitzinger, 1833 Род <i>Vitrina</i> Draparnaud, 1801	<i>Vitrina pellucida</i> (Müller, 1774). – Стеклошка прозрачная. Для Костанайской области указан в литературе [3, 4].
14	Надсемейство Limacoidea Rafinesque, 1815 Семейство Agriolimacidae Wagner, 1935 Род <i>Deroceras</i> Rafinesque, 1820 Подрод <i>Agriolimax</i> Morch, 1865	<i>Deroceras (Agriolimax) agreste</i> – Полевой слизень, или пашенный слизень В Костанайской области отмечен в Костанайском районе, урочище Каменное озеро; редко в огородах. Для Костанайской области указан в литературе [3, 4].
15	Надсемейство Xanthonychoidea Pfeffer in Strebel et Pfeffer, 1880 Семейство Bradybaenidae Pilsbry, 1939 Род <i>Fruticicola</i> Held, 1837	<i>Fruticicola lantzi</i> (Lindholm, 1927) (= <i>Bradybaena lantzi</i>) – Фрутицикола, или Брадибена, Ланца. Материалы: 22 экз., г. Костанай, лужайка у элеватора, 08.06.2009 г. В настоящее время распространился в г. Костанай широко (Рисунок 2). Для Костанайской области указан в литературе [3].
16	Надсемейство Hygromioidea Tryon, 1866 Семейство Hygromiidae Tryon, 1866 Подсемейство Hygrominae Tryon, 1866 Род <i>Pseudotrachia</i> Likharev, 1949	<i>Pseudotrachia rubiginosa</i> (Ziegler in Rossmassler, 1838) – Кустовка волосатая. Улитка волосатая ржавая. Для Костанайской области указан в литературе [3, 4].
17	Отряд Succineiformes Minichev et Slavoshevskaja, 1971 Подотряд Succineiformes Beck, 1837 Надсемейство Succineoidea Beck, 1837 Семейство Succineidae Beck, 1937 Подсемейство Succineinae Beck, 1837 Род <i>Succinella</i> Mabilie, 1871	<i>Succinella oblonga</i> (Draparnaud, 1801) – Янтарка серая. Материалы: широко распространен по области, встречается в почвах Наурзумского заповедника в осиново-березовых лесах и луговинах. Для Костанайской области указан в литературе [3-5].
18	Род <i>Oxyloma</i> Westerlund, 1885	<i>Oxyloma elegans</i> (Risso, 1826) (= <i>Succinella elegans</i>) – Янтарка стройная. Материалы: 9 экз., берег р. Тобол, г. Костанай, 04.06.2008; 8 экз. Костанайский район, Каменное озеро 15.06.2009; 4 экз., Наурзумский заповедник, берег оз. Большой Аксуат, 25.06.2009; 13 экз., 4 экз., берег р. Тобол в окрестностях г. Костанай, 27.07.2009. Для Костанайской области указывается впервые (Рисунок 1).

19	Надотряд Basommatophora Keferstein, 1864 Отряд Subulitiformes Pcelintzev, 1963 Подотряд Ellobioidei Minichev et Starobogatov, 1975 Семейство Carychiidae Jeffreys, 1830 Род <i>Carychium</i> Müller, 1774	<i>Carychium minimum</i> Muller, 1774 – Карихиум минимальный. Для Костанайской области указан в литературе [4].
----	---	--

При почвенно-зоологическом изучении сообществ почвенных беспозвоночных (мезофауны) Наурзумского заповедника наземные моллюски встречались нечасто и были приурочены к влажным местообитаниям (влажные и сырые березняки, луговины у пресных родников, побережья пресных или солоноватых водоемов).

Рисунок 2 – *Fruticicola lantzi* (Lindholm, 1927) (= *Bradybaena lantzi*).

г. Костанай, лужайка у элеватора. Инвазивный вид. Первая находка вида в регионе 08.06.2009

Малакофауну региона в основном составляют широко распространенные палеарктические и голарктические виды, занимающие интразональные биотопы с постоянной и высокой влажностью, например, *Vallonia pulchella*, *Cochlicopa lubrica*, *Zonitoides nitidus*.

На дерновинах в лесной подстилке встречается живородящий вид *Pupilla muscorum*. Среди опавшей листвы обитает засухоустойчивый общеевропейский вид *Succinea oblonga*. *Pupilla bigranata*, имеющий горно-европейский ареал западно-палеарктического происхождения [1], был найден в Наурзумском заповеднике в луговых степях. В условиях равнин его можно назвать степным ксеромезофильным видом на дерновинах в лесной подстилке встречается живородящий вид *Pupilla muscorum*. Среди опавшей листвы обитает засухоустойчивый общеевропейский вид *Succinea oblonga*. *Pupilla bigranata*, имеющий горно-европейский ареал западно-палеарктического происхождения [1], был найден в Наурзумском заповеднике в луговых степях. В условиях равнин его можно назвать степным ксеромезофильным видом.

Наземные моллюски играют большую роль в формировании биогеоценозов мезофитного характера, где могут достигать высокой плотности, участвуют в обработке опада в листовенных влажных и сырых лесах и влажных травянистых биотопах. Многие виды наземных моллюсков требуют особого внимания, так как считаются одной из наиболее уязвимых групп животного мира – они составляют более трети из зарегистрированных случаев вымирания современных видов животных [12].

5 Выводы

В фауне наземных моллюсков Костанайской области (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) к настоящему времени зарегистрировано 19 видов, объединенных в 17 родов, 16 семейств,

3 отряда. Большинство наземных моллюсков региона приурочено к влажным и сырым биогеоценозам лиственных лесов, ивнякам, приозерным понижениям, поймам рек и выходам родников и распространено спорадично. Малакофауну региона в основном составляют широко распространенные палеарктические и голарктические виды, занимающие интразональные биотопы с постоянной и высокой влажностью.

6 Благодарности

Особую благодарность хотелось бы выразить Т.С. Рымжанову, безвременно ушедшему в 2011 году. Он оказывал большую помощь в определении собранного материала и всегда отличался благожелательностью. Также теплые слова хотелось бы выразить его супруге, З. Рымжановой, бережно сохранившей его научное наследие, а также всем, кто способствовал в сборе и обработке материалов данной работы.

Список литературы

- 1 Увалиева К.К. Наземные моллюски Казахстана и сопредельных территорий. – Алма-Ата: Наука, 1990. – 224 с.
- 2 Животный мир СССР. Т. III. Зона степей. – М.-Л.: АН СССР, 1950. – 672 с.
- 3 Рымжанов Т.С., Габдуллин Е.С., Сыздыкова Г.К., Рымжанова З.А., Исакаев Е.М., Аманбаева С.Б. Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) Северного и Северо-Восточного Казахстана. – Алматы, 2011. – 137 с.
- 4 Шилейко А.А., Рымжанов Т.С. Фауна наземных моллюсков (Gastropoda, Pulmonata terrestria) Казахстана и сопредельных территорий: научное издание. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2013. – 389 с.
- 5 Брагина Т.М. Закономерности изменений животного населения почв при опустынивании (на примере сухостепной зоны Центральной Азии) [Электронный ресурс]: Дис. ... д-ра биол. наук: 03.00.16 Москва: ИПЭЭ им. А.Н. Северцова, 2004. – 324 с. (рукопись). – Режим доступа: <http://earthpapers.net/zakonomernosti-izmeneniy-zhivotnogo-naseleniya-pochv-pri-opustynivanii>.
- 6 Bragina T.M. Some data on pond snails (Mollusca: Gastropoda: Lymnaeidae) of the Naurzum Reserve (Kostanay Oblast, Kazakhstan) // ҚМПИ Жаршысы (Вестник КГПУ). – 2020. – № 1 (57). – С. 33-37.
- 7 Брагина Т.М., Ким Л.В. Хозяйственно важные представители водной малакофауны Костанайской области // «Методология, теория и практика современной биологии»: V Международная научно-практическая конференция студентов и молодых ученых. – Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2020. – С. 17-20.
- 8 Ким Л.В., Брагина Т.М. История и современные проблемы изучения моллюсков Казахстана // Развитие энциклопедической мысли аль-Фараби в трудах молодых ученых: Региональная студенческая научно-практическая конф. – Костанай: КГПУ, 2020. – С. 490-493.
- 9 Кантор Ю.И., Сысоев А.В. Каталог моллюсков России и сопредельных стран. – М.: Товарищество научных изданий КМК. – 2005. – 627 с.
- 10 Андреева С.И., Андреев Н.И., Винарский М.В. Определитель пресноводных брюхоногих моллюсков. – Ч. 1. – Вып. 1. – Омск, 2010. – 200 с.
- 11 Schileyko A.A. Treatise on Resent Terrestrial Pulmonate Molluscs // Ruthenica – 1998 – 2007. – Suppl. 2, Part 1-15. – 2210 p.
- 12 Régnier C., Fontaine B., Bouchet P. Not knowing, not recording, not listing: numerous unnoticed mollusk extinctions // Conservation Biology. – 2009. – №23 (5). – P. 1214-1221.

Материал поступил в редакцию: 27.05.2020

БРАГИНА, Т.М.

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР ҮСТІ МОЛЛЮСКАЛАРЫНЫҢ (MOLLUSCA: GASTROPODA: PULMONATA) ФАУНАСЫ

Бұл мақала Қостанай облысының (Қазақстан) құрлық (жер үсті) моллюскаларының (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) түрлер құрамын қарастыруға арналған. Жұмыс автордың жеке зерттеуіне және әдебиет деректерін өңдеуге негізделген. Алғаш рет Қостанай облысының құрлық моллюскалары түрлерінің аннотациялық тізімі ұсынылды және 17 ұрпаға, 16 отбасылар тұқымдасқа және 3 бұйрығына жататын 19 түр енгізілді.

Кілт сөздер: малакофауна, гастроподтар, құрлық моллюскалары, түрлер тізімі, Қостанай облысы, Қазақстан.

BRAGINA, T.M.

FAUNA OF LAND MOLLUSCS (MOLLUSCA: GASTROPODA: PULMONATA) OF THE KOSTANAY REGION

This article is devoted to a review of the species composition of land (terrestrial) molluscs (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) of the Kostanay region (Kazakhstan). The work is based on the author's own research and processing of literature data. For the first time, an annotation list of land mollusc species of Kostanay region was provided and included 19 species belonging to 17 genera, 16 families and 3 orders of land molluscs.

Key words: malacofauna, gastropods, land molluscs, list of species, Kostanay region, Kazakhstan.

УДК 581.9 (470.5)

Пережогин, Ю.В.

кандидат биологических наук, доцент,
профессор кафедры естественных наук,
КГПУ имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан

Ерохин, Н.Г.

заведующий музеем Института экологии
растений и животных УрО РАН
Екатеринбург, Россия

ФЛОРИСТИЧЕСКИЕ НАХОДКИ НА ТЕРРИТОРИИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (ЧАСТЬ 2)

Аннотация

В процессе изучения материалов Гербария Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (МВ) нами были выявлены 23 вида, относящихся к 21 роду из 8 семейств, новых как для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, так и Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом. Полученный в результате исследований конспект расширит список дикорастущих растений для нового издания «Флоры Казахстана».

Ключевые слова: флора Казахстана, дикорастущие виды растений, сведения о местонахождении.

1 Введение

Освоение целинных и залежных земель, вызвало не только рост сельскохозяйственного производства, но и изменило структуру естественных сообществ Костанайской области. Под влиянием антропогенных воздействий (распашка земель, выпас скота, сенокошение, внесение гербицидов, а также минеральных и органических удобрений) произошла синантропизация растительности, проявляющаяся в изменении флористического состава сообществ, упрощении структуры и уменьшении разнообразия фитоценозов. Основной целью исследования являлась инвентаризация флоры Костанайской области. Полученный в результате исследований конспект расширит список дикорастущих растений для нового издания «Флоры Казахстана».

2 Материалы и методы

Данная статья продолжает ревизию флоры Костанайской области [1-6].

Материал получен в процессе изучения Гербария Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (МВ).

Конспект видов расположен в алфавитном порядке, как по семействам, так и по родам. Для каждого вида приведены: латинское название (International Plant Names Index (IPNI) [7], русское название [8], данные этикетки гербарного экземпляра и акроним гербария [9]. Для каждого вида Гербария МГУ приведены штрих-коды с сайта «Депозитарий живых систем «Ноев ковчег» [10].

Выявление новых видов осуществлялась по литературным данным [11-13].

3 Результаты

В результате исследований нами были выявлены виды, новые как для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, так и для флоры Тобол-Ишимского флористического района и Казахстана в целом.

Список видов выглядит следующим образом:

Familia Asteraceae Dumort. (= Compositae Giseke.) – Семейство Сложноцветные

1. *Achillea arabica* Kotschy – Тысячелистник арабский.

Кустанайская область, Семиозерный район (совр. Костанайская область, Наурзумский район), в 2 км к западу от поселка Аксуат, понижение со злаково-разнотравной растительностью у соленого озера в Наурзумском бору, 1.07.1945, Воронов А.Г. (MW0883403).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

2. *Artemisia camelorum* Krasch. – Полынь верблюдов.

Казахстан, Кустанайская область, Наурзумский госзаповедник, Терсекский бор, глинистый обрыв плато против большого останца, 23.06.1940, А. Шретер (MW0884782).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

3. *Artemisia scopaeformis* Ledeb. – Полынь прутьевидная.

Наурзумский государственный заповедник, у озера Кутантал, пухлый солончак, 19.09.1936, Воронов А.Г. (MW0886078).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника и Тобол-Ишимского флористического района.

4. *Chondrilla latifolia* M. Bieb. – Хондрилла широколистная.

Казахская АССР, Актюбинская область (совр. Костанайская область), около окраины Биш-Агача, песчаная степь, 2.08.1936, С. Левицкий (MW0892473).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

5. *Jurinea mollis* (L.) Reichenb. – Наголоватка мягкая.

Тургайская область, Кустанайский округ (совр. Костанайская область, Костанайский район), правый берег Тобола на песке у деревни Затобольской, 14.06.1902, фамилия неразборчива (MW0889362).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района и Казахстана в целом.

6. *Lactuca saligna* L. – Латук солончаковый.

Наурзумский государственный заповедник, близ реки Наурзум-Карасу, близ русла на коренном берегу, 1.08.1936, Воронов А.Г. (MW0893251).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

7. *Picris nuristanica* Bornm. – Горлюха нуристанская.

Тургайская губерния, Кустанайский уезд (совр. Костанайская область, Костанайский район), по огородам близ города Кустаная, 6.07.1921, Павлов Н.В. (MW0891456).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

8. *Saussurea salicifolia* (L.) DC. – Соссюрея иволистная.

Казахстан, Кустанайская область, Наурзумский госзаповедник, Терсекский бор, обрыв плато против большого останца, на незадерненной глине, 22.06.1940, А. Шретер (MW0888982).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

9. *Scorzonera cana* (C.A. Mey.) O. Hoffm. – Козелец седой.

Северный Казахстан, Кустанайская область, Наурзумский заповедник, Терсек, глинистый склон в 1,5 км к юго-западу от кордона, 28.06.1946, М. Серова (MW0891761).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

10. *Tragopogon brevirostris* DC. – Козлобородник коротконосиковый.

Костанайская область, Жангельдинский район, по солончаку близ озера Карасор, 22.07.1921, Куликова С.Н. (MW0891514).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Caryophyllaceae Juss. – Семейство Гвоздичные

11. *Silene densiflora* d'Urv. – Смолёвка густоцветковая.

Кустанайская область, Карабалыкская гос. селекц. станция (Тогузак), по степным водоразделам, изредка, 2.08.1945, фамилия неразборчива (MW0826874).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района.

12. *Viscaria vulgaris* Röhl. – Смолка клейкая.

Наурзумский государственный заповедник, близ реки Талды-Муин-Сай, заросли кустарников в верхней части правого склона (восточная экспозиция) ручья Бас-Блак, 12.07.1936, Павлов Н.В. (MW0826580).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района.

Familia Chenopodiaceae Vent. – Семейство Маревые

13. *Agriophyllum pungens* (Vahl) Link ex A.Dietr. – Кумарчик колючий.

Наурзумский государственный заповедник, поселок Аксуат, сорные места, песок (посеяно) 1.09.1936, Воронов А.Г. (MW0822541).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника и Тобол-Ишимского флористического района.

14. *Atriplex laevis* C.A. Mey. – Лебеда гладкая.

Казакская АССР, Актюбинская область (совр. Костанайская область), окраина озера Шагыркуль, участки меж зарослей тростника, 2.09.1936, Воронов А.Г. (MW0821441).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника и Тобол-Ишимского флористического района.

15. *Suaeda kossinskyi* Pj. – Сведа Косинского.

Костанайская область, Федоровский район, юго-восток озера Джаркуль, зарастающее сухое дно, 8.09.1936, Воронов А.Г. (MW0823124).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Onagraceae Juss. – Семейство Кипрейные

16. *Oenothera villosa* Thunb. – Ослиник мохнатый.

Кустанайская область, Убаганский район, совхоз им. Щербакова, опушка березового колка в 3 км западнее селения Кобланды, у дороги, 4.08.1956, Л. Тюканова (MW0855571).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Poaceae Barnchart. (= Graminea Juss.) – Семейство Злаки

17. *Festuca arundinacea* Schreb. – Овсяница тростниковая.

Наурзумский государственный заповедник, у реки Наурзум-Карасу, склон берега южной экспозиции, 5.07.1936, Воронов А.Г. (MW0807098).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

18. *Eremopoa persica* (Trin.) Roshev. (= *Poa persica* Trin.) – Пустынномятлик персидский.

Наурзумский государственный заповедник, км в 40 к юго-востоку от пос. Аксуат, опушка кустарников на склоне северо-западной экспозиции, сухой лужок, 10.07.1937, Воронов А.Г. (MW0806008).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

19. *Poa botryoides* (Trin. ex Griseb.) Kom. – Мятлик кистевидный.

Наурзумский государственный заповедник, Терсек-Карагай, северная часть, овраг с соснами против кордона, 3.06.1935, С.Левицкий (MW0806199).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Polygonaceae Juss. – Семейство Гречишные

20. *Polygonum novoascanicum* Klovov – Спорыш новоасканийский.

Казахская ССР, Кустанайская область, Амангельдинский район, в 1,5 км восточнее совхоза Аман-Тугай, солончак в долине безымянной речки, 9.07.1964, Т. Лодинова, Ю. Самородов (MW0820670).

Новый вид для флоры Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Rosaceae Juss. – Семейство Розовые

21. *Potentilla pensylvanica* L. (= *Potentilla sibirica* Th. Wolf) – Лапчатка пенсильванская.

Тургайская губерния, Кустанайский уезд (совр. Костанайская область, Алтынсаринский район), по задежи, недалеко от озера Иралы-куль у восточной опушки леса Ара-Карагай, 6.07.1921, Павлов Н.В. (MW0840641).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

22. *Potentilla turgaica* Soják – Лапчатка тургайская.

Наурзумский государственный заповедник, кустарник в районе Егенблаг, 2.08.1938, подпись неразборчива (MW0840773).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Familia Scrophulariaceae Juss. – Семейство Норичниковые

23. *Veronica hispidula* Boiss. et A. Huet (= *Veronica perpusilla* Boiss. ex DC. p.p. nom. illegit.) – Вероника короткощетиноквая.

Наурзумский государственный заповедник, Терсек-Карагай, северная часть, против кордона, молодой сосняк 7.06.1936, С.Левицкий (MW0875176).

Новый вид для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

4 Выводы

Опубликованный список представлен 23 видами из 21 рода и 8 семейств.

Перечисленные виды можно разделить на следующие группы:

1. Новые виды для флоры Наурзумского государственного природного заповедника, Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

Самая многочисленная группа, в нее входят 13 видов: *Achillea arabica* Kotschy, *Artemisia camelorum* Krasch., *Chondrilla latifolia* M.Bieb., *Lactuca saligna* L., *Picris nuristanica* Bornm., *Saussurea salicifolia* (L.) DC., *Scorzonera cana* (C.A. Mey.) O. Hoffm., *Festuca arundinacea* Schreb., *Eremopoa persica* (Trin.) Roshev., *Poa botryoides* (Trin. ex Griseb.) Kom., *Potentilla pensylvanica* L., *Potentilla turgaica* Soják и *Veronica hispidula* Boiss. et A. Huet.

2. Новые виды для флоры Тобол-Ишимского флористического района и флоры Казахстана в целом.

В ее составе находится 5 видов: *Jurinea mollis* (L.) Reichenb., *Suaeda kossinskyi* Iljin, *Oenothera villosa* Thunb., *Polygonum novoascanicum* Klovov и *Tragopogon brevirostris* DC.

3. Новые виды для флоры Тобол-Ишимского флористического района.

В ее составе находятся 2 вида: *Silene densiflora* d'Urv. и *Viscaria vulgaris* Röhl.ing.

4. Новые виды для флоры Наурзумского государственного природного заповедника и Тобол-Ишимского флористического района.

Группа представлена 3 видами – *Artemisia scopaeformis* Ledeb., *Agriophyllum pungens* (Vahl) Link ex A.Dietr. и *Atriplex laevis* C.A. Mey.

В итоге можно констатировать, что в предложенном списке 18 видов новых видов для флоры Казахстана, 23 вида для флоры Тобол-Ишимского флористического района и 16 видов для флоры Наурзумского государственного природного заповедника.

Список литературы

- 1 Пережогин Ю.В. Новые виды флоры Казахстана // Биологическое разнообразие растительного мира Урала и сопредельных территорий: материалы Всероссийской конференции с международным участием. Екатеринбург: Голицкий, 2012. – С. 83-84.
- 2 Пережогин Ю.В. Новые виды тюльпанов из Северного Казахстана // Ботанический журнал. – СПб. – 2013. – №12. – Т.98. – С. 1558-1563
- 3 Пережогин Ю.В., Куликов П.В., Курлов С.И. Дополнение к флоре Казахстана// Ботанический журнал. – СПб. – 2015. – №5. – Т.100. – С. 501-503.
- 4 Пережогин Ю.В., Куликов П.В. Новые виды флоры Казахстана // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2017. – №3 (203). – С. 78-80.
- 5 Пережогин Ю.В., Курлов С.И. Дополнения и изменения к списку редких и исчезающих растений Костанайской области (Северный Казахстан) // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2015. – №10 (185). – С. 43-47.
- 6 Пережогин Ю.В. Флористические находки на территории Костанайской области // Вестник Костанайского государственного педагогического института. – 2020. – №2 (58). – С. 73-78.
- 7 International Plant Names Index (IPNI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ipni.org/ipni/plantnamesearchpage.do>.
- 8 Плантариум, определитель растений он-лайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.plantarium.ru>.
- 9 Index herbariorum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nybg.org>.
- 10 Серегин А. П. (ред.) Коллекция «Гербарий МГУ» [Электронный ресурс] // Депозитарий живых систем «Ноев Ковчег» (направление «Растения»). – М.: МГУ, 2020. – Режим доступа: <https://plant.depo.msu.ru/module/collectionpublic?d=P&openparams=%5Bopen-id%3D1524305%5D>.
- 11 Флора Казахстана. – Алма-Ата, Изд. АН КазССР, 1956-1966. – Т. 1-9.
- 12 Абдулина С.А. Список сосудистых растений Казахстана / под редакцией Р.В. Камелина. – Алматы, 1998. – 187 с.
- 13 Заугольнова Л.Б., Воронцова Л.И., Пугачев П.Г. Список видов Наурзумского заповедника // Флора и растительность Наурзумского государственного заповедника. – М.: Минпрос. РСФСР, 1975. – С. 76-141.

Материал поступил в редакцию: 18.05.2020

ПЕРЕЖОГИН, Ю.В., ЕРОХИН, Н.Г.

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ АУМАҒЫНДАҒЫ ФЛОРИСТИКАЛЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАР (2 БӨЛІМ)

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің (МВ) Гербарийінің материалдарын зерттеу барысында біз Наурызым мемлекеттік табиғи қорығының флорасы, сондай-ақ Тобыл-Есіл флористикалық ауданының флорасы және жалпы Қазақстанның флорасы үшін 8 тұқымдастың 21 түріне жататын жаңа 23 түрді анықтадық.

Зерттеу нәтижесінде жазылған конспект «Қазақстан флорасы» жаңа басылымы үшін жабайы өсетін өсімдіктердің тізімін толықтырады.

Кілт сөздер: Қазақстан флорасы, өсімдіктердің жабайы өсетін түрлері, орналасқан жері туралы мәліметтер.

PEREZHOGIN, YU.V., YEROKHIN, N.G.

FLORISTIC FINDINGS ON TERRITORIES OF KOSTANAY REGION (PART 2)

In the process of studying the materials of the Herbarium of Moscow state university named after M. V. Lomonosov (MW), we identified 23 species belonging to 21 genera from 8 families, new for the flora of the Naurzum state nature reserve, as well as the Tobol-Ishim floristic district and the flora of Kazakhstan as a whole. The resulting research abstract expand the list of wild plants for the new edition of «Flora of Kazakhstan».

Key words: Kazakhstan's flora, wild species of plants, the location.

УДК 581.9 (470.5)

Пережогин, Ю.В.

кандидат биологических наук, доцент,
профессор кафедры естественных наук,
КГПУ имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан

Ерохин, Н.Г.

Заведующий музеем Института экологии
растений и животных УрО РАН,
Екатеринбург, Россия

Баймаганбетова, К.Т.

магистр туризма, ст. преподаватель
кафедры естественных наук,
КГПУ имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан

ФЛОРИСТИЧЕСКИЕ НАХОДКИ НА ТЕРРИТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО РЕЗЕРВАТА «АЛТЫН ДАЛА»

Аннотация

В процессе изучения материалов Гербария Костанайского государственного педагогического университета имени У. Султангазина (KSPI) и Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (МВ) нами были выявлены 21 вид, относящихся к 18 родам из 14 семейств, новых как для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала», так и для флоры Торгайского флористического района и Казахстана в целом. Полученный в результате исследований конспект расширяет список дикорастущих растений для нового издания «Флоры Казахстана».

Ключевые слова: флора Казахстана, дикорастущие виды растений, сведения о местонахождении.

1 Введение

Государственный природный резерват «Алтын Дала» был создан Постановлением Правительства РК от 26 ноября 2012 года № 1496. Площадь резервата – 489 776 га. Он расположен на территории Амангельдинского и Жангельдинского района Костанайской области.

В результате изучения флоры государственного природного резервата «Алтын Дала» выяснилось, что она представлена 370 видами из 229 родов и 63 семейств [1]. Позднее было выявлено еще 25 видов из 24 родов и 18 семейств [2].

Данная статья продолжает ревизию флоры государственного природного резервата «Алтын Дала».

2 Материалы и методы

Материал получен в процессе изучения Гербариев Костанайского государственного педагогического университета имени У. Султангазина (KSPI) и Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (MW).

Конспект видов расположен в алфавитном порядке, как по семействам, так и по родам. Для каждого вида приведены: латинское название (International Plant Names Index (IPNI) [3], русское название [4], данные этикетки гербарного экземпляра и акроним гербария [5]. Для каждого вида Гербария МГУ приведены штрих-коды с сайта «Депозитарий живых систем «Ноев ковчег» [6].

Выявление новых видов осуществлялась по литературным данным [7-9].

3 Результаты

В результате исследований нами были выявлены 21 вид, относящихся к 18 родам из 14 семейств, новые для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала».

Список видов выглядит следующим образом:

Familia Aceraceae Juss. – Семейство Кленовые

1. *Acer negundo* L. – Клен американский.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Тосынкумский участок, 16.08.2014, Пережогин Ю.В., Курлов С.И. (KSPI).

Новый вид для флоры Торгайского флористического района.

Familia Alismataceae Vent. – Семейство Частуховые

2. *Sagittaria sagittifolia* L. – Стрелолист обыкновенный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 22.06.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Asteraceae Dumort. (= Compositae Giseke.) – Семейство Сложноцветные

3. *Chondrilla brevirostris* Fisch. et C.A. Mey. – Хондрилла коротконосиковая.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 22.06.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Berberidaceae Juss. – Семейство Барбарисовые

4. *Leontice incerta* Pall. – Леонтица сомнительная.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 05.2007, Брагин Е.А. (KSPI).

Familia Boraginaceae Juss. – Семейство Бурачниковые

5. *Cynoglossum officinale* L. – Чернокорень лекарственный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Тосынкумский участок, 23.05.2014, Нургазин Е.М. (KSPI).

6. *Onosma transrhymensis* Klokov ex Porov – Оносма зауральская.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Тосынкумский участок, 23.05.2014, Нургазин Е.М. (KSPI).

**Familia Brassicaceae Burnett. (= Cruciferae Juss.) –
Семейство Капустные или Крестоцветные**

7. *Erysimum canescens* Roth. (= *Erysimum diffusum* Ehrh.) – Желтушник седеющий.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 22.06.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

8. *Erysimum leucanthemum* (Stephan) B. Fedtsch. – Желтушник белоцветный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 1.05.2010, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т., Баймаганбетова К.Т. (KSPI).

9. *Meniocus linifolius* (Stephan) DC. – Плоскоплодник льнолистный.

Жангельдинский р-н, пески Аккумы, опустыненная степь, 1.05.2014, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Caryophyllaceae Juss. – Семейство Гвоздичные

10. *Herniaria polygama* J. Gay – Грыжник многобрачный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 1.05.2014, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Cupressaceae Rich. ex Bartl. – Семейство Кипарисовые

11. *Juniperus sabina* L. – Можжевельник казачий.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Тосынкумский участок, 16.08.2014, Пережогин Ю.В., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Cyperaceae Juss. – Семейство Осоковые

12. *Scirpoides holoschoenus* (L.) Soják (= *Holoschoenus vulgaris* Link) – Камышевидник обыкновенный.

Тургайская область, урочище Сары-Копа, близ колодца на песчаной почве, 13.05.1898, Крюков И. (MW0884782).

Familia Fabaceae Lindl. – Семейство Бобовые

13. *Glycyrrhiza korshinskyi* Grig. – Солодка Коржинского.

Жангельдинский р-н, пески Аккумы, песчаная пустыня, 16.07.2009, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т. (KSPI).

Familia Liliaceae Juss. – Семейство Лилейные

14. *Gagea fedtschenkoana* Pasch. – Гусиный лук Федченко.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 1.05.2014, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Новый вид для флоры Торгайского флористического района.

15. *Gagea ova* Stapf – Гусиный лук яйцевидный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 1.05.2014, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Конысбаева Д.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Poaceae Barnchart. (= Graminea Juss.) – Семейство Злаки

16. *Agropyron cristatum* (L.) Gaertn. – Житняк гребенчатый.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 22.06.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Primulaceae Vent. – Семейство Первоцветные

17. *Lysimachia vulgaris* L. – Вербейник обыкновенный.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 22.06.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Familia Scrophulariaceae Juss. – Семейство Норичниковые

18. *Gratiola officinalis* L. – Авран лекарственный.

Тургайская область, урочище Сары-Копа, на дне речки Сары-Копа, 14.05.1898, Крюков И. (MW0874867).

Новый вид для флоры Торгайского флористического района.

19. *Linaria debilis* Kuprian. – Лянчанка слабая.

Тургайская область, урочище Сары-Копа, на песчаной почве в песчаной степи, 16.05.1898, Крюков И. (MW0875393).

Новый вид для флоры Торгайского флористического района и флоры Казахстана в целом.

20. *Veronica anagalloides* Guss. – Вероника ложноводяная.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Улы-Жыланшыкский участок, 16.07.2012, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

21. *Veronica biloba* Schreb. – Вероника двулопастная.

Костанайская область, государственный природный резерват «Алтын дала», Тосын-кумский участок, 3.05.2013, Пережогин Ю.В., Бородулина О.В., Баймаганбетова К.Т., Курлов С.И. (KSPI).

Новый вид для флоры Торгайского флористического района.

4 Выводы

Опубликованный список представлен 21 видом из 18 родов и 14 семейств.

Перечисленные виды можно разделить на следующие группы:

1. Новые виды для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала».

Сюда относятся все перечисленные виды.

2. Новые виды для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала» и Торгайского флористического района.

В ее составе находится 4 вида: *Acer negundo* L., *Gagea fedtschenkoana* Pasch., *Gratiola officinalis* L. и *Veronica biloba* Schreb.

3. Новые виды для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала», Торгайского флористического района и флоры Казахстана в целом.

В составе данной группы находится 1 вид: *Linaria debilis* Kuprian.

В итоге можно констатировать, что в предложенном списке 1 вид новый для флоры Казахстана, 5 видов для флоры Торгайского флористического района и 21 вид для флоры государственного природного резервата «Алтын Дала».

Список литературы

- 1 Брагина Т.М., Рачковская Е.И., Евстифеев Ю.Г., Брагин Е.А., Иващенко А.А., Брагин А.Е., Цутер Ш., Нелина Н.В., Клеббельсберг Е. Естественное обоснование создания государственного природного резервата «Алтын Дала» /под ред. Брагиной Т.М. – Астана, 2008. – 251 с. (рукопись).
- 2 Пережогин Ю.В., Курлов С.И. Дополнение к флоре государственного природного резервата «Алтын Дала» // Ботанический журнал. – СПб. – 2016. – №3. – Т.101. – С. 302-308.
- 3 International Plant Names Index (IPNI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ipni.org/ipni/plantnamesearchpage.do>
- 4 Плантаариум, определитель растений он-лайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.plantarium.ru>
- 5 Index herbariorum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nybg.org>
- 6 Серегин А. П. (ред.) Коллекция «Гербарий МГУ» [Электронный ресурс] // Депозитарий живых систем «Ноев Ковчег» (направление «Растения»). – М.: МГУ, 2020. – Режим доступа: <https://plant.depo.msu.ru/module/collectionpublic?d=P&openparams=%5Bopen-id%3D1524305%5D>.
- 7 Флора Казахстана. – Алма-Ата, Изд. АН КазССР, 1956-1966. – Т. 1-9.
- 8 Абдулина С.А. Список сосудистых растений Казахстана / под редакцией Р.В. Камелина. – Алматы, 1998. – 187 с.
- 9 Заугольнова Л.Б., Воронцова Л.И., Пугачев П.Г. Список видов Наурзумского заповедника // Флора и растительность Наурзумского государственного заповедника. – М.: Минпрос. РСФСР, 1975. – С. 76-141.

Материал поступил в редакцию: 25.05.2020

ПЕРЕЖОГИН, Ю.В., ЕРОХИН, Н.Г., БАЙМАГАНБЕТОВА, К.Т.

«АЛТЫН ДАЛА» МЕМЛЕКЕТТІК ТАБИҒИ РЕЗЕРВАТЫНЫҢ АУМАҒЫНДАҒЫ ФЛОРИСТИКАЛЫҚ ЖАҢАЛЫҚТАР

Ө. Сұлтангазин атындағы Қостанай мемлекеттік педагогикалық университетінің (КСПИ) және М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің (МВ) Гербарийінің материалдарын зерттеу барысында біз «Алтын Дала» мемлекеттік табиғи резерватының флорасы үшін, сондай-ақ Торғай флористикалық ауданының және жалпы Қазақстанның флорасы үшін 14 тұқымдастың 18 түріне жататын жаңа 21 түрді анықтадық.

Зерттеу нәтижесінде жазылған конспект «Қазақстан флорасы» жаңа басылымы үшін жабайы өсетін өсімдіктердің тізімін толықтырады.

Кілт сөздер: Қазақстан флорасы, өсімдіктердің жабайы өсетін түрлері, орналасқан жері туралы мәліметтер.

PEREZHOGIN, YU.V., YEROKHIN, N.G., BAIMAGANBETOVA, K.T.

FLORISTIC FINDINGS IN THE TERRITORY OF THE STATE NATURAL RESERVE «ALTYN DALA»

In the process of studying materials from the Herbarium of the Kostanay State Pedagogical University named after U. Sultangazin (KSPI) and Moscow State University named after M.V. Lomonosov (MW), we identified 21 species belonging to 18 genera from 14 families, new for the flora of the state natural reserve «Altyn Dala», and for the flora of the Torgai floristic region and Kazakhstan as a whole. The resulting research abstract expand the list of wild plants for the new edition of «Flora of Kazakhstan».

Key words: Kazakhstan's flora, wild species of plants, the location.

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

ӘОЖ 004.89

Абдимоминова, Д.К.

*педагогика ғылымдарының магистрі,
ИР және КТ кафедрасының аға оқытушысы*

Белгібаева, Г.М.

«5B012000 – Кәсіптік оқыту»

мамандығының 3 курс студенті,

Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,

Қостанай, Қазақстан

БАТИК ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Түйін

Бұл мақалада мектептерге қажетті батик өнерімен сурет салу әдістемесі кеңінен қамтылған, сонымен қатар батик технологиясының шығу және даму тарихы қарастырылды, батик өнерінде сурет салу техникасы мен түрлері зерттелді, батик техникасымен мата бетіне композициялық бейнелер орындау негіздері анықталды, табиғат көрінісін бейнелеу негіздері көрсетілді, сәндік қолданбалы өнер сабағында батик өнерін оқыту және өнер үйірмесін ұйымдастыру негіздері ашылды, тәжірибелік-эксперименттік жұмыс қорытындылары келтірілді.

***Кілт сөздер:** батик, технология, техника, сәндік қолданбалы өнер, бейнелеу өнері, сурет салу, мата.*

1 Кіріспе

Батик әр түрлі елдерде көптеген айырмашылық ерекшеліктерімен сипатталады. Мысалы, Индонезияда батиктің негізі-индиго түсінің көк, қызыл қоңыр және піл сүйек түстің барлық рендері, индонезиялық дәстүрлі ою символикалық мағынаға ие суреттер мен бұйымдарды өздері анықтады сонымен қатар патшалық, корольдық оюларды қайта қайталауға ешкімнің құқықтары болмады.

Алғашқы маталардың өндірісіне дейін малайзиялықтар ағаштың қабығына өрнектерді салып оларды балқытылған балауызбен бояп отырған. Ал маталар пайда болған соң бұл әдістің негізі балқытылған балауызбен сурет түсіру сол жұмысты сәндеуге де қолданыла бастады. Матаға жағылған балауыз бояу түстерін өткізбейді яғни бояулардың араласып кетуіне кедергі жасайды. Содан соң матаға түрлі түсті бояуды жаға беруге болады. Балауыздың осы бір қасиеті арқасында ежелгі әдістердің бірі матаны әрлеудің негізі қаланды. Батик сөзі Ява тілінен аударғанда ыстық балауызбен сурет салу деген мағынаны білдіреді. Өз уақыты бойынша батик пайда болуы мен дамуы, әртүрлі елдермен саяхатта және суретшіден суретшіге ұрпақтан ұрпаққа көшіп акварель, пастельді, графиканы, витражды, бейнелеу өнерінің көптеген қабілеттерін өзіне сіңіріп алды. Қазақстанда бұл сала әлі жетік дамып үлгермеген.

2 Материалдар мен әдістер

Батик технологиясының тарихы, ерекшеліктері және батик техникасымен композициялық бейнелер орындау негіздері.

Мың жылдан астам уақыттан бері адамзат матада сурет салу өнерімен, току өнерімен, яғни батик өнерімен таныс болды. Батик – матада қолмен бояудың әртүрлі әдістерінің ортақ атауы. Көне заманнан бері батикте күнделікті киімдерден бастап, маңызды кездесулерге арналған костюмдер мен аяқ киім мен сөмкелерге дейін барлығы жасалып, тігілген. Батиктің

түсіне, үлгісіне және мотивіне байланысты иесінің орны мен әлеуметтік мәртебесін анықтауға болады.

Индонезия Республикасының ең үлкен бөлігі – Ява аралы. Батик өнерінің жасалу қисындарының өзгешіліктерімен ерекшеленетін орталығы – Джокьякарта қаласы. Джокьякарта батик модельдерінің үлгілері сан алуан типтерге ие бола тұра, сонымен қатар ішінара жүздеген нұсқаларға бөлінеді. Мысалы, қарапайым немесе ауқатты отбасы қоғамның белгілі бір әлеуметтік табының өкілі екенін әртүрлі түстер мен мотивтерді қолдану арқылы ажыратуға болады. Бұл дизайндық ерекшелік сонау ғасырлар бұрын сарай кеңістігіндегі патша мен жоғары лауазымды қызметкерлердің киім үлгісіндегі Udang Liris (уданг лирис) әдісінің көптеп кездесуінен байқалады.

Индонезия өнер әлемі түрлі батик өрнектерінің жаңа әдістерін тамашалап, тарихына үңілу мүмкіндіктеріне толы. Санауға келмейтін жоғары сатыдағы өрнек түрлері Индонезияның 17 мың аралдарында кездеседі. Бұндай сандар мен статистика батик үлгілерінің сан алуандығына дәлел бола алады. Nitik Truntum (нитик трунтум), Kawung (кавунг), Parang Barong (паранг баронг), Parang Rusak (паранг русак), Ceplok (чеплок), Udang Liris (уданг лирис), Nitik (нитик), Semen (сымын), Lereng (леренг) негіздері бұл тек Индонезияның бір аралының бір бөлігін ғана қамтиды.

Жалпы қауымға белгілі жібектің шығу орталығы – Қытай (б.з.д. XII ғасыр). Орта ғасырларда Қытай елі өз жібектерін әсемдеу мақсатында жанцзені, яғни кездеме әдісімен безендірілген өнімдерін қолданысқа шығара бастады. Әсем оюлар маталарға сұйық бояуды қолдану арқылы енгізілді. Өрнектерді бояумен енгізудің, қазіргі таңда, Тан империясының дәуірінен танымал үш түрі белгілі: балауыз арқылы, түйіндеу және блоктау. Дәстүрлі қытай батигінің блоктау және түйіндеу әдістерінде өзіне тән шаблондары қолданылған. Анықтап айтқанда, өнімдегі жібек өрнектерінің әр символы белгілі бір философиялық танымға сәйкес келеді. Мысалы, балық пен көбелек бейнесі – береке мен мерей образы болса, лотос өсімдігі адалдық нышанында қолданылады. Табиғаттың әсем бейнелерін жібек матаға түсіріп бейнелеу тұңғыш рет Қытай елінде іске асылырыла бастаған.

Жапонияда батик өнерінің дамуы туралы бірер сөз. Жапонияның көпқырлы мәдениетімен қатар рокэти атты батиктің жаңа түрі де кең өріс алды. XVI ғасыр соңына қарай дамыған жапон бұрыштық қолжазбалары бірте-бірте XIII ғасырда өзекті болған таңба ою өрнектерін сән әлемінен ығыстыра бастады. Бұл қозғалыс жапондықтарға мәнерлі өрнектерді киімге арналған матаға да, қағаз бетіне де түсіруге жаңа мүмкіндіктер ашты. Ал XVII ғасырдың соңында Киотоның атақты шебері Миядзаки Юдзен бояуды қолданып кескіндеме техникасын жетілдірді, кейіннен бұл әдіс оны ойлап тапқан шебер атымен – Юдзен деп атала бастады.

Қолөнер көркем туындылары қазіргі күнде де өз өзектілігін сақтауда: батик өрнектері мен жапон-қытай азиялық символ үлгілері бүгін де талай атақты суретшілер мен шеберлердің туындыларында жоғары сұранысқа ие. Үнемі өзгеріп отыратын әдістермен қатар, өнер туындыларын жарыққа шығару үшін іске асатын құрал-жабдықтар да дамуға ұшырап, балауыз орнына каучук немесе гутта резерві қолданылып, температуралық өңдеуге арналған құрал орнына арнайы электірлік штифтілер және жаңартылған құралдар жарық көрді. Акрилдердің таралуы әсем және безендірілген туындыларды жасауға сұраныс білдірген әр адамның қалауын қанағаттандыруға мүмкіндіктер ашты.

Батик әдісі бұрынғы заманнан бері дамыған. Б.з. I ғасырында Индонезияның Ява аралында, Индияда, кейін Жапония, Перу, Батыс және Орталық Африкада іске қосылып, XVIII-XX ғасырларда Европада, Ресейде алғаш рет қолданыла бастады [2].

Қазіргі таңдағы қолмен өрнектеу өнері ертеде қолданылған әдістердің негізін тірекке ала отырып, жаңа технологиялармен жақсартылған. Батик безендіру технологиясы су сіңірмейтін бояу құрамынан тұрады.

Батик – мата үстіне сурет салу өнері. Оның белгілі бірқатар түрлері кездеседі:

а) ыстық батик;

- ә) суық батик;
- б) қыздыру арқылы жасалатын батик;
- в) еркін жазба;
- г) түйілу арқылы жасалатын батик.

Ыстық батик технологиясында ара шалшығы орнына парафин мен стеарин процеске енгізілді. Материалға кесте түсіру барысында бояулар дұрыс түспей кем болып қалған жағдайда да жазылған өрнек уақыт өте келе өзгеріске ұшырап, кең мағынаға ие болады. Бүгінде бұл амал жалпы батик технологиясының негізіне айналды. Осылайша, жаңа әдістер мен шикізаттың көптеп таралуына байланысты батиктің де жаңа түрінің, яғни салқын түрдің дамуына алып келді.

Ыстық батик техникасы ішінара бірнеше әдістерді біріктіреді: жай батик – материалға бояуды бір рет пайдалану, күрделі батик – материалға бояуды бірнеше рет пайдалану және бөлшектеп безендіру [3].

Жай батикті жасау барысында, ең бірінші, бояу тиюге тиіс емес аймақтар арнайы сұйықтықпен өңделеді; екіншіден, дайын өңделген материал бетіне бір түсті бояулы өрнек салынады.

Уақыт өте келе батиктің салқын түрі енгізілді. Аты айтып тұрғандай, өрнекті мата бетіне түсіру процессінде де, оны дайындау үдерісінде де, бояу суық күйде түсіріледі – енгізілген әр бояу сызығы мата үстінде анық көрініп тұрады. Сондықтан, арнайы бояу түс реңімен қатар келетін, үйлесімділікті талап ететін даярланған сұйықтықтармен араластырылады: қоңыр, қара, бозғылт түсті.

Мата бетіне түсіруге тиіс суретті анық жазу үшін, қажет суретті рамаға тартылған материалдың астына қойып, қарапайым қаламмен контурын сызып шыққан жөн. Бұл пунктті орындағаннан кейін, шыны түтікті қолдану арқылы парафин араласқан сұйықтықпен суреттің жалпы контурі қайта бастырылады. Рейсфедерге шыны түтікті ауыстырып, оны мақтамен ығыстыру арқылы дайын сұйықтықпен толтырып, мақтамен сызуға қолайлы қалыңдықты өлшеп реттеуге болады. Осы үдерістен соң шыны түтік немесе рейсфедерді бензинмен арнайы тазалап шығу қажет. Шыны түтікшелер, сонымен қатар, шағын материал көлемін толтыру үшін, жіңішке өрнектерді сызу үшін пайдаға асыруға тиімді.

Жұмыс барысының мақсаты – оқушыларды матаны өрнекпен әсемдеу өнерін меңгертіп, еркін жазбамен қатар, бандан, суық батик, ыстық батик, кракле сияқты техника түрлерімен таныстыру.

Жұмыстың негізгі тапсырмалары:

1. Матаны жазба қолдану арқылы безендіру техникасының тарихымен танысу.
2. Процесске қажет құралдар мен сұйықтықтарды дайындап үйрену.
3. Жазбаға арналған матаны рамаға керуге және суретті жұмысқа дайындай алуға дағдыландыру.

4. Үлгілерді келесі техникаларды қолдана отырып орындау:

а) Еркін жазба.

ә) Тұзбен қоюлатылған еркін жазба.

5. Бандан техникасын игеру, үлгілерді орындау.

6. Суық батик техникасымен танысу, үлгілерді орындау.

7. Ыстық батик және кракленің теоретикалық жазба әдістерімен танысу [4].

Әдістемелік нұсқаулар:

1. Біз матаны жазба арқылы безендіру техникасының тарихына шолу жасап, өрнекте қолданылатын бояулар мәліметін меңгереміз. Мата түрлерімен қатар, бояу типтерімен танысу бірге іске асырылады. Қышқылды, негізгі, кубокты, дисперстық, оптимальды бояулар өрнек түзудің барлық техникаларына қолданылады.

2. Мата жазбасына арнайы ілмегі бар ішінен реттеп тұратын рама пайдаланылады. Раманың бұл түрін қолдануға мүмкіндік болмаған жағдайда, іске қарапайым рама да жарайды. Матаны рамаға бекіту процессі келесі кезекпен жүзеге асады: мата ортасын бекітеді,

кейін қарама-қарсы жағына тартып кереді; арасын 3-5 см қашықтық болатындай етіп арнайы батырмамен келістіріледі.

3. Бояу көлбеу жазықтықта жазылатындықтан, мата керілген рама көлбеу тұрғаны жөн.

4. Керілген рама суық батикті жиектейтін сұйықтықпен контурленеді.

5. Мата кескіндемесінің ерекшеліктері:

а) Бояудың мата бетіне жайылуы.

б) Қағаз бетінің шағын көлемі.

Акварель мен қағаздың құрамдас ерекшеліктеріне байланысты бояу түсі ағарып кетуі мүмкін. Сонымен қатар, жазбадағы бояудың құрамдас бөліктерін мата аз уақыт аралығында сіңіреді. Сондықтан, қанық түс алу үшін бояуға қосымша су қосып, реңді төмендетіп, қажет тығыздыққа келістіруге болады.

6. Матаға бояу енгізудегі екі палитраның болу қажеттілігі туындайды. Бояуды әуелде пластмассалық палитрада араластыру қажет. Сонымен қатар, бояу матаның түріне байланысты әртүрлі түске ие болатындықтан, қатенің алдын алу шарасын жасаған жөн: бояуды матаға енгізіп, нәтижесін байқап көру.

7. Еркін батикте қылқалам ретінде арнайы мақтаны қолдануға болады. Бояу материал бетіне нашар енгізілген жағдайда, спирт араластыру арқылы, сұйықтық концентрациясын реттеуге болады.

Еркін батик техникаларында бірқатар тәсілдер бар.

8. Тұз қосылған еркін батик [5].

Рамамен бекітілген мата бетіне тұз ерітіндісі жағылып, кепкеннен кейін үстінен бояумен бастырылады. Осылайша тұз бөлшектері сұйықтықтың жайылып кетуіне кедергі жасайды.

Матада қолданылған мақта немесе түтікшенің іздері көрініп қалатындықтан, тұзбен қоюлатылған еркін жазбаны тегіс бояуға болмайды.

Мата типіне байланысты тұз ерітіндісі әр түрлі концентрацияда дайындалады.

Капрон үшін – 20-30%

Жүн үшін – 15%

Мақта үшін – 30%

Еркін жазбаның екінші әдісі – үсті-үстіне қайталанып жазылған жазба. Сумен ерітілген анилин материал бетіне түскеннен кейін, анық түсті алу мақсатында, бояуды бірнеше рет қылқаламмен жазбаға түсіру қажет. Матаға түскен әр бояу қабаты келесі бояу бөліктерін айқындай түседі. Бояудың әр қабаты кепкен сайын, жазба жаңа реңді көрініске ие болады. Еркін жазба мен суық батикті қосарлана қолдану жазбаның жаңа түрінің қызық композициясы болып табылады [6].

Батик өнерінде табиғат бейнесін түсірудің әдіс-тәсілдері.

Батик салу өнерінде табиғат көрінісіндегі композициялық құрылым мен перспективалық ұғымның алатын орны ерекше. Перспективада сурет салушыға кез келген бейнені табиғатта қалай көрсек, дәл солай бейнелеуге мүмкіндік туғызады. Сондықтан батик салу барысында да композиция мен перспективалық заңдылықтарды ескерген жөн.

Эскиз жасау барысында, шебер табиғаттың өзіне тән құбылыстарын шынайы бейнелеуге ұмтылады. Эскиз жасай отырып, суретшінің ақпаратты көзбен қабылдай алу қабілеті дамиды. Қолөнердің қай тұсы болса да, бояуды, суретті, құбылысты көре алу білімділігі мен танымы арта түседі. Эскизді жасаудағы түп мақсат – түстер палитрасын қолдана отырып, табиғат ерекшеліктеріне тән сұлулық пен өзгешеліктерді өзгеріссіз материал бетіне бейнелей алу, ақиқатқа жақын, шынайы әдемілігін көрсету. Эскиз жазу әр шебердің талғамына, көзқарасына байланысты, туындылары кейде бір тақырыпты қамтыса, кейде бірнеше қырларынан танылады. Дәл солай, бір шеберге аз уақыт қажет болса, екіншісіне бірнеше рет жұмыс жасау қажеттілігі туындайды. Мысалы, белгілі В.А. Серов өз эскизін ондаған реттілікпен жазса, Ә. Қастеев пен У. Әжиев жылдың төрт мезгілінде де үзіліссіз жазып шыққан. Эскиз кейде

нобай-эскиз түрінде келуі мүмкін. Бұл жағдайда негізгі үлкен бөлшектер ғана алынып, ұсақ элементтерге мән беріле қоймайды. Шеберлер эскиз жасаудың осы түрінде белгілі бір құбылысты немесе өзгерісті сол қалпында материал бетіне түсіру мақсатында қолданады.

Эскиздің дұрыс орындалу шарттары:

- табиғат көрінісін шынайы қабылдай алу және көркем бейнелеу;
- құбылысты қажет қырынан сезіне білу, ақиқатты көрсету, айналадағы өзгерісті бейнелеу;

- оқытушы қойған тапсырманы шарттарға сай орындау;

- жұмыс орнын құрал-жабдықтармен толық қамтамасыз ету.

«Батик» үйірмесі оқушылардың өнерге қызығушылықтарын арттырады: ұлттық сәнді қолданбалы өнерімен, халықтың қолданған заттарының даму тарихымен таныстырады, батикті жасауға үйрету арқылы процесске ынтамен қарауға баулиды. Өнерді жақсы көрген, өмірін жақсы көреді – үйірмеге қатысу арқылы, студент алдына мақсат қойып, өз ісіне иелік етеді. Қалаған бір суретке қол жеткізуде оқушы жұмыс барысындағы әр элементке жауапкершілікпен қарау қажеттілігін ұғынады. Дайын болған нәтижені ортаға талқыға салу, бірін-бірі бағалап, салыстыру арқылы талдайды.

Үйірме жұмысын ұйымдастырудағы мақсат:

1. Суретшілер, ұсталар, мүсіншілер туралы оқушыларға толық ақпарат беру. Көркем және қолөнер тарихына шолу жасап, бұрынғы дәуірдің атақты композицияларына оқушылардың көзқарастарын білдірту, білімін толықтыру.

2. Батик өнері мен оның түрлерімен таныстыру, құрал-жабдықтарын қолда алу біліктілігін арттыру, шебер қолдану техникасын үйрету. Стильдер ерекшеліктерін ажырата алатындай түсініктер беру.

3. Теориялық білімін қиялдай және ойлай алу қабілеті арқылы практикада жүзеге асыра алуын қадағалап, зеректігі мен шыдамдылығын шыңдай түсу. Әр жанрдың көзге бірден көрінбейтін сырларымен таныстыру, қызығушылығын ояту, сол жанрдың жаңа қырын ашуға баулу.

4. Оқушыларды Отанды, өнерді сүйуге ынталандыру. Шыншылдық пен турашылдыққа, патриотизмге тәрбиелеу.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс.

Зерттеу барысында тәжірибелік-эксперименттік жұмыс іске асырылды. Көркем еңбек сабақтарында батик техникасын қолданып және қолданбай өткізілген жұмыстарда оқушылардың көркем-шығармашылық дамуына салыстырмалы талдау жасалынды.

Сыналушылар: 5 «Б» және 5 «В» сыныптары.

Өткізу түрі: практикалық жұмыс (2 сағ.).

Мақсаты: оқушылардың көркем-шығармашылық дамуына батик техникасында сабақтардың әсерін нақтылау. Сынаққа алынатын нәтижелер бойынша қорытынды жасау.

Жоспар:

1. «5 сурет эскиздері» негізінде оқушылардың көркем-шығармашылық қабілеттеріне диагностика жасау.

2. Пішін сезіміне диагностика жасау.

3. «Қатты-Ақырын» тесті.

4. «Адамның беттері» тесті.

5. «Көбелек» тесті.

6. «Ван Гог» тесті.

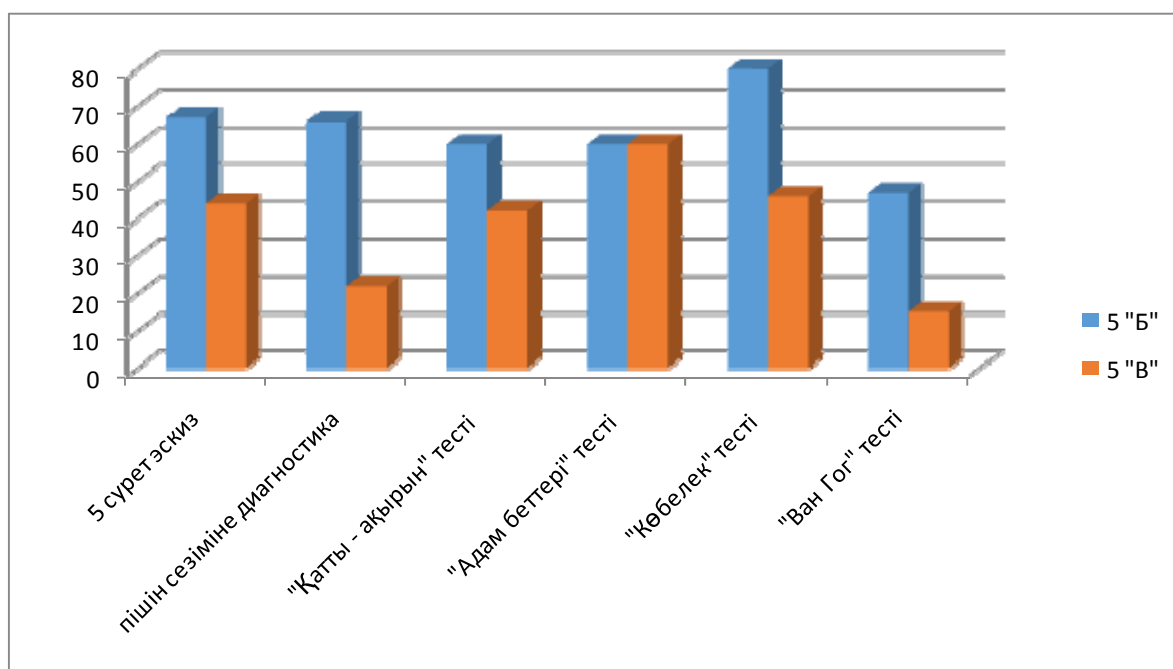
Тесттердің нәтижелері:

Тестілерге оқушылардың тең саны қатысты – әрбір сыныптан 15 оқушыдан. Алынған балдар жинақталып төмендегі кестеге салынды (Кесте 1).

Кесте 1 – Алынған балдар нәтижесі

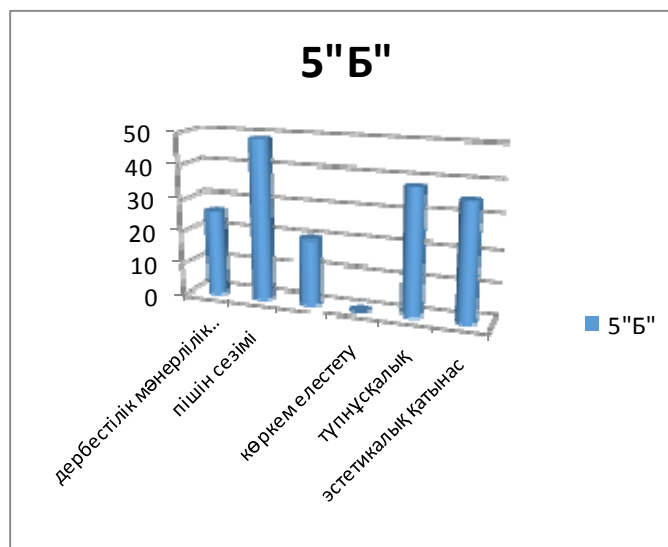
Тест/диагностика атауы	5 «Б» сыныбының нәтижелері	5 «В» сыныбының нәтижелері
«5 сурет эскиздері»	67	44
Пішін сезіміне диагностика жасау	66	22
«Қатты-Ақырын» тесті	60	42
«Адамның беттері» тесті	60	60
«Көбелек» тесті	80	46
«Ван Гог» тесті	47	15

Алынған мәліметтер негізінде «5 «Б» және 5 «В» сыныптарындағы тестілер нәтижесі» диаграммасы жасалды (Сурет 1).

Сурет 1 – Тестілер нәтижесі диаграммасы

5 «Б» оқушылары үшін батик техникасында өткізілген сабақтар нәтижесінде қол жеткізген жетістік диаграммасы төмендегі суретте келтірілген (Сурет 2).

Сурет 2 – Өткізілген сабақтар нәтижесінде қол жеткізген жетістіктер диаграммасы

Тәжірибе қорытындысы. Батик техникасында сабақтар өткізуден кейін оқушыларда эскиздер құруда дербестік, динамикалық, эмоционалдық, мәнерлілік 25,5% артты. Пішін сезімінің, пішін жасау принциптерінің диагностикасы нәтижесінде 48,6%-ға дейін артты. «Қатты – Ақырын» тесті картинаның эмоционалды жағдайына сезімталдығы 5 «Б» сыныбында 20 % жоғары екенін көрсетті. «Адам беттері» тестіндегі адам бетінің графикалық суреттері материалында баланың қарау және көру біліктілігін (көркем қабылдауды) анықтаудың нәтижесі екі сынып арасында тең болып шықты. «Көбелек» тесті барысында ең ерекше тандауды 5 «Б» оқушылары жасады айырма нәтижесі 37,8%.

«Ван Гог» тесті ең күрделі болып шықты, себебі эстетикалық қарым-қатынас ерекшеліктері көптеген оқушыларға мүлдем тән емес. Дегенмен бұл жерде нәтижесі де 5 «Б» сыныбында 35,5% жоғары болып шықты. Бізбен жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік тестілеуден кейін оқушылардың көркем-шығармашылық дамуына батик техникасындағы сабақтардың әсерінің деңгейі даусыз жоғары деген қорытынды жасауға болады.

5 Қорытынды

Қазіргі әлемдегі өзгерістерді сонымен қатар қоршаған ортадағы өмір табиғатын байқамау мүмкін емес. Бұған әлемдегі әртүрлі халықтардың жалпы ойлары мен ой түйіндері дәлел бола алады.

Жоғарыда айтылғандай, батик сәндік өнердің бір түрі болып табылады, бейнелеу өнерінде де кеңінен қолданылатындығын қосқымыз келеді.

Міне, сондықтан да соңғы жылдары қалың көпшілік пен өнер сүйер қауымның батик өнеріне деген қызығушылығы артып келеді.

Қолданбалы өнердегі картиналарды орындау барысында біздің қиялымыз кеңейе түсті: біз болашақ шығармашылықта батик салудың техникасын қолданамыз. Жұмыс барысында алған білім болашақта басқа жұмыстардың жүзеге асуына ықпал етеді деп санаймыз.

Біздің жұмысымызда балалармен және мұғаліммен қалай жұмыс істеу керектігін көрсетеміз. Мұғалімнің қолданбалы өнер саласындағы жұмысы эстетикалық тәрбиенің бастауы болып табылады, ол білім берудің басқа түрлерімен тығыз байланысты.

Жалпы, батик оқушыларға арналған ең танымал кескіндеме түрлерінің бірі. Батик визуалды бейнелеу іс-әрекеттің бір түрі ретінде оқушылар арасында белгілі бір білімді қалыптастыруға, біліктіліктерін дамытуға, дағдыларды дамытуға және жеке тұлғаны дамытуға бағытталған. Батик заттардың түсі, құрылымы, өлшемі, пішіні мен құрамы туралы білуге мүмкіндік берді.

Осылайша, сәндік-қолданбалы өнер, атап айтқанда, батик техникасы бүгін ең маңызды болып табылатын тәрбиелік міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Асонян Б. Африканский батик // Новое время. – 1973. – №49. – С. 13-16.
- 2 Популярное издание. Искусство батика / Под ред. Ивахнов А. – АСТ. Внешсигма. – М., 2001. – 187 с.
- 3 Шилкова Е.А. Волшебный батик. – М.: РИПОЛ классик, 2012. – 236 с.
- 4 Дворкина И. Батик. Горячий. Холодный. Узелковый. – М.: ОАО «Радуга», 2000. – 160 с.
- 5 Энциклопедия художника. Искусство батика. – М.: Издательство «Внешсигма», 2001. – 175 с.
- 6 Блинчева И.Б., Смирнова О.К. Батик. Домашнее крашение. – Москва, Легпромбытиздат, 1990. – 138 с.

Материал редакцияға түсті: 27.05.2020

**АБДИМОМИНОВА, Д.К., БЕЛГІБАЕВА, Г.М.
ТЕХНОЛОГИЯ ИЗГОТОВЛЕНИЯ БАТИКА**

В этой статье широко охвачена необходимая для школ методика рисования искусством батика, а также рассмотрена история происхождения и развития технологии батик, исследованы виды и техники рисования в искусстве батик, определены основы выполнения композиционных изображений на поверхности ткани техникой батик, показаны основы изображения природы на

картине, раскрыты основы обучения искусства батик на уроках художественного труда и организации кружка искусства, подведены итоги опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: батик, технология, техника, декоративно-прикладное искусство, изобразительное искусство, рисование, ткань.

ABDIMOMINOVA, D.K., BELGIBAEVA, G.M.
BATIK MANUFACTURING TECHNOLOGY

This article widely covers the technique of drawing batik art, necessary for schools, as well as the history of the origin and development of batik technology, studied the technique and types of drawing in batik art, defined the basics of performing composite images on the surface of the fabric with the batik technique, demonstrated the basics of displaying the landscape of nature, revealed the basics of teaching batik art and organizing an art circle at the lessons of decorative and applied art, and presented the results of experimental work.

Key words: batik, technology, technique, arts and crafts, fine art, drawing, fabric.

УДК 378

Балгабаева, Г.З.

кандидат исторических наук,
профессор кафедры истории Казахстана,
КГПУ им. У. Султангазина,
Костанай, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Аннотация

Статья посвящена эффективному использованию элементов технологии критического мышления на уроках истории с целью формирования информационных, коммуникативных, личностных и социально-трудовых компетенции. Основной задачей технологии является формирование у учащихся навыков коллективной и самостоятельной работы. Повышение качества знаний, повышение интереса к предмету, развитие творческих способностей, развитие знаний, умений, навыков.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, технологии, критическое мышление, образование.

1 Введение

В исследованиях современной педагогической науки акцентируется внимание на том, что формирование компетенций осуществляется через содержание образования, что способствует развитию способности учащегося и использование реальных проблем повседневной жизни – от бытовых проблем, возможностей решения производственных и социальных проблем. Социально-трудовая компетентность – это приобретение знаний и гражданско-общественного опыта. Рассматривает различные жизненные ситуации без влияния на личность, интересы общества [1].

На уроках истории в направлении формирования социально-трудовой компетенции учащихся, в соответствии с возрастными особенностями учащихся можно решать загадки, викторины, ребусы, кроссворды, можно использовать урок путешествия.

2 Материалы и методы

Технология критического мышления требует от учителя непрерывного поиска, постоянного совершенствования своих знаний. Ведь будущее нашей страны в руках молодого поколения. Мастерство и достижения учителя – это ученик, получивший качественное обра-

зование и хорошее воспитание. Работа по развитию творчества школьников ведется непрерывно. Это необходимость, которая возникает в соответствии с требованиями общества. Остановимся на целях и задачах каждого этапа технологии:

1. Стадия вызова (пробуждение интереса). Процесс обучения – это сочетание прежних знаний и новых знаний. Обучающийся дополняет, расширяет новые понятия, свои прежние знания новой информацией. Поэтому урок начинается с определения того, что ученик знает, что может сказать. При этом происходит возбуждение мысли, пробуждение, раздражение на корку мозга.

2. Осмысление (понимание смысла). На этом этапе обучающийся знакомится с новой информацией, работает по теме, выполняет задания. Он создает условия для самостоятельной работы и проявления активности. Есть учебные стратегии, которые помогут учащимся работать по теме. Один из них INSERT. По ней ученику при чтении, ознакомлении с темой «V» – «знаю», «–» – «для меня неясно», «+» – «новая информация для меня», «?» – «планируется чтение с пометкой «меня удивит». INSERT – это рациональное средство, которое учит понимать чтение, руководить своими мыслями, выражать мысли. Быстро добраться до конца одного разговора, запомнить прочитанное, детально понять суть – сложная работа. Поэтому среди учащихся часто встречаются случаи, когда из-за легкого отношения к учебе не понимаются, не могут сопрягаться с жизнью.

3. Рефлексия (размышления о теме) В процессе повседневного обучения учит организовывать размышления учащихся, критически относиться к себе, к другим. Учащиеся могут высказывать свои мысли, информацию, которую они видели, своими словами. На этом этапе учащиеся узнают различные схемы других с целью эффективного обмена мнениями, обмена мнениями, составления графиков, способов самообучения. Это этап обучения – это период, в течение которого происходит переосмысливание мысли и новые изменения [1].

Ученик не только принимающий определенную информацию, но и обладающий глубокими размышлениями. Он должен самостоятельно думать и аргументировать, чтобы в ходе урока были созданы благоприятные условия. Например, написание эссе, пятистрочное стихотворение, стратегии очень эффективны для раскрытия творческих способностей учащихся. Здесь следует эффективно использовать методы мышления, прогнозирования, контроля за умственной отсталостью учащихся, нестандартного решения. Понятие компетентности включает такие понятия, как «знания», «умения» и «навыки». Но это не просто новый набор БДУ. Компетентность отражает не только результат обучения (знания и умения), но и систему ценностных ориентиров и опыта творческой деятельности учащихся. Компетенции – это способность применять полученные знания и умения на практике, к решению каких-либо практических и теоретических задач в повседневной жизни. Он, прежде всего, формируется в процессе обучения в школе. Таким образом, компетентностный подход в обучении обеспечивает качество обучения как результат обучения, что в свою очередь требует реализации комплексного подхода, создания единой системы оценки качества школьного обучения [2].

Следовательно, внедрение понятий «компетенция» и «компетентность» в педагогическое воспитание в школе требует изменения содержания и методов образования, уточнения видов деятельности. Компетентностный подход заключается в освоении современной техники и технологии; практической жизни; оценке своей готовности к профессиональному образованию при выборе профессии; ориентации на рынок труда; определении своего места в жизни; выпускает навыки решения жизненно важных проблем, возникающих при необходимости решения вопросов, связанных с выбором образа жизни, способов разрешения конфликтов. Компетенция – результат образования, в котором отражается овладение обучающимися знаниями, умениями, навыками и универсальными приемами деятельности при решении учебных и жизненных ситуаций.

Информационная компетентность:

1. принимать разумные решения на основе критически осмысленной информации;

2. самостоятельно ставить цель и обосновывать ее, планировать и осуществлять познавательную деятельность, достигать целей;

3. осуществлять самостоятельный поиск, анализ, подбор, реконструкцию, хранение, модификацию и транспортировку информации, в том числе с помощью современных информационно-коммуникационных технологий;

4. обработка информации с использованием логических операций;

5. позволяет использовать информацию для планирования и осуществления своей учебной деятельности.

При применении технологии критического мышления проверяются достижения обучающихся на уровне образования по следующим направлениям информационной компетентности. Это:

- планирование информационного поиска;
- разделение информации на известную и не известную;
- выделение из предоставленной информации потребность в решении поставленных

задач: пользоваться справочниками, энциклопедиями, ориентироваться по содержанию книг и по ссылкам на сайте.

Информатизация – основа повышения медиа компетентности учащихся и преподавателей.

В этом контексте, для воспитания патриотизма, отвечающего требованиям мирового уровня образования в национальном духе, каждый учитель должен уметь формировать у ученика информационно-технологическую компетентность, эффективно использовать новые технологии на повседневных занятиях. Существует необходимость обучения в действии, разработки и реализации новых авторских технологий и программ. Современные вызовы требуют от каждого учителя непрерывного поиска и творчества, профессионального мастерства, эффективного использования инновационных технологий на пути к достижению компетентного подхода.

В настоящее время в области педагогики и психологии до сих пор не сформировалось общепринятое толкование понятия «компетентность». Зарубежные ученые дают понятие компетенции, такие как знания, квалификации, умение применять знания на практике, углубленные знания, профессиональные навыки.

Таким образом, понятию информационно-технологической компетентности можно дать следующее определение: ученик должен уметь самостоятельно искать, анализировать, выбирать, изменять, сохранять и передавать знания и информацию, информационные технологии и технические объекты. Компетентность – общие способности, формируемые в результате обучения и самообразования и определяющие социальную мобильность человека, основанные на знаниях и опыте, ценностях и склонностях.

Турганбаева А.Р. в своих работах установила, что «... использовать полученные знания в своей практической деятельности в решении своих жизненных вопросов и компетенция» [3].

По мнению российского ученого Н. Кузьмина, «информационная компетентность – это образованность и достоинство педагога, которые могут служить основой для развития другого человека» [4].

Информационная компетентность характеризует способность ученика использовать полученные знания и навыки на практике, для решения каких-либо практических и теоретических проблем в повседневной жизни. Это, прежде всего, формируется во время учебного процесса в школе. То есть результат компетентного подхода в обучении оценивается как показатель качества образования.

На основе технологии критического мышления можно развивать у учащихся активность, находить решения и использовать их, а также взаимодействие, связь, адаптацию при выполнении заданий технологии. С использованием различных стратегий у учащихся есть возможность развивать различные компетенции [5].

С помощью этой технологии обучения учащиеся углубляют, дополняют, закрепляют знания, учатся применять полученные знания в жизни. Умение правильно принимать решения в различных ситуациях, выбирать выход из трудностей, правильно оценивать себя в жизни, приобретенные навыки способствуют развитию индивидуальных мыслительных способностей.

С помощью данной технологии целесообразно работать с учащимися через индивидуальную работу или группировку учащихся. Например: во время проведения экскурсии в страну «История», которую провели учащиеся 8-х классов, учащихся можно разделить на несколько групп. «Восстание Кенесары Касымова», «Восстание Бокейской Орды», «Восстание Сырыма Датұлы», «Восстание Жанкожа Нұрмұхамбетұлы», «Восстание Есет Котібаұлы». Каждой команде нужно дать задания. Учащиеся сами собирают различные рисунки, информацию, оформляют станции в соответствии с их названиями. На станции «Это интересно» нужно командам демонстрировать видеoinформацию о восстаниях казахского народа.

Были даны ответы на вопрос о причинах восстаний на станции «Мысли». Например, такие задания как выявить сходство восстания Кенесары Касымұлы и Сырыма Датова. На станции «Итоги», каждая группа анализирует результаты восстаний с использованием полученной информации и учебного материала, применение стратегий этой технологии критического мышления на повседневных традиционных занятиях дает учащимся положительный эффект. Тем самым можно добиться больших успехов. Методы, ориентированные на стратегии мышления технологии критического мышления: самостоятельный вывод, формирование дискуссий, знания, деловые навыки.

На уроках истории также можно использовать элементы технологии критического мышления. Например: в 9 классе по теме «Новой экономической политики» и политики «военного коммунизма» считаю целесообразным использовать диаграмму Венна (Рисунок 1). В ходе выполнения работы учащиеся ставят перед собой цели, выбирают пути для достижения этой цели, делают поиск информации.

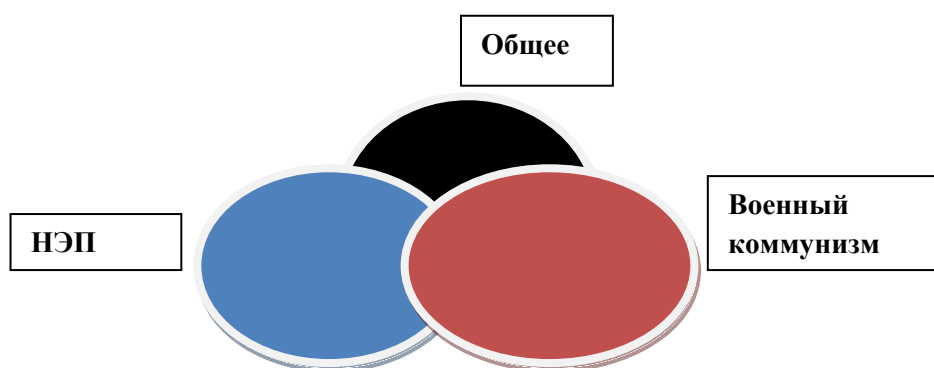

Рисунок 1 – Диаграмма Венна

Ученик учится правильно оценивать свою работу. Также можно узнать, как он понял программный материал. Имеет возможность решить возникшую проблему и исправить ее.

3, 4 Результаты и обсуждение

Основные компетенции можно развивать на каждом уроке, на каждом внеурочном мероприятии, ставя правильные цели и задачи. Для формирования у ученика компетенции, учитель сам должен обладать определенными компетенциями. Главное – взять на себя ответственность, знать новые информационные технологии, уметь использовать их в своей профессиональной деятельности. Овладев этими вышеупомянутыми компетенциями, можно научить учащихся преодолевать трудности, находить свое место в жизни. Учится самооценке в различных жизненных ситуациях.

5 Выводы

Использование стратегий критического мышления предполагает умение слушать друг друга с использованием различных форм обучения, четко выражать свои мысли, совершенствовать навыки самостоятельной работы, научить поискам, слышать, видеть, осознавать и использовать знания. Эффективность управления и организации критического мышления в учебно-воспитательном процессе основывается на активном самообразовании учащихся. То есть, направлен на развитие творческих способностей, критического отношения учащихся к каждой информации, а также к своему творчеству и творчеству других. Введение стратегии критического мышления на уроках истории, обязательно должно проводиться в соответствии с обновленной учебной программой.

Список литературы

- 1 Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – Издательство «Скифия», «Альянс – Дельта». – СПб., 2003. – С. 14-36.
- 2 Муштавинская И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя. – М., 2004. – С. 120.
- 3 Тургынбаева А.Р. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей информатики на основе е-портфолио: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Алматы, 2009. – С. 15.
- 4 Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Санкт-Петербург.: Изд-во. ун-та, 2014. – С. 56.
- 5 Керімбекова А. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы арқылы үйрету // Білім – Образование. – 2009. – №4. – Б. 45.

Материал поступил в редакцию: 20.05.2020

БАЛГАБАЕВА, Г.З.

ТАРИХ САБАҒЫНДА СЫНИ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақала ақпараттық, коммуникациялық, жеке және әлеуметтік-еңбек құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында тарих сабақтарында сыни ойлау технологиясының элементтерін тиімді пайдалануға арналған. Технологияның негізгі міндеті оқушылардың ұжымдық және дербес жұмыс дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Білім сапасын арттыру, пәнге деген қызығушылықты арттыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту, білім, білік, дағдыны дамыту.

Кілт сөздер: құзыреттілік, технологиялар, сыни ойлау, білім.

BALGABAYEVA, G.Z.

FORMATION OF STUDENTS' INFORMATION COMPETENCE THROUGH CRITICAL THINKING TECHNOLOGIES IN HISTORY LESSONS

The article is devoted to the effective use of elements of critical thinking technology in history lessons in order to form information, communication, personal and social and labor competencies. The main task of the technology is to develop students' skills of collective and independent work. Improving the quality of knowledge, increasing interest in the subject, developing creative abilities, developing knowledge, skills.

Key words: competence, competency, technology, critical thinking, education.

ӘОЖ 37.02

Кушмурзина, Д.Х.

*педагогика ғылымдарының магистрі,
МД және ББ кафедрасының аға оқытушысы*

Шамитдинова, Ш.А.

*«5B010200 – БОПмӘ» мамандығының
4 курс студенті,*

Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,

Қостанай, Қазақстан

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ТЕЛЕБАҒДАРЛАМАЛАРДЫ САБАҚТАРДА ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Түйін

Мақалада жаһандану нәтижесінде қоғамдық талаптар әсерінен білім беру саласындағы өзгерістер негізіндегі прогресс барысында туындайтын қажеттіліктерге жауап бере алатын, тиімді үздіксіз педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың шарты ретіндегі кіші мектеп жасындағы оқушының оқу-танымдық қызығушылығын дамыту мақсатында балаларға арналған телебағдарламаларды пайдаланудың шарттары, әдіс-тәсілдері мен ерекшеліктері қарастырылады.

Кілт сөздер: *кіші мектеп жасындағы оқушы, оқу-танымдық қызығушылық, балаларға арналған телебағдарлама, жаңа телекоммуникациялық құралдар, нақты білім, дағды қалыптастыру.*

1 Кіріспе

Заманауи мектептің модернизациясы оқушыға оқу іс-әрекетінде жетістікке жетуге, оның тұлғалық дамуын қамтамасыз етуге арналған [1]. Педагогикалық үдерістің тиімділігі критерийлерінің бірі – оқушылардың тұрақты оқу-танымдық қызығушылығы болып табылады. Оқу-танымдық қызығушылықты дамыту бүгінгі күнгі мектептің басты мәселелерінің бірі. Оның өзектілігі оқу іс-әрекетінің өзінде, білім мазмұнын жаңарту, оқушылардың өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыруымен байланысты. Оқу-танымдық қызығушылық, ғалымдар мен педагогтардың пікірінше, қажеттіліктер себепті өздігінен пайда болып және меңгерілмейді, бірақ арнайы қалыптасады және дамиды. Мектептерде бастауыш сыныптан бастап танымдық қызығушылықты қалыптастыру міндеті тұр, өйткені сол арқылы баланың бейімділігі мен қабілеттері ашылады, оның моральдық сенімдері мен белгілі бір объектілер мен қызмет түрлеріне қажеттіліктері қалыптасады. Көптеген зерттеушілердің жұмыстарында оларды қалыптастыру мен дамыту үдерістерінің мәнін ашуға мүмкіндік беретін қызығушылықтарды анықтау әдістемелерін пайдалану қажеттілігі көрсетілген [2].

Бастауыш мектепке жаңа білім беру стандарттарын енгізу оқу-танымдық қызығушылықты дамыту үдерісінің әлеуметтік маңыздылығын арттыратыны сөзсіз, өйткені жалпы білім берудің мемлекеттік стандарттары сол стандарттарға қол жеткізуге әлеуеті жететін модельдерді әзірлеуді қажет етеді [1].

Оқыту үдерісінде бейнематериалдарды қолдану оқу үдерісіне әр алуандылықты енгізуге, білім алуды қызықты, көрнекілікпен жасауға, формализмнен аулақ болуға және оқушылардың оқу-танымдық қызығушылығын дамытуға мүмкіндік береді. Демонстрациялық материалдарды талдау тапсырманы формальды және шаблонды орындауға мүмкіндік бермейді, мұны шығармашылықпен, саналы түрде нәтижелі жасауға итермелейді. БАҚ-тың түрлі құралдарын, атап айтқанда кино мен телебағдарламалардың бейнематериалдарын кеңінен қолдану білім берудің жаңартылған мазмұны жағдайында педагогикалық үдерістің міндетті атрибуты болуы тиіс деп есептеуге болады [3].

Білім беру мекемелерінде экрандық дыбыстық медианың ішінде, ең көп қолданылатын құрал – телебағдарламалар. Бұл теледидар техникалық жетістіктер мен өнердің әртүрлі формаларын синтездейтін ең көп таралған және қол жетімді құрал екендігіне байланысты. Теледидардың техникалық мүмкіндіктері құбылысты жедел немесе баяу қарқынмен көрсетуге, қажет болған жағдайда көрсетілімді тоқтатуға немесе тіпті қайталауға мүмкіндік береді.

Сондықтан балаларға арналған телебағдарламалардың әлеуетін педагогикалық мақсатта пайдалану арқылы кіші мектеп жасындағы оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын оқыту үдерісінде дамыту қажет.

Қазіргі заманғы теледидар – ақпарат таратудың, ойын-сауық пен білім берудің ең танымал және ең қуатты құралы. Көрермендердің жас ерекшеліктеріне сәйкес әр түрлі мазмұндағы контентке ие ондаған, ал кейбір аймақтарда жүздеген арналар қол жетімді [4].

Балаларға арналған телебағдарлама – бұл мектепке дейінгі, кіші мектеп, орта мектеп және жасөспірім жастағы көрермендерге бағытталған бағдарламалар жүйесі. Оның мақсаты – жан-жақты тәрбиелеу және білім беру, өскелең ұрпақты әлеуметтендіру. Алайда, балалар бағдарламаларының конструктивтік, білім беру бағыты олардың ойын-сауық функциясынан басым болуы үшін оларды құру бойынша жұмысты ғана емес, сонымен қатар олардың тиімділігі мен балаларға әсерін зерттеу бойынша жұмысты жүргізу қажет.

Оқушылардың оқу барысындағы іс-әрекет тәсілдері дескриптивті (яғни, мазмұнын әңгімелеу, видеоконтенттегі оқиғаларға шолу); талдау (материалдағы негізгі әрі маңызды тұстарын анықтау және өз ойын негіздеу); рефлексивті (видеоматериалға байланысты пайда болған ассоциациялармен, сезімдермен бөлісу, өзіндік пікірін дәлелді жеткізу); түсіндірмелі-бағалаушылық (телебағдарламалар, олардың видеофрагменттерін, оның мақсаттары, құндылығы туралы көзқарасымен бөлісу) сипатта болады.

«Балапан» – еліміздегі алғашқы балалар арнасы. Телеарнаның ең басты ерекшелігі, ол тек қазақ тілінде хабар таратады. «Балапан» арнасы 2010 жылы 27 қыркүйекте құрылған. Содан бері, білім, ғылым, өнер, спорт, тағы басқа сан салалы бағыттарда бағдарламалар ұсынып, бүлдіршіндерді мәпелеп отырған әрбір отбасының, сенімді серігіне айналды. Атап айтар болсақ, спорттық командалық жарыс ретінде өтетін «Жүзден жүйрік» бағдарламасы балаларды бірлікке, бауырмалдыққа баулыса, ал «Hello, Балапан!», балдырғандарға ағылшын тілін үйретеді. «Бауырсақ» бағдарламасы жасөспірімдерді дұрыс тамақтануға, «Санамақ», бағдарламасы экономикалық сауаттылыққа, ал «Алақай, Балақай!» салауатты өмір салтына шақырады [5].

Танымдық бағыттағы телебағдарламалар:

«Dara tulǵa» бағдарламасы – қазақ тарихында бой көтерген танымал тұлғалардың өмірлері мен еңбектерін, жетістіктері мен бастан кешкен қиындықтарын балалардың санасында қайта жаңғырту. Оларды үлгі ету арқылы, келер ұрпақты ғылымға, өнерге және өз қатарының алды болуға, жаңашылдыққа ынталандыру. Балалардың өз тарихы мен мәдениетін танып, оны әрі қарай дамытуға талпындыру [6].

«Кім тапқыр?» бағдарламасы – ақпараттық-танымдық, ойын-сауықтық интербелсенді бағдарлама. *Бағдарламаның міндеті:* 6-12 жас аралығындағы балалардың зейінін, ой-ұшқырлығын түрлі ойындар ойнату арқылы дамыту, пайдалы ақпараттарды игеруге ат салысу, интеллектуалдық және логикалық сұрақтар арқылы білімдерін тағы да шыңдау болып табылады [7].

«Үйрен де жирен» бағдарламасы – өскелең ұрпақты қазақ халқының ұлттық қолөнерімен жақын таныстыру және Республикамыздағы ұлттық қолөнер шеберлерін кеңінен насихаттау. Тарихы тереңнен нәр алатын ұлттық қолөнерді Қазақстан аймағын мекендеген тайпалар жүздеген жылдар бойы металл, тас, сүйек, саз балшық, ағаш, жүн, тағы басқа да шикізаттарды шаруашылық кәсіптерімен күнделікті тұрмыс қажетіне жаратып, қолөнердің қазақ халқына тән ерекше көркем түрлерін қалыптастырғанын жеткіншектер назарына ұсыну.

«ABC+» бағдарламасы – кіші мектеп жасындағы оқушыларға ағылшын тілін үйретуге негізделген бағдарлама. Ағылшын тілін үйренгісі келетін балақайлар үшін осы бағдарлама жақсы мүмкіндік. Бағдарламаны тамашалау арқылы оқушылар ағылшынша әріптерді

таниды, санауды үйренеді, сонымен бірге жеміс-жидек, түстер, геометриялық фигуралар, дене мүшелерінің ағылшынша атауын үйренетін болады.

2 Материалдар мен әдістер

«Балапан» арнасының телебағдарламаларын бірнеше пәндерге бірдей пайдалана беруге болады. Авторлары бағдарламаларда кіші мектеп жасындағы аудиторияның толыққанды дамуы үшін жан-жақты тақырыптарды қамтиды.

Бастауыш сынып оқушыларының психо-физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты визуалды есте сақтау басым болғандықтан *әдебиеттік оқу* пәнінде ақындармен, ғалым-жазушылармен танысқанда сабақ қызық әрі оқушының қабылдауына оңай болуы үшін балаларға арналған «*Дара тұлға*», «*Ерте, ерте, ертеде...*», «*Біздің жанұя*», «*Мүмкіндік*» телебағдарламаларынан сабақ мақсатына сәйкес келетін үзінділерді пайдалануға болады.

Балапан арнасының «*Дара тұлға*» бағдарламасының көпшілік шығарылымы әдебиеттік оқу пәніне арналған деп айтуға болады. Бағдарламада қазақ халқының танымал тұлғалары, олардың өмір жолы, еңбектері, жетістіктері және бастан кешкен қиындықтары туралы баяндалады. *Мақсаты*: оларды оқушыларға үлгі етіп көрсету арқылы, болашақ ұрпақты ілім-білімнің қыр-сырын ұғынуға, бойына адамгершілік қасиеттерін сіңірген, мәдениетті тұлға болып қалыптасуына, замандастарының алды болуына ынталандыру, күш-жігер беру [6].

Сонымен бірге «*Әдебиеттік оқу*» пәнінде «*Мамандықтың бәрі жақсы*» тақырыбын өткен кезде Балапан арнасының «*Мүмкіндік*» бағдарламасын көрсетуге болады. Бұл бағдарламада балалар бір күнін түрлі кәсіп иелерімен, олардың жұмыс барысымен танысуға арнайды. Мысалы, асханада аспаздың, мектепте мұғалімнің, емханда дәрігердің еңбегін көзімен көріп, көмектесіп, сол саланың қызығы мен қиындығын сезінеді. Бағдарламаны көрсету арқылы оқушыларда әр мамандыққа деген қызығушылықтары артады, әрі өздеріне болашаққа нақты мақсат қоя алатыны сөссіз.

Көркем еңбек пәнінде «*Он саусақ*», «*Еңбекке үйренем десең, ерінбе*», «*Үйрен де жүрен*» бағдарламаларын пайдалануға болады.

Телебағдарламалардың әсері кіші мектеп жасындағы балалардың бейнелеу іс-әрекетіне де әсер етеді: табиғат тақырыптарына суреттердің композициялық шешімдерінде, жануарлар мен құстардың бейнелерінің суреттеулерінде әр баланың даралығы байқалады.

«*Үйрен де жүрен*» бағдарламасы қолданыстағы материалдардан түрлі бұйымдар жасауды, балаларды танымдық ойын арқылы еңбексүйгіштікке баулуды үйретеді. Бағдарлама арқылы оқушылар тек бұйым жасаумен ғана шектелмей, ол бұйымның шығу тарихы, қолданысы туралы мәлімет алатын болады. Бұл бағдарламаның тәрбиелік маңызы зор, себебі оқушыларға қазақ халқының ұмыт болған бұрынғы салт-дәстүрлері, отбасындағы тәрбие, жалпы ұлттық құндылықтарды үйрету.

Мысалы, «*Қазақтың ұлттық зергерлік бұйымдары*» тақырыбында «*Үйрен де жүрен*» бағдарламасын қолдану арқылы оқушылардың сабаққа қызығушылығын арттыруға болады. Бұл бейнефильмнен оқушылар қазақтың ұлттық зергерлік бұйымы шолпы туралы мәлімет алады сонымен бірге оның жасалу жолын үйренеді.

Дүниетану пәнінде «*Данышпан қарға*», «*Ол кім, бұл не?*» бағдарламасын пайдалануға болады.

Дидактикалық тұрғыдан алғанда бұл әдіс-тәсілдер өте ұтымды. Себебі осы әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы оқушылардың пәнге деген оқу-танымдық қызығушылығын арттырып қана қоймай, жас білімалушыларда қол жетімді әр түрлі медиаресурстарды мақсатқа байланысты тиімді қолдануға болатындығы туралы пікір қалыптастырамыз.

Телебағдарламалардың фрагменттерін салыстыру, сюжеттегі қызықты сәттерді бөлу баланың қоршаған ортадағы өзара байланысты терең түсінуіне алып келеді, оның сұлулығын байқай білуін қалыптастыруға ықпал етеді.

Теледидар хабарларын қайта тыңдау немесе көру ұйымдастырған кезде балалардың назарын жарқын, тірі бейнелер жасалған мәнерлілік құралдарына аудару маңызды. Енді бала сюжеттің дамуын бақылап қана қоймай, сюжет қаһармандарының мінез-құлқына тән қасиет-

терді байқап, мәнерлі қалыптарға, қозғалыстарға, нысандардың кадрдағы орналасуына назар аударатын болады.

Осы бағытта кіші мектеп жасындағы оқушылардың оқу-танымдық қызығушылығын дамытуға негізделген сабақтардан үзінділер ұсынамыз. *Мысалы:*

«Дүниетану» пәні бойынша «Қазақстанда ғылымның дамуы. Ғалым Қаныш Сәтбаев» тақырыбы берілген. Онда «Дара тұлға» бағдарламасынан оқу-танымдық анимация арқылы Қаныш Сәтбаев туралы танымдық ақпараттық бейнематериал ұсынылған. Онда қазақтың ұлы ғалымы Қаныш Сәтбаевтың өмірбаяны, жасаған еңбектері, қазақ тарихындағы алатын орны туралы баяндалады. Алдын-ала оқушыларға: «Оқушылар, біз қазір сендермен ғалым Қаныш Сәтбаев туралы бейнефильм тамашалаймыз. Оны зейін қойып тыңдаймыз, көріп болғаннан кейін түрлі тапсырмалар орындайтын боламыз!» деп нұсқаулық беріледі.

Тапсырма: Бейнематериал бойынша сөйлемдерді толықтырып, әңгімеле.

1. Қаныш Сәтбаев Семейде семенарияда оқып жүргенде
2. Халық соты қызметінен кетіп
3. Оқуды бітіргеннен кейін
4. Сәтбаевтың арқасында
5. Минералдан жасалған шахматты
6. ҰТУ (Ұлттық Техникалық Университеті) өркендеуіне қосқан үлесі үшін
7. Небәрі студент кезінде
8. Қазақтың ән-мұрасын жинаушы Затаевич
9. Кеңестік астроном Николай Черных

Бұл тапсырма арқылы оқушылардың есте сақтау қабілетін дамыта отырып, олардың қаншалықты қосымша мәлімет алғандықтарын анықтауға болады. Сонымен қатар, бейнематериалды тамашалау арқылы, оқушылардың тыңдалым дағдысы қалыптасады, тапсырманы орындай отырып ойлау қабілеті дамиды, әрі қызығушылықтары артады.

Осы «Дүниетану» пәні бойынша келесі мына «Қоршаған ортаға қамқорлықпен қараудың мәні» тақырыбын өткенде «Данышпан қарға» телебағдарламасын сабақта қолданып, оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамытуға зор мүмкіндік аламыз. Себебі, бұл әлемді тануға көмектесетін танымдық мультхикая. Мультхикаяның 8-бөлімі арқылы оқушылар еліміздегі экологиялық мәселелер, олардың зардаптары жайында жан-жақты мағлұматтар алады. Тұрмыстық қалдықтардың табиғатқа тигізер кері әсерін түсінеді. Онда табиғатты қорғаудың жолдары және Елордадағы салынып жатқан «Ақылды үйлер» және олардың маңыздылығы туралы баяндалады. Оқушылар бейнематериалды тамашалай отырып, өз қаласының табиғаты, экологиялық мәселелері туралы өз пікірлерін жазады және оларды өз бетінше шешу жолдарын ұсынады. Тапсырманы орындау арқылы оқушылардың ойлау қабілеттері дамиды және сабаққа деген қызығушылығы артады. [8].

1-тапсырма: Сұрақтарға сүйене отырып, өз қалаңдағы экологиялық мәселелер туралы жаз.

- Сен тұратын қалада қандай экологиялық мәселелер бар?
- Осы мәселелерді шешудің қандай жолдарын ұсынар едің?
- Ақылды үйлердің маңыздылығы қандай деп ойлайсың?

2-тапсырма: Қоршаған ортаға байланысты тыйым сөздер жаз.

Тыйым сөздерді жаздырудағы мақсат – оқушылардың табиғатқа деген қамқорлық сезімдерін ояту. Мысалы: «Ағаштардың бұтақтарын сындырма!», «Өзен-көлдерді ластама!», «Жануарларға қатыгездік жасама! Себебі олар табиғатымыздың байлығы екенін ұмытпа!». Міне, осындай тапсырманы орындату арқылы оқушыларда бірін-бірі оқыту, өз білімін толықтыру үдерісі жүзеге асады.

Ал келесі «Әдебиеттік оқу» пәнінен «Таңғажайып ертегілер» тақырыбын өткенде де «Қазақша ертегілер. Ғажап құс» бейнематериалын қолдануға болады. Мұнда оқушылар:

- сюжеттің дамуын болжайды;
- кейіпкерлердің іс-әрекетін бағалайды.

Сурет 1 – «Қазақша ертегілер. Гажап құс» бейнеролигі

Ертегіні көрсетуден бұрын оқушыларға: «Қазір біз сендермен қазақ халқының «Гажап құс» деген ертегісімен танысамыз. Ертегіні мұқият тыңдаңдар! Тыңдап болғаннан кейін осы ертегі бойынша тапсырмалар орындайтын боласыңдар!» деп нұсқау беріледі.

«Ертегі хан және оның үш ұлы туралы. Бір күні хан түсінде гажап құсті көреді, сол күні ұлдарын алдына шақырып, сол құсты тауып келген ұлына бүкіл байлығын мұра қылып қалдыратынын айтады. Үш ұлы гажап құсты іздеп жолға шығады. Жолдары үшке бөлінеді: үлкен ұлы оң жақты, яғни байлық әкелетін жолды таңдайды, ортанша ұлы сүйікті болуды қалап сол жаққа кетеді, кенже ұлы алдында не күтіп тұрғанын білмей тұра жолға қарап кетеді. Олардың басынан түрлі оқиғалар өтеді, ақыр соңы гажап құсты табу бақыты тура жолды таңдаған кенже ұлына бұйырады. Ол құсты алып келе жатқанда, екі ағасын кездестіреді. Ағаларының өтінішімен ханға құсты үшеуіміз бірге таптық деп айтуға келіседі. Бірақ арам ойлы екі ағасы түнде демалып, ұйықтап жатқан кішкентай інісін шұңқырға тастап жібереді.»

Ертегі осы жерде тоқтатылады да оқушыларға ертегіні өз ойларымен әрі қарай болжап, оқиға қосып жазу тапсырмасы беріледі.

1-тапсырма: Ертегі мазмұнын әрі қарай болжа. Ханның кенже ұлын қалай құтқарар едің?

2-тапсырма: Ханның үш ұлына мінездеме бер.

Бұл әдіс оқушылардың тыңдалым және жазылым дағдысын жетілдіруге өте тиімді. Олар өз қиялдарына терең бойлауға мүмкіндік алады және белгілі бір сюжет құруға деген қызығушылықтары артады. Алдымен жазғандарын оқиды. Кейін ертегіні толық көріп шығады да, өз қиял-болжамдарын ертегі мазмұнымен салыстырады.

«Жаратылыстану» пәніндегі «Пайдалы қазбалар жана ма?» тақырыбын өткенде «Сен білесің бе? Мұнай. Көмір» бейнематериалын қолданған дұрыс. Ол арқылы еліміздегі жаңғыш пайдалы қазбалар мұнай мен көмірдің шығу тарихы және оларды алғаш тапқан тұлғалар туралы қысқаша және нақты ақпарат аламыз. Себебі, оқулықта ең алғаш көмірді тапқан ұлы тұлға Аппақ Байжанов екендігі айтылмаған. Бейнефильм осы ақпаратты толықтырады. Оқушылар:

- қандай пайдалы қазбалар жаңғыш деп аталатынын біледі;
- жаңғыш пайдалы қазбалардың қалай пайда болатынын түсінеді.

Бейнефильм мазмұны бойынша Аппақ Байжановтың ашқан жаңалығының Қазақстанның дамуына әсерін «Кластер» әдісі арқылы оқушыларға жазып беруді ұсынуға болады. Мұнда жұптық, топтық жұмыс әдісін қолданған тиімді. Себебі, оқушылар бірінің ойын бірі толықтырады. Мұндай тапсырма оқушылардың ойлау қабілеттерін және тілдік дағдаларын дамытуға зор мүмкіндік береді.

«Кестені толтыр» тапсырмасы оқушылардың оқу-танымдық қабілеттерін дамытады (Кесте 1). Оқушылар қараған бейнефильм бойынша өз түсініктерін осы кестеге толтыру арқылы қажетті материалды іріктеуге, оны талдауға дағдыланады.

Кесте 1 – Жанғыш пайдалы қазбалар

Жанғыш пайдалы қазбалар	Өндіріс аймағы	Өнімі	Адам өміріндегі маңызы

Ал «Қазақ тілі» пәні бойынша да түрлі телебағдарламалардың танымдық негіздегі қызықты бейнематериалдарын қолдану өте тиімді. Мысалы, «Ғаламшарлар құпиялары. Қарсы мәнді сын есімдер» тақырыбында «Күн жүйесінің планеталары» атты бейнероликті көрсету ұсынылады.

Сурет 2 – «Күн жүйесінің планеталары» бейнеролигі

Бұл бейнероликті сабақтың ортасында оқушылардың алған жаңа білімдерін пысықтау үшін қолдануға болады. Материал көрсетілгеннен кейін олар рөлдік ойын тапсырмасы ретінде «Сұрақ-жауап» әдісі арқылы жұппен тақырыпқа байланысты сұрақтар құрастырып, өздерін журналист маманы ретінде сынап көре алады. Бұл олардың тыңдалым мен айтылым дағдыларын қалыптастырады. Содан соң төмендегідей тапсырмалар беріп, грамматикалық білімдерін жетілдіру көзделеді.

Тапсырма: Қарсы мәнді сын есімдерді пайдалана отырып, ғарышкермен сұхбаттасуға арналған сұрақтар дайында (кемінде 7 сұрақ).

Осы үлгідегі сабақтар арқылы оқушылар қоршаған ортадағы құбылыстар, қоғамда болып жатқан жағдаяттар және ғылыми білімді қызықты әрі дәстүрлі емес формада меңгеруге мүмкіндік алады. Бұл сабақтардағы аталған тапсырмалар кіші мектеп жасындағы оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамытуда жаңаша әдіс болғандықтан білімалушыларда педагогикалық үдеріске ерекше құлшынысты оятады деген қорытынды жасауға болады.

3, 4 Нәтижелер мен талқылау

Жаңа телекоммуникациялық технологиялардың кез-келген заманауи маманның кәсіби қызметіндегі рөлі артып келеді. Педагогика тәжірибе қажеттіліктеріне жауап бере отырып, ғылым ретінде педагогикалық мақсаттар мен ақпараттық технологиялардың байланысының маңыздылығын ескереді. Мұндай жағдайда әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын, атап айтқанда теледидарды кеңінен қолданған жөн.

Осындай құралдардың бірі – түрлі бейнематериалдарды, көркем және танымал ғылыми фильмдерді кеңінен талдау арқылы көрсету. Әртүрлі авторлар осы салаға қатысты әртүрлі терминдерді анықтайды. Сонымен, Е.Н. Соколова, М. Аслан, М. Фурмановский, А. Райс, Дж. Уиллис және басқалары «видео» ұғымымен жұмыс істейді, И. Щербакова, Дж. Тернер,

Дж. Винсент, Дж. Уильямсон және басқалары «кино» және «кинофильм», Г. Жогина, Н.В. Барышников және басқалары «видеоқұжаттар» туралы айтады, Г.А. Воробьев, Л.Ф. Прикажчикова, В.И. Писаренко «видеоматериалдар» терминін қолданады [9]. Соңғы ұғым бізге педагогикалық мәселелерді шешуге қатысты қолайлы болып көрінеді.

Бейнематериалдар визуалды және дыбыстық диапазонды біріктіретін, бейнепенкаға жазылған деректі, мультипликациялық және көркем фильмдер, бейнесабактар, телебағдарламалар, театр қойылымдары, репортаждар, жаңалықтар, бейнеклиптер және басқа да видео-контент формалары болып табылады.

Нақты білім, дағды қалыптастыру, сонымен қатар білім алушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамыту мақсатында бейнероликтерді (телебағдарламалар, жаңалықтар, бейнесабактар, көркем, деректі және анимациялық фильмдер, жарнамалық роликтер) пайдалану ерекшеліктері Э.В. Глушак, И.А. Гончар, М.И. Дубровина, Ю.А. Комарова, С.В. Неделина, В.Л. Прокофьева, Е.В. Русакова зерттеулерінде көрсетілген.

Фильмдердің көрсетілімі әсіресе оқу жоспарында аз сағат бөлінетін, сонымен көрнекілікті қажет ететін пәндерді оқытуда тиімділігі өте жоғары.

Оқу сабақтарының осындай түрін дұрыс ұйымдастыру үшін мұғалімге қабылдау мен ойлауға мақсаттылық сипат беру керек – білім алушыларға тақырыпқа байланысты қосымша теориялық материал бойынша тиісті сұрақтармен, ұсынымдармен бейнематериал мазмұнын талдау жоспары түрінде нұсқаулық беру керек. Видео-контенттің ұзақтығы сабақ шеңберінен шығуы мүмкін екенін ескеру қажет, сондықтан алдын ала ұсынылған бейнематериалдан елеулі мағыналық мазмұны жоқ фрагменттерді (титралар, музыкалық-көркем бөліктер және т.б.) алып тастауға болады. Бейнематериалды көрсетпес бұрын, мұғалім оны мұқият қарап шығуы керек, оқушылардың назарын аудару қажет болған негізгі тұстарды анықтап алуы керек. Сондай-ақ, оқушыларға сабақ барысында атқарылатын жұмыс туралы алдын-ала нұсқау беру маңызды элемент болып табылады. Белгілі бір тұстарға назар аударуға мүмкіндік беретін стоп-кадрды жүзеге асыру мүмкіндігі болғаны жөн. Бұл әдіс үшін сыныптағылардың барлығына кескінді көруге мүмкіндік беретін проекциялау үшін үлкен экран, жайлы жиһаз, ыңғайлы сынып бөлмесі болғаны жөн. Видео-контентті талдауға ұсынылатын материал оқылатын пәннің оқу міндеттеріне және сабақ мақсаттарына сәйкес болуы тиіс.

5 Қорытынды

Сонымен, балаларға арналған телебағдарламаларды бастауыш сыныптың кез келген пәнінде кеңінен қолдану арқылы кіші мектеп жасындағы оқушылардың оқу-танымдық қызығушылықтарын дамытуға болады. Себебі, теледидарда түрлі арналардан берілетін бағдарламалар балалардың жас ерекшеліктеріне негізделіп жасалған, әрі олар танымдық мақсатты көздейді. Соны әр мұғалім күнделікті сабақтарда қолданып отырса, әрбір оқушы сабақ кезіндегі кез келген сәт бойынша тапсырма болуы мүмкіндігін саналы түрде ұғынып, мұғалімді және басқа сыныптастарын мұқият тыңдауға тырысатын болады. Себебі көбінесе шығармашылық, әрі стандартты емес сипаттағы тапсырмаларды орындау үшін тапсырма бергенге дейінгі ақпаратты зейін салып тыңдап алу қажеттігін түсінеді.

Оқушы пәндік әлемнің мәнін ұғынып, себеп-салдарлық байланыстарды түсінуге ниет білдірсе және өз бетінше білім алу әдістері мен тәсілдерін, оқу міндеттерін шешудің неғұрлым ұтымды жолдарын іздестіруге мүдделі болған жағдайда пәнге деген қызығушылық тұрақтылыққа ие болады.

Әсіресе, балаға телебағдарлама беретін әсер, оның өмірлік тәжірибесі мен тірі табиғатпен қарым-қатынас жасауының барлығы арасында байланыстың болуы маңызды. Осындай байланысты орнату үшін педагог өмірден болған жағдайларды еске түсіруге және оларды таратудағы ұқсас оқиғалармен салыстыруға көмектеседі; оқушылардың алған білімін практикалық қызметке ауыстыруға ұмтылысын қолдайды; балалардың табиғатқа деген ұқыпты қарауын бейнелейтін іс-әрекеттерін атап көрсетеді және оң бағалайды [10].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси амалы атты Қазақстан халқына Жолдауы (желтоқсан, 2012 ж.).
- 2 Ергалиева, Л.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының оқу-танымдық іс-әрекетін қалыптастыру жолдары [Электрондық ресурс] // Молодой ученый. – 2015. – №8.2 (88.2). – С. 23-25. – Қолдану режимі: <https://moluch.ru/archive/88/17451/>.
- 3 Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В., Камалова Г.Б., Исабаева Д.Н., Бостанов Б.Ғ. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері. – Алматы, 2014. – 352 б.
- 4 ҚР Ерте жастағы балалар дамуының тұжырымдамалық негіздері «Ақпараттық-талдау орталығы» АҚ. – Астана, 2014.
- 5 «Балапан» арнасының ұлт-ұрпағын тәрбиелеудегі рөлі қандай? [Электрондық ресурс] // «Адырна» ұлттық-этнографиялық бірлестігі» қоғамдық қорының ресми сайты. Қолдану режимі: <https://adyrna.kz/post/18374>.
- 6 «Дара тұлға» жобасының сипаттамасы [Электрондық ресурс] // «Балапан» арнасының ресми сайты. Қолдану режимі: <https://balapan.tv/projects/dara-tulga/>.
- 7 «Кім тапқыр» бағдарламасының сипаттамасы [Электрондық ресурс] // «Балапан» арнасының ресми сайты. Қолдану режимі: <https://balapan.tv/projects/kim-tapqyr/>.
- 8 «Данышпан қарға» [Электрондық ресурс] // «Qazaqstan» Ұлттық телеарнасының ресми сайты. Қолдану режимі: <https://qazaqstan.tv/cartoons/danywpan-karga/>.
- 9 Марченко Ф.О., Маховская О. Влияние телевидения на развитие детей: опыт позитивного моделирования [Электронный ресурс] // Вестник ВГИК. – 2014. – №2 (20). – С. 134-144. <https://publications.hse.ru/articles/135266206>.
- 10 Колосов А.А., Сапунов В.И., Тулупов В.В., Цуканова М.И. Техника и технология СМИ: печать, телевидение, радио, интернет. – М.: Издательство Михайлов В.А. – 2018. – С. 320.

Материал редакцияға түсті: 25.05.2020

КУШМУРЗИНА, Д.Х., ШАМИТДИНОВА, Ш.А.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕТСКИХ ТЕЛЕПРОГРАММ НА УРОКАХ

В статье рассматриваются условия, методы и особенности использования детских телепрограмм в целях развития учебно-познавательных интересов младшего школьного возраста, как условия организации эффективного непрерывного педагогического процесса, способные дать помехи потребностям, возникающим в процессе прогресса на основе изменений в области образования в результате глобализации.

Ключевые слова: *ученик младшего школьного возраста, развитие учебно-познавательных интересов, детская телепрограмма, новые телекоммуникационные средства, формирование реальных знаний, навыков.*

KUSHMURZINA, D.KH., SHAMITDINOVA, SH.A.

METHODS OF USE OF CHILDREN TV PROGRAMS IN LESSONS

The article considers the conditions, methods and features of using children's TV programs for the development of educational and cognitive interests of primary school age, as conditions for organizing an effective continuous pedagogical process that can interfere with the needs that arise in the process of progress based on changes in the field of education as a result of globalization.

Key words: *primary school age student, development of educational and cognitive interests, children's TV program, new telecommunications tools, formation of real knowledge and skills.*

**ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ
НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**

UDC 37.012.7

Amanbayeva, D.B.

3rd year student of specialty «5B011900 – Foreign language: two foreign languages»

Kudritskaya, M.I.

*candidate of pedagogy,
associate professor of the department of philology,
KSPU named after U. Sultangazin,
Kostanay, Kazakhstan*

METHOD OF DEVELOPING A LINGUISTIC RESEARCH ALGORITHM

Abstract

The article presents a step-by step approach to developing an algorithm for a linguistic research, taken as a part of English teachers' professional training. Tips for building a research plan are given on the example of the project with the objective to find and analyze idioms in the songs of the group «Queen».

Key words: *algorithm for a linguistic research, English teachers' professional training, research plan.*

1 Introduction

Scientific research is an integral part of English teacher training process that requires certain skills. These skills are aimed at systematizing the young trainee teachers' linguistic knowledge on the one hand, and contribute to their professional qualification on the other. Having stepped into the teaching profession, graduates will have to supervise their own students' linguistic research, so it is essential that they get this «inside knowledge» in developing their own research algorithm. Since theorizing about it does not really help, we decided to present an example of a scientific project carried out in the course «Project Methodology in Basic School» in the spring semester of 2019-2020 academic year, entitled ANALYSIS OF ENGLISH IDIOMS AND IDIOMATIC EXPRESSIONS IN THE SONGS OF THE GROUP «QUEEN».

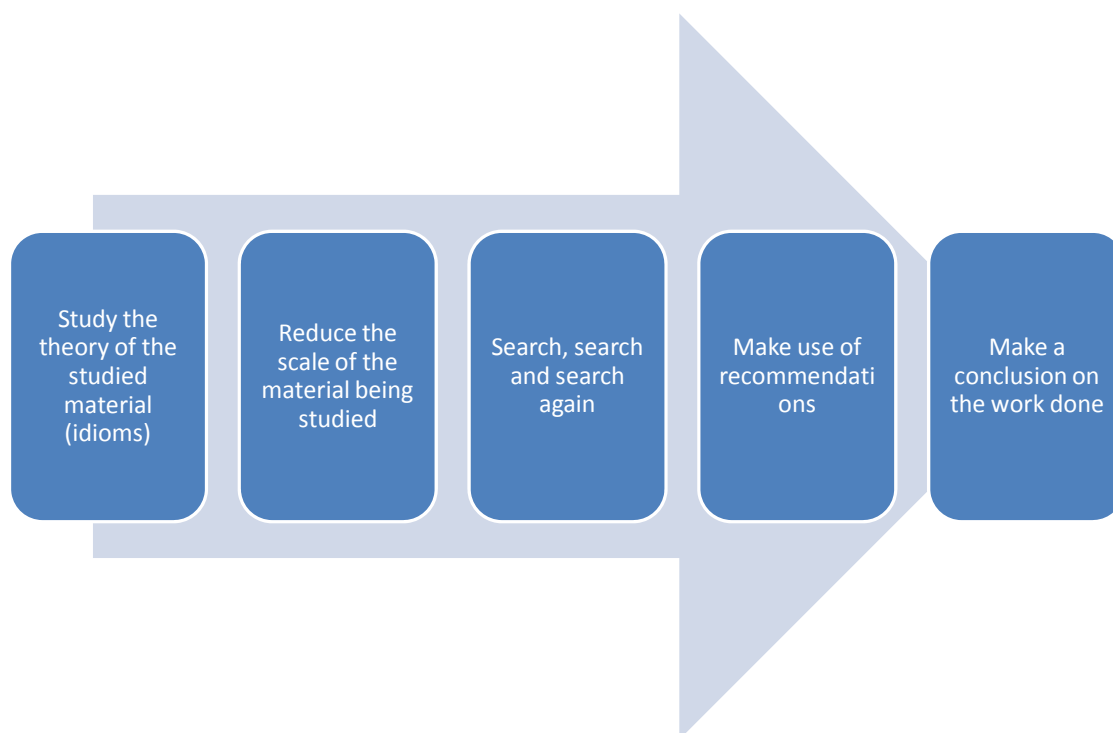
2 Materials and Methods

An algorithm is an integral part of any work [1]. In other words, an algorithm is a list of rules to follow in order to solve a problem. Algorithms need to have their steps in the right order. When you write an algorithm the order of the instructions is very important. Without a specific list of actions and a plan we cannot do anything, this also applies to a scientific project [2].

Of course, you start your research with theory investigation, and that is a more or less clear process for an undergraduate student. Once you have figured out what idioms are, why they are needed, and how people use them in everyday life, you have to find idioms in the songs of the group «Queen». Now a big question arises:

How to find idioms in the songs?

Here are some steps you can take to develop your own algorithm for the practical part of your research (Picture 1):

Picture 1 – Steps to develop algorithm for the practical part of research

3 Results

Let's have a closer look at the steps above and see what they actually mean.

Study the theory of the studied material (idioms).

In any scientific work or project, it is very important to build on the flow of material. That is, before proceeding with the search and implementation of the practical part, it is necessary to carefully study the theoretical aspects. For example, when we want to make a salad, we don't start to eat ingredients that have not yet been cut into a plate. Of course, we can eat them, but we won't recognize the taste of the dish itself, because until the end we did not complete the work. Therefore, in scientific work, it is necessary to consider the basics and try to understand WHAT EXACTLY you will write.

Make a plan for all your work. No real good term paper is written in a day. Therefore, in order to make it more convenient to divide your work into parts and do small pieces every day, make your own plan (project plan and plan for your intended work with the project). Following this plan, you can systematize the data both in your head and on paper.

Pay attention to the requirements. All works have different requirements, which must be taken into account for a good result. For example, in many term papers they require the use of sources of strictly recent years issues, that is, modern, and not books from past centuries.

Following the developed plan, *start looking for material.* Read more, select and sort the information you need.

Once you find the necessary information, it remains to make adjustments. You should *arrange the data in the text of the theoretical part.*

Read the text carefully and analyze what you read. This is not necessary, but only in this way will you be able to thoroughly understand what is important to you and what you will take into account when searching for idioms.

Reduce the scale of the material being studied.

It is obvious that to seek linguistic aspects (idioms) in all the songs of the world is unrealistic. Therefore, we need to narrow the spectrum of your choice and make it as accurate as possible. So the reader will be more interested in reading and analyzing the material. As they say: «Between two stools one falls to the ground».

You need to *choose the theme of songs that will unite them*, that is, take songs with a common meaning. For example, you can choose female songs having a feminism context or just songs about love or friendship.

The topic should first of all interest you. But besides this, it is advisable that she interest those who will read your work. And the point is not even its relevance.

It can also be dedicated to some historical event. For example, songs about the war; from here you can take songs about patriotism or songs dedicated to the independence of the country.

In addition, we can *take songs of the same time*, for example, songs of the stars of 2000s (Britney Spears, Eminem, Pink) or fresh songs that are in the top in 2020 (Billie Eilish, Selena Gomez, Luis Fonsi).

Finally, you can use the *songs of one artist or group*.

Search, search and search again.

Most of the work is already behind us, it remains to state the material you have collected, to properly arrange it. If you have quality literature, then writing a work will not be difficult, at least in the first part. When setting out the material, try to explain the essence of the issue in your own words, as you see and understand it. If you are quoting material, be sure to indicate the sources and authors.

Now your task is to be a researcher. You will again have to look for a lot, but not just information, but specific idioms in those songs that you have chosen to study. Remember one rule: *the more you find, the better* (that is, the more choices you have).

Listen to the whole song, try to find a clue in every line, because idioms surround us literally everywhere. And then you will see a new view of this or that song.

Listen to songs a few times. Practice makes perfect. Each time you will find something new for yourself and discover new idiomatic expressions.

Do the search for each idiom you find. We are sure you will find a lot of interesting things: its history, origin and use in different contexts.

Seek only reliable information. Unfortunately, today many people are looking for everything on the Internet, but not all Internet sources are correct. This is due to the fact that almost everyone has access to the World Wide Web and many publish false information there. Therefore, preference should be given to books and scientific articles.

Moreover, based on the classification of idioms and methods of use, *you can determine the meaning and role* of these idioms in certain songs. For example, we also drew analogies with other songs to fully interpret that idiom.

Make use of recommendations.

Analyze the work done and draw conclusions not only for yourself, but also for those who will read your work.

It is best to show the results evident. Use charts, tables and diagrams in which you can share your findings.

Think about whether you included everything in your work that you originally wanted.

At the end, you need to go back to the beginning. Reread your introduction, find goals and objectives. If you have achieved all the goals that you set for yourself at the beginning of your work, then you are on the right track and your search has been well done. Otherwise, you need to correct the errors in order to reach the goals.

Consult with classmates, and then with the teacher. Listen to their recommendations on your work and try to make it a note and add or delete something.

Make a conclusion on the work done.

After the main part of the work is done: theoretical aspects are covered, calculations are made, recommendations and suggestions are given, you can *continue to write a conclusion*.

Think about how you will present your work. Prepare a good presentation to protect the project. Write your speech, what you say during the presentation of the project.

Pay attention to the design. Does everything meet the requirements?

Check again. Verification will never be superfluous in the works of such a plan. Even if it seems that everything is almost perfect, you are sure to find something that needs to be fixed.

Be critical of yourself. After you have finished writing your conclusions, try to make a self-assessment of your work.

4 Discussion

Mind, there should be a connection between the project hypothesis and analysis algorithm:

Hypothesis is a statement about the given problem, as it is known. Hypothesis testing is a statistical method that is used in making a statistical decision using experimental data. Hypothesis testing evaluates two mutually exclusive statements to determine which statement is most supported by sample data. Each hypothesis is an idea to be tested; every idea that's confirmed or rejected informs you about your progress. You have to use hypotheses to drive meaningful experimentation. Consistent hypothesis-driven experimentation according to an algorithm helps you make meaningful conclusions as to whether your hypothesis is correct or wrong. When we say that the findings are statistically significant, it is thanks to hypothesis testing.

5 Conclusions

To summarize, it is necessary to say that these rules at first glance are very simple and obvious. However, it is quite important to fully complete each point of the tips cited above. Following this algorithm, it is possible not only to write a scientific project, but also to learn, to systematize a work plan and find the maximum of useful things there.

References

- 1 Копнина Г.А. Речевое манипулирование. – Издательство: Флинта, 2018. – 96 с.
- 2 Simpson A.J. How to use songs in the English language classroom. – British Council, 2015.

Article received by the editorial office: 21.05.2020

АМАНБАЕВА, Д.Б., КУДРИЦКАЯ, М.И.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ АЛГОРИТМІН ҚҰРАСТЫРУ ТӘСІЛІ

Мақалада ағылшын тілі мұғалімін кәсіби даярлаудың бөлішегі ретінде лингвистикалық зерттеу алгоритмін кезең-кезеңмен құру тәсілі келтірілген. Оқу жоспарын құруға арналған кеңестер мақсаты «Queen» тобының ән мәтіндеріндегі идиомалық сөздердің бейнелілігін білдіру және талдау болып табылатын жоба мысалында берілген.

Кілт сөздер: лингвистикалық зерттеу алгоритмі, ағылшын тілі мұғалімінің кәсіби дайындығы, зерттеу жоспары.

АМАНБАЕВА, Д.Б., КУДРИЦКАЯ, М.И.

МЕТОД РАЗРАБОТКИ АЛГОРИТМА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Статья представляет пошаговый подход к построению алгоритма лингвистического исследования, предпринимаемого в качестве части профессиональной подготовки учителя английского языка. Советы по подготовке плана исследования даны на примере проекта, целью которого является нахождение и анализ идиоматических выражений в текстах песен группы «Queen».

Ключевые слова: алгоритм лингвистического исследования, профессиональная подготовка учителя английского языка, план исследования.

УДК 7.01

Тыщенко, Ю.С.

*студентка 4 курса специальности «5В010700 –
Изобразительное искусство и черчение»*

Жусупова, Д.Ж.

*старший преподаватель кафедры искусств,
КГПУ имени У. Султангазина,
Костанай, Казахстан*

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У ШКОЛЬНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА

Аннотация

Нами была проведена экспериментальная работа по развитию эстетических представлений младших школьников на уроках художественного труда. Для этого мы провели констатирующий эксперимент, разработали и внедрили комплекс заданий для уроков художественного труда, далее провели формирующий эксперимент и сравнили полученные результаты.

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическое воспитание, младшие школьники, учитель.

1 Введение

В современном Казахстане проблема эстетической культуры младших школьников является актуальной и своевременной. Одной из важных задач современного образования в Казахстане является развитие эстетической культуры младших школьников. Поэтому, необходимо обратить внимание на эстетическое воспитание учащихся с упором на модель «человека культуры».

Художественное воспитание выступает высшей, специализированной формой эстетического воспитания. Художественно-эстетическое воспитание в начальных классах проникает во все сферы развития ребенка: умственного, нравственного, трудового и т.д.

В процессе трудового обучения имеются большие возможности для эстетического развития личности. Такие возможности заключены в содержании программного материала, в организации процесса обучения, в его формах и методах.

Работа над понятиями красоты, гармонии, меры должна осуществляться на каждом уроке художественного труда. Чтобы научить ребенка понимать и ценить прекрасное, надо самому ребенку "побыть автором". Собственный творческий опыт является лучшим ключом к постижению прекрасного. Уроки художественного труда представляют собой уникальную возможность для формирования у детей основ художественно-эстетической культуры.

Из всего вышесказанного, можно предположить, что, приобщая младшего школьника к богатейшему опыту человечества, накопленному в искусствах, можно воспитать высоко-нравственного, образованного, разносторонне развитого современного человека.

Эстетическое отношение к миру начинает закладываться еще в младшем школьном возрасте. Об этом говорили такие великие педагоги как: К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинский. Анализируя их литературу можно понять, что именно искусство является основой формирования эстетической культуры [1].

Эстетическая культура личности – это свойство, проявляющиеся в умении эмоционально выражать, понимать и оценивать явления искусства.

Понятие эстетической культуры очень сложное и многогранное. Особенности традиционной культуры народа Казахстана посвящены исследования историков Ч. Валиханова,

Б.Г. Ерзаковича, А.В. Затаевича. В использованной литературе, есть много разных определений понятию эстетической культуры. Проанализируем некоторые из них.

В определение В.И. Самохваловой, эстетическая культура – это своеобразное осваивание и накопление навыка. В эстетической культуре выражается умение личности, ощутить взаимосвязь с обществом [1].

Большую роль в становлении казахской культуры сыграл А.В. Затаевич. Он рассматривал эстетическую культуру как «стадию» универсальности эстетического отношения к большому кругу объектов.

Эстетическая культура – важная составляющая духовного облика человека. От их наличия зависит, насколько человек творческий и интеллигентный. Так понимал, эстетическую культуру, казахский историк Б.Г. Ерзакович.

Наиболее полное понятие эстетической культуры, раскрыли В.И. Загвязинский и А.Ф. Закирова. В их понимание эстетическая культура:

1. способность человека эстетически воспринимать и понимать окружающий мир;
2. целостность художественных познаний и чувств;
3. главная часть духовного облика личности.

Для полного рассмотрения понятия эстетической культуры надо рассмотреть весь ее состав. Все элементы эстетической культуры выражаются через соответствующие компоненты:

- эмоциональную отзывчивость на превосходное и отвратительное, высокое и низкое, доблестное и вульгарное в жизни и искусстве;
- понимание и представление сути эстетической культуры в окружающей реальности, образную компетентность;
- наличие эстетического идеала и умение на его основе оценивать произведения искусства, идеологически и эмоционально реагировать на них;
- овладение культурным наследием прошлого, сформированное отношение к современному искусству, чувствительность к новым тенденциям его развития;
- определенная степень развития творческих способностей, заинтересованность и стремление к эстетическому развитию мира;
- мера вовлеченности в художественное творчество, практическое участие в создании красоты в жизни;
- необходимость и способность строить жизнь «по законам красоты», утверждать идеалы красоты во взаимоотношениях с людьми, в работе и общественной деятельности [2].

Эти компоненты, выступая в качестве критериев эстетического воспитания, формируют эстетическую культуру – единство чувств, вкусов и идеалов.

В целом эстетической культуре присущи следующие функции:

- информационно-познавательные, реализованные в познании личности;
- ценностно-ориентированные, реализуемые в убеждениях, в направлении эстетических оценок, взглядов и вкусов;
- волевые, реализованные в эстетических способностях, определяющих социальную и творческую направленность эстетической культуры;
- коммуникативно-регуляторная, проявляющаяся в эмоциональной и нормативной саморегуляции поведения и деятельности индивида.

Формирование эстетической культуры у младших школьников – очень сложная задача. Простые эстетические суждения начинают формироваться в младших классах, но интересы детей продолжают оставаться временными и поверхностными.

Таким образом основы формирования эстетической культуры школьники получают на уроках художественного труда. Уровень эстетической культуры, сформированный именно в период младшего школьного возраста, определяет общую культуру личности на последую-

щих этапах её развития. Именно на уроках художественного труда у детей формируется способность чувствовать прекрасное во всем, появляется и развивается эстетический вкус [2].

2 Материалы и методы

При рассмотрении данной проблемы использовался системный характер исследования. Многие исследователи отмечают, что целенаправленная работа по формированию эстетической культуры у младших школьников должна носить системный характер, а эффективность процесса формирования эстетической культуры зависит от способа организации специальной развивающей работы. Формирование эстетической культуры в младшем школьном возрасте является одним из самых главных, так как у ребенка устанавливаются прочные связи с действительностью [2].

Экспериментальное исследование проводилось в 3 классе СОШ №14 г. Рудный.

В исследовании принимали участие обучающиеся 3 «Б» класса, в количестве 25 человек. Из них 10 мальчиков и 15 девочек.

В работе были использованы следующие методы исследования: системный анализ научно-методической литературы по изучаемой проблеме, поисковый метод, метод наблюдения и экспериментальный метод.

3, 4 Результаты и обсуждение

Педагогическое исследование проходило в 2 этапа:

Констатирующий этап. Его цель – выявление уровня развития эстетических представлений у обучающихся 3 класса.

На констатирующем этапе эксперимента были поставлены и решены следующие задачи:

- подобрать диагностический материал;
- провести диагностику уровня сформированности эстетических представлений у младших школьников.

Формирующий этап. Его цель – разработка комплекса заданий, направленных на развитие эстетических представлений. На формирующем этапе эксперимента были поставлены и решены следующие задачи:

- разработать комплекс заданий;
- экспериментально проверить их эффективность [3].

Рассмотрим и сравним полученные анализы констатирующего и формирующего этапов экспериментальной работы, после введения в уроки системы заданий по развитию эстетической культуры [3].

В результате проведения анкетирования были получены следующие данные, представленные на рисунке 1.

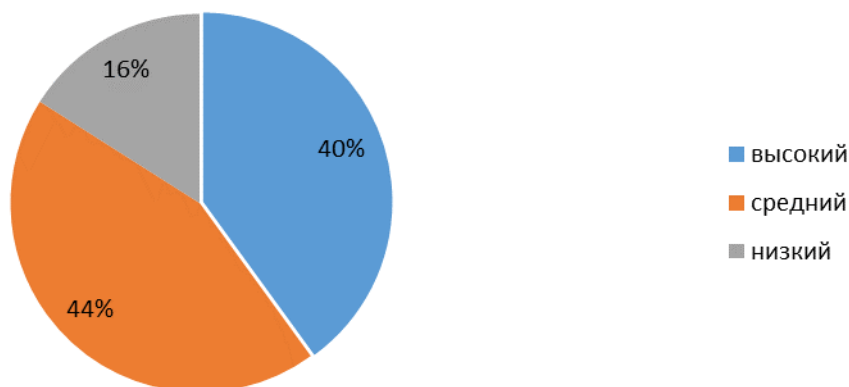

Рисунок 1 – Распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры с помощью анкетирования на констатирующем этапе эксперимента

Анализ полученных данных показал, что 10 человек (40 %) имеют высокий уровень эстетического развития, ярко проявленный демонстрируемый интерес к художественным видам деятельности у 11 человек (44%) имеют средний уровень эстетического развития, данный уровень выражается в наличии интереса к разным видам искусств, но с предпочтением развлекательной направленности, вне ориентации на высокохудожественные, классические эталоны музыки, у 4 испытуемых (16%) имеют низкий уровень эстетического развития, данный уровень характеризуется отсутствием или слабо выраженным интересом к разным видам искусств и разным видам художественной деятельности.

В ходе проведения данного анкетирования, обучающиеся 3 класса имеют средний уровень эстетического развития [4].

Результаты обработки данных приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Сравнительное распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры с помощью анкетирования

Уровень	Констатирующий эксперимент		Формирующий эксперимент	
	Количество человек	Количество процентов	Количество человек	Количество процентов
Высокий	10	40	13	52
Средний	11	44	10	40
Низкий	4	16	2	8

По методике М.В. Суханова «Диагностика особенностей самоорганизации» были получены результаты, которые представлены на рисунке 2.

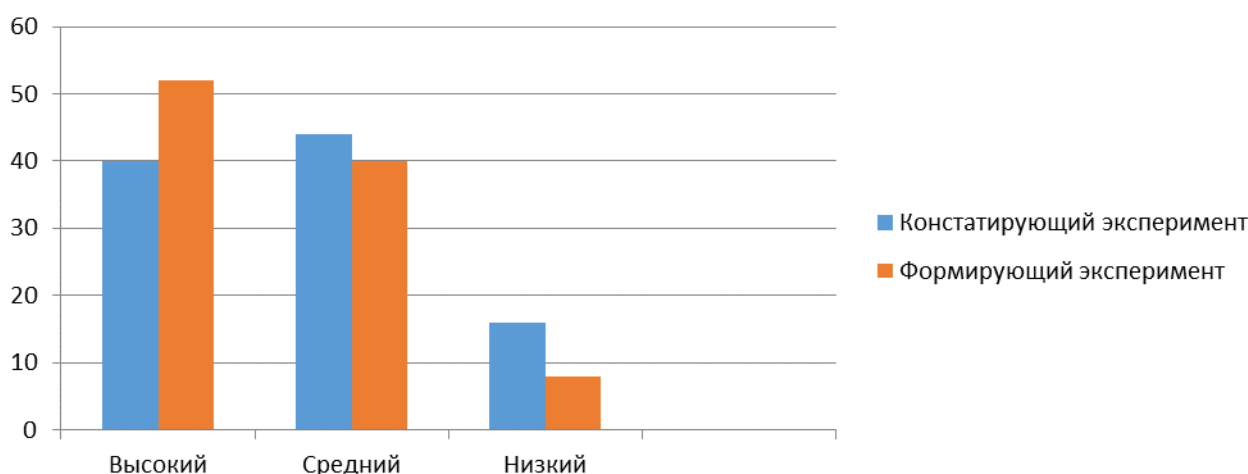

Рисунок 2 – Распределение испытуемых по уровням развития эстетических представлений с помощью анкетирования

Анализ полученных данных показал, что в основном испытуемые имеют высокий уровень эстетического развития, ярко проявленный демонстрируемый интерес к художественным видам деятельности это 13 человек (52%), средний уровень имеют эстетического развития, данный уровень выражается в наличии интереса к разным видам искусств, но с предпочтением развлекательной направленности, вне ориентации на высокохудожественные, классические эталоны музыки это 10 человек (40%). Однако, невысокий уровень имеют, это 2 человека (8%) низкий уровень эстетического развития, данный уровень характеризуется отсутствием или слабо выраженным интересом к разным видам искусств и разным видам художественной деятельности [5].

Как мы видим, введение в уроки изобразительного искусства заданий, направленных на развитие эстетических представлений положительно повлияли на результаты форми-

рующего эксперимента. Количество человек, имеющих высокий уровень повысилось на 3, или на 12%.

Распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры (обобщенные результаты констатирующего эксперимента) в ходе трех последовательно проводимых методик показано на рисунке 3.

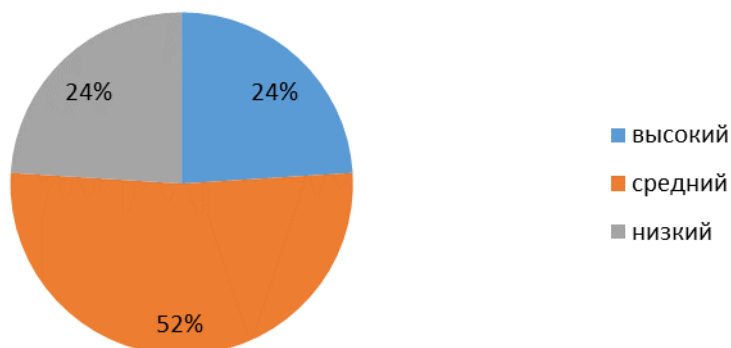

Рисунок 3 – Распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры (обобщенные результаты констатирующего эксперимента) в ходе трех последовательно проводимых методик

В ходе анализа полученных результатов, можно сделать вывод о том, что в исследуемой группе большая часть детей имеет средний уровень эстетического развития.

На основе повторно проведенных методик можно сделать вывод об общем уровне развития эстетической культуры в исследуемой группе на этапе формирующего эксперимента [5].

Сравнительное распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры (обобщенные результаты формирующего эксперимента) в ходе трех последовательно проводимых диагностик показано на рисунке 4.

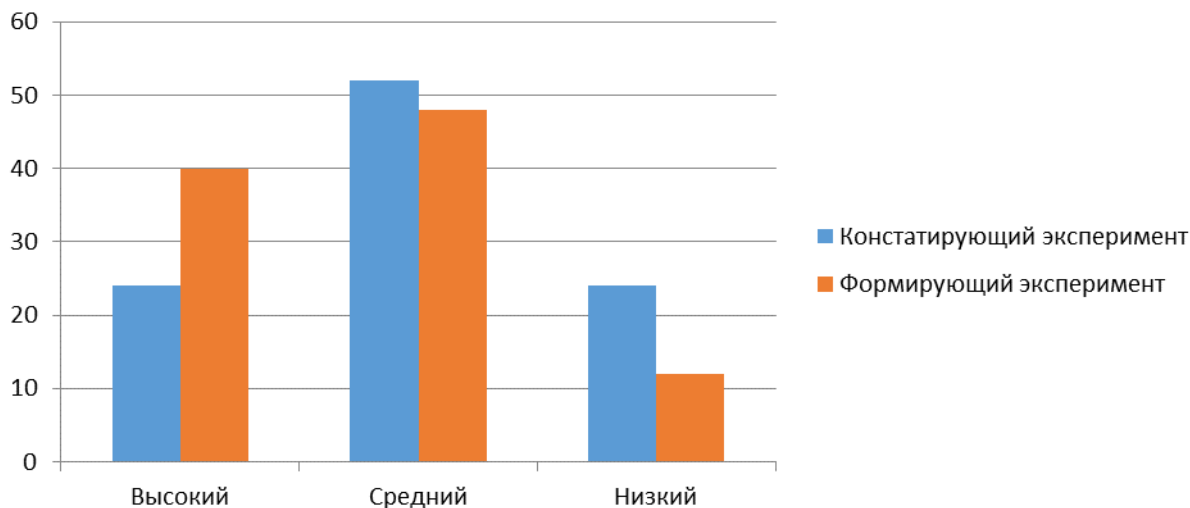

Рисунок 4 – Сравнительное распределение испытуемых по уровням развития эстетической культуры (обобщенные результаты формирующего эксперимента) в ходе трех последовательно проводимых диагностик

5 Выводы

В целостном педагогическом процессе формирование эстетической культуры – одно из необходимых условий становления личности, развития творческих художественных способностей детей [6, 7].

Изучив возрастные особенности детей, мы пришли к выводу, что младший школьный возраст – благоприятная пора для формирования основных компонентов эстетической культуры личности, таких, как чувства, знания, потребности, умения. В младшем школьном возрасте невозможно сформировать эстетический вкус и идеал, в процессе формирования входят и остальные компоненты эстетической культуры личности. Формирование эстетической культуры начинается с эстетического чувства и эстетического восприятия. В основе всего процесса лежит включение ребенка в художественно-практическую деятельность, насыщенную эстетическим содержанием. Большое значение имеет формирование эстетического суждения, поскольку оно лежит в основе формирования эстетического вкуса и идеала.

Обобщая полученные результаты, можно сделать следующие выводы:

1. Через компоненты деятельностного характера формируются компоненты эстетического сознания и, наоборот, развивая врожденное чувство красоты, включаем ребенка в эстетическую деятельность, используя естественную потребность в активной деятельности.

2. Выполнение заданий на уроках художественного труда, направленных на развитие эстетической культуры, позволило повысить высокий уровень развития эстетической культуры младших школьников на уроках художественного труда на 16 % и понизить низкий уровень на 12%. В связи с чем были разработаны творческие задания для формирования эстетической культуры младших школьников.

Список литературы

- 1 Абдильдина Ж. Обновление – для эффективного и качественного образования // Білімді ел. Образованная страна. – 2016. – №15 (52).
- 2 Головнева Е.В., Синдикова Г.М. Изобразительное искусство как средство эстетического воспитания младших школьников. Фундаментальное издание. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» ЦПМ, 2015. – С. 6078-6082.
- 3 Герасимова С.А. Система эстетического воспитания школьников. Педагогика. – Москва, Педагогика, 2016. – 264 с.
- 4 Кохаева Е.Н. Формативное (формирующее) оценивание: методическое пособие. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» Центр педагогического мастерства, 2014. – 66 с.
- 5 Лихачев, Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников: учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 2010. – С. 35-43.
- 6 Руководство для учителя. «Эффективное обучение». – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» ЦПМ, 2016. – С. 18.
- 7 Эстетическое воспитание школьников / под ред. А.И. Бурова. – Педагогика. – Москва, Высшая школа, 2013. – 304 с.

Материал поступил в редакцию: 19.05.2020

ТЫЩЕНКО, Ю.С., ЖУСУПОВА Д.Ж.

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҒЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Біз даму бойынша эксперименталды жұмыс жүргіздік. Эстетикалық түсініктер сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының көркем еңбек. Ол үшін біз констатация жүргіздік эксперимент, худо сабақтарына арналған тапсырмалар кешенін әзірледі және енгізді әрі қарай қалыптастырушы эксперимент жүргізді және алынған нәтижелер.

Кілт сөздер: эстетикалық мәдениет, эстетикалық тәрбие, кіші оқушылар, мұғалім.

TYSCHENKO, YU. S., ZHUSUPOVA, D.ZH.

FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN AT ART WORK LESSONS

We conducted experimental work on the development of aesthetic representations of younger students in art work lessons. To do this, we conducted a statement experiment, developed and implemented a set of tasks for art work lessons, then conducted a formative experiment and compared the results.

Key words: aesthetic culture, aesthetic education, primary school children, teacher.

ӘОЖ 378.147

Шамитдинов, А.М.

«7M01101 – Педагогика және психология»
оқу бағдарламасының 1 курс магистранты,
А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ,
Қостанай, Қазақстан

Ташетов, А.А.

PhD докторы, психология және дефектология
кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ МЕДИАҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫ

Түйін

Мақалада заманауи қоғамда медиақұзыреттілікті қалыптастырудың өзектілігі көрсетіледі, медиақұзыреттілік ұғымының мәні ашылып, оны жоғары оқу орны студенттерінде қалыптастырудың педагогикалық ұстанымдары мен тәсілдері анықталады. Осы салада жүргізілген зерттеулер негізге ала отырып, қажетті нәтижеге жетуде пайдаланатын тұстарына авторлық талдау жасалады.

Кілт сөздер: медиақұзыреттілікті қалыптастыру, БАҚ, жоғары оқу орны студенті, құзыреттілікті тәсіл, семиотикалық тәсіл, партисипативті тәсіл.

1 Кіріспе

Жоғары оқу орындарының мамандары мен түлектерінің медиақұзыреттілігі проблемасы бұрыннан бері дамыған батыс елдерінде айтарлықтай өзекті сипатқа ие және соңғы уақыттарда біздің елімізде де дәл осы ұғымға үлкен көңіл бөлініп келеді. Үкімет Қазақстанда ақпараттық қоғамды дамытуға, өз азаматтарының медиақұзыреттілігін арттыруға басымдылық береді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылдың 12 желтоқсанындағы №827 қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасы орта мерзімді перспективада республика экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасауды мақсат етеді. Бағдарламаның ұзақ мерзімді мақсаты елімізді ақпараттық технологияларды дамыту индексі бойынша халықаралық рейтингтің көшбасшы орындарына көтеру [1].

Мұны медиа-білім берусіз, қазақстандықтардың медиақұзыреттілігін арттырусыз жүзеге асыру мүмкін емес, өйткені ақпараттық қоғамның оңтайлы жұмысы үшін қазіргі заманғы ақпараттық жабдықты орнатып қана қоймай, адамдарға онымен қалай жұмыс істеуге, оны іс жүзінде қолдануға және алынған ақпаратты шығармашылықпен пайдалануға үйрету керек. Объективті тұрғыдан алғанда, бүгінде әлем халқының 70%-ының жұмысы белгілі бір дәрежеде медиа-мәтіндерді құрумен, өңдеумен және таратумен байланысты [2]. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, бүгінде медиа-мәтіндер қоғамда мәтіндердің басқа түрлеріне қарағанда басым болып келетін әлеуметтік маңызды хабарламалар болып табылады. ХХІ ғасыр адамы үшін бұқаралық ақпарат құралдарын және олар тарататын ақпаратты түсіну және дұрыс бағалау, оқу мен жазу қабілеті сияқты сауаттылықтың маңызды нысаны болып есептеледі.

Медиақұзыреттілікті айқындау мәселесі медиа-технологиялық дамудың арқасында байқалмайтын қоғамдағы жылдам өзгерістермен байланысты. Біріншіден, медиақұзыреттілік

БАҚ-тың барлық түрлерімен түбегейлі байланысты болатын жалпы шеберлікті сипаттайды, сондықтан оны медиа-әлемінде бағдарлану және әрекет ету қабілеттілігі сияқты негізгі дағдыларға байланысты анықтау керек. Бұл дегеніміз, медиақұзыреттілік тек жаңа ақпараттық технологияларға ғана байланысып қана қоймай, сонымен қатар ескі ақпараттық технологияларға да қосылады [3].

2 Материалдар мен әдістер

Бүгінгі таңда медиақұзыреттілікпен байланысты ұғымдардың көптеген анықтамалары бар. Олардың ішінде: «медиа-білім беру», «медиа сауаттылық», «медиа мәдениет», «медиа құзырет», олар әртүрлі зерттеулерде синонимдер ретінде пайдаланылады. Біздің ойымызша, олардың бір бөлігі бір жақты сипатқа ие және жоғарыда ұсынылған барлық ұғымдарды біріктіруші ортақ термин ретінде қолдануға болмайды. Олардың арасында «медиа-білім беру» және «медиа құзыреттілік» терминдері басқаларына қарағанда ең тұтас сипатқа ие. Медиа құзыреттілік сапалы нәтиже және медиа-білім беру мақсаты болғандықтан, біздің ойымызша, студенттерде медиа-білім берудің соңғы нәтижесі ретінде медиа құзыреттілікті қалыптастыру керек.

Осыған орай, біз медиа құзыреттілікті жоғары білім берудің негізгі құзыреттілігі, барлық салалардың кәсіби субмәдениетінің бөлігі, медиа-хабарламалардың медиалық тілі және астарлы мағынасымен жұмыс істей білу, мәтіндерді іздеу, жинау, түсіну, оларды бағалау, сыни талдау, қайта өңдеу, интерпертация, сондай-ақ мультимедиалық құралдар көмегімен медиа-хабарламаларды жасау, алу және жіберу қабілеті, сондай-ақ медиа мен қоғамның өзара қызмет нұсқаларын дұрыс бағалау және тиімді пайдалану қабілеті кіретін ақпаратпен жұмыс істеу шеберлігінен тұратын маман тұлғасының интегративті сапасы ретінде қарастыруға болады деп санаймыз.

Кәсіби дайындық процесінде болашақ мамандардың медиа құзыреттілігін қалыптастыру үдерісінің күрделілігі мен көп деңгейлі болуы, оның дамуының көп факторлығы күн тәртібіне оны зерттеу үшін сәйкес келетін теориялық-әдістемелік құралдарды әзірлеу мәселесін қояды. Бұл мәселені шешу үшін біз бірлесіп осы деңгейлер арасындағы сабақтастықпен сипатталатын күрделі жүйені құрайтын жалпы ғылыми және нақты ғылыми деңгейлердің тәсілдерін талдадық.

Осы талдаумен біз қате пікірді анықтауға және оң бағаланған әдістер мен құрылымдарды зерттеу қызметінің ұстанымдары мен ұйғарымдары нысанына аударуға қол жеткізуге тырыстық. Жалпы, зерттелетін тәсілдерді талдау олардың терең ішкі бірлігі, өзара байланысы, өзара толықтыруы, комплиментарлығы туралы, бізді қызықтыратын проблеманы іске асырудың бар-жоғы туралы айтуға мүмкіндік береді. Талданған тәсілдердің әрқайсысы мәселені белгілі бір дәрежеде шешуде өз нәтижесін береді. Сонымен қатар, жоғары кәсіптік білім берудің теориясы мен тәжірибесінде бұрын белгілі теориялық-әдістемелік тәсілдерді синтездеу үрдісі байқалды, олардың қатарына біз құзыреттілікті, семиотикалық және партисипативті тәсілдерді жатқызамыз, олардың жекелеген элементтері адам ойын тану тарихының бүкіл кезеңінде қаралады және біз зерттеген проблеманы зерттеу арнасында детерминациялануы мүмкін.

3 Нәтижелер

Құзыреттілікті тәсіл (Д.А. Иванов, В.В. Краевский, Т.М. Ковалева, И.Я. Лернер, К.Г. Митрофанов, М.Н. Скаткин, О.В. Соколова, Г.П. Щедровицкий, И.Д. Фрумин, А.В. Хуторский және т.б.) – бұл білім беру нәтижесінде назар аударатын тәсіл, оның үстіне нәтиже ретінде игерілген ақпараттың көлемі емес, адамның түрлі проблемалық жағдайларда әрекет ету қабілеті қарастырылады.

Көптеген ғалымдар қазіргі білім беру мазмұны мен «қазіргі заманғы экономика және өркениеттің қажеттіліктері» арасындағы сәйкессіздікті қазіргі білім берудің негізгі проблемаларының бірі деп атайды. Т.М. Ковалева құзыреттілікке негізделген тәсілді «мектептегі білім беруге ашық тапсырыс идеясымен» байланыстырады және қазіргі заманғы мектеп үшін құзыреттілікке негізделген көзқарас идеясы, ең алдымен, білім мазмұнына ашық тапсырыс беру идеясы екенін айтады [4].

Ғылыми әдебиеттерде (Д.А. Иванов, Т.М. Ковалева, К.Г. Митрофанов, О.В. Соколова және т.б.) білім берудегі құзыреттілікке негізделген тәсілді жүзеге асырудың төрт аспектісі көрсетіледі.

Бірінші бағыт – субъектілік сипаттағы негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыру. Бұл жолға пәннің өзіне байланысты емес дағдыларды қалыптастырудың педагогикалық әдістері мен технологиялары кіреді. Бұл аспектіні медиа-білім беру саласында жобалағанда, негізгі дағдылар, ең алдымен, ақпаратпен, мәтінмен жұмыс істей білу, ой жаза білу, заманауи бұқаралық ақпарат құралдарымен жұмыс істей білу, жұмыс нәтижелерін ұсыну қабілеті екенін атап өткен жөн.

Құзыреттілікке негізделген тәсілді іске асырудың екінші бағыты жалпыланған пәндік-бағытталған дағдыларды қалыптастырумен байланысты. Бұларға бұқаралық ақпарат құралдарының тілін түсіну, алынған медиа-білімді интерпретациялау, медиа-хабарламаларды құру мүмкіндігі кіреді.

Құзыреттілікке негізделген тәсілді жүзеге асырудың үшінші бағыты – барлық білім берудің қолданбалы, тәжірибелік сипатын нығайту. Медиа-білім беруге қатысты келесі дағдыларды атап өткен жөн: медиа-хабарлама құра білу, медиа-тестілерді түсіну, сұхбаттасушының медиа-мәлімдемесіне дұрыс жауап беру, тиімді медиа-байланыстар құру қабілеті, заманауи БАҚ ұсына алатын нәрсені таңдау және пайдалану, өз медиа-өнімін дамыту мүмкіндігі; БАҚ мәтіндерін сыни тұрғыдан түсіну мүмкіндігі. Дәл осы бағытта білім мазмұнының экономика, ғылым және әлеуметтік өмір дамуындағы қазіргі үрдістерге сәйкестігі идеясы қарастырылады. Бұл жол соңғы онжылдықтардағы өзгерістерге байланысты өте өзекті болып табылатын медиа-білім беру мазмұнына әсер етеді. Медиа-білім беру курсының тақырыптық құрылымы жаңа шындыққа сәйкес келуі және ескірген материалдарды қамтымауы керек.

Құзыреттілікке негізделген тәсілді іске асырудың төртінші бағыты – «өмірлік дағдыларды» (қазіргі адамдар өмірде де, жұмыста да пайдаланатын қарапайым дағдылардың алуан түрін) меңгеру мәселесін шешу үшін білім мазмұнын жаңарту [6]. Медиақұзыреттілік, ең алдымен, тәжірибелік бағытқа ие, өйткені қазіргі әлемді бұқаралық ақпарат құралдарымен байланыссыз елестету мүмкін емес.

Құзыреттілікке негізделген тәсілді іске асырудың бұл желісі келесі білім мен дағдылардың қалыптасуына ықпал етеді: медиа-әлемдегі нақты шындықты мақсатқа сәйкес пайдалану, медиа-ақпаратпен сауатты жұмыс істеу мүмкіндігі, БАҚ-тың жеке тұлғаға және тұтас қоғамға әлеуметтік әсерін мұқият анықтай білу, медиа-ортада қабылданған сыпайы қарым-қатынас формаларын білу және оларды дұрыс қолдана білу, медиа-ортадағы ерекшеліктер, тыйым салулар мен этикалық нормаларды білу.

Осы төрт бағыттың бәрі жоғары білімді жаңғырту үшін өте маңызды. Олардың әрқайсысының дамуы біздің түлектеріміздің біліктілігін арттыруға, олардың жұмысқа және өмірге дайындығына, әлемдік қауымдастыққа ойдағыдай интеграциялануына көмектеседі.

Біздің таңдаған теориялық-әдістемелік негізіміздің құрамдас бөлігі – Р. Карнап, Ч.У. Моррис, Ж.Р. Мукаржовский, С.С. Пирс, Ф. де Саукюр, А.П. Тарский, Н.С. Трубецкой, Ю.Н. Тынянов, Б.М. Эйхенбаум, Р.О. Джейкобсон сияқты зерттеушілердің еңбектерінде берілген фактілердегі сөйлеуді мәдениетпен байланыстыруға мүмкіндік беретін семиотикалық тәсіл. Семиотика мүдделерінің шеңберіне адаммен қарым-қатынас, жануарлармен байланыс, әртүрлі ақпараттық және әлеуметтік үдерістер, мәдениеттің дамуы, өнердің барлық түрлері және т.б. кіреді [5].

Белгі жүйелері таным субъектісінің динамикалық және статистикалық заңдылықтарына әкелетін ойлау үдерісін өнімді етеді деп есептеген А.А. Веряевтің пікірімен келісеміз. Сондықтан жалпы білім берудің семиотикалық компонентіне, атап айтқанда коммуникативті білім беруге үлкен мән беру керек. Білім беру – мақсатқа жету, оқушының белсенділігі міндетті болатын қимыл-қозғалыс үдерісі. Бірақ шынымен де адамның тәжірибесімен өзара әрекеттесу үдерісі бар, ал тәжірибе өз кезегінде айқын материалдарда көрінеді [7].

Дәстүрлі тіл білімі тек белгілерге ғана назар аударғанын атап өткен жөн, алайда жаңа семиотика өз қызығушылығын толық белгі ретінде шоғырландырады, оған тәжірибенің жеке

элементі емес, іс жағдайы тұтас сәйкес келеді. Біз ғалымдардың (М.М. Бахтин, Ч.Ю. Пирс, О.Г. Филимонова) белгі мен сөздің екеуі де ақпарат тасымалдаушы екендігі туралы пікірімен келісек те, пікір туралы түсінік өте кең екенін ұмытпаған жөн. М.М. Бахтин өз зерттеулерінде пікір мәтін шығаруда «құрылыс материалы» екенін баса айтады. Осыған байланысты коммуникативті білім беруді басқаруға семиотикалық көзқарас аясында қарастырылуы қажет семиотикалық бөлім келісілген мәтін болып табылады деген пікірге келуге болады.

Осылайша, студенттердің коммуникативтік медиа-білім алуын семиотикалық көзқарас тұрғысынан басқару – бұл білім алушылардың белгілі бір семиотикалық бірліктерді (пікірлерді, мәтіндерді) жасау/қабылдау үдерісін басқару түрі, формасы, олардың мазмұны білім алушылардың мәдени үдерісімен және коммуникативтік мақсаттарымен анықталады және олардың шеңберінде оқу орны түлектерінің осы категориясымен қатысты салалар мен жағдайларға сәйкес келеді деп айта аламыз.

Ғылыми әдебиеттерді талдау, тиімді педагогикалық тәжірибені жинақтау жоғары оқу орындары студенттерінің білім беру үдерісінде медиақұзыреттілігін қалыптастыру бірлескен шешім қабылдау кезінде оқытушы мен студенттердің диалогтық өзара қызметі жағдайында неғұрлым тиімді болады деп айтуға мүмкіндік береді. Осылайша, теориялық-әдістемелік стратегияның тағы бір құрамдас бөлігі – партисипативтік көзқарас (Е.Ю. Никитина, Т.В. Орлова, М.В. Смирнова және т.б.) медиа-коммуникациялармен байланысты қандай да бір мәселені бірлесіп шешу және жүзеге асыру үшін оқытушы мен студенттердің өзара қызметін (эсер ету емес) болжайтын субъект – субъект болып табылатын медиа-коммуникациялармен байланысты. Осыған байланысты мұндай өзара қызмет тетігі қандай да бір мәселеге көзқарастың ортақтығын табу мақсатында келіссөздерге жақын болуы тиіс [6].

Бұл зерттеуде партисипативті тәсілді студенттің еркін, тұтас, шығармашылық тұлға ретінде түсінуіне құрылған, медиақұзыреттілік деңгейінің артуына қарай басқа медиа-субъектілердің өкілдерімен кәсіби өзара қызмет етуге, құндылықтарды өз бетінше таңдауға және қоршаған әлемде өзін-өзі анықтауға қабілетті, болашақта әлемдік қоғамдастыққа және заманауи медиа-кеңістікке табысты кірігуге ықпал ететін теориялық-әдістемелік стратегия ретінде қарастырамыз.

4 Талқылау

Аудиторияның медиақұзыреттілігін қалыптастыру және дамыту бірқатар компоненттерге негізделген. Бірінші компонент – тәжірибе. Бізде медиа және нақты әлеммен байланыс тәжірибесі көп болған сайын, соғұрлым жоғары деңгейді дамыту үшін біздің әлеуетіміз соғұрлым көп болады ... Екінші компонент – медиа саласындағы іскерліктің белсенді қосымшасы. Үшінші компонент – жетілу/өздігінен білім алуға дайындық.

Белгілі американдық медиапедагог С.Дж.Бэрэн ұсынған тұлғаның медиақұзыреттілігі үшін қажетті біліктердің жіктелуіне де назар аудару керек:

- 1) медиа-мәтіннің мазмұнын түсіну және фильтрлеу үшін күш салу қабілеті мен дайындығы;
- 2) медиа-мәтіндердің эсер ету күшін түсіну және құрметтеу;
- 3) тиісінше әрекет ету үшін қабылдау кезінде эмоциялық және дәлелді реакцияны ажырату қабілеті;
- 4) медиа-мәтіннің мазмұны туралы құзыретті болжамдарды дамыту;
- 5) жанрлардың шарттылығын білу және олардың синтезін анықтау қабілеті;
- 6) медиа-мәтіндер көздерінің қаншалықты ықпалды болғанына қарамастан сыни тұрғыдан қарау қабілеті;
- 7) әртүрлі медиа тілінің ерекшелігін білу және медиа-мәтіндердің күрделілігіне қарамастан олардың эсерін түсіну қабілеті.

Міндетті біліктіліктің бес блогынан тұратын медиақұзыреттіліктің ұқсас, бірақ жинақы және жүйеленген құрылымын неміс педагогы В. Вебер әзірледі:

Біріншіден, бұл іс-әрекетке бағытталған медиа-талдаудың екі түрі:

- 1) медиа ұсына алатын нәрсені іріктеу және пайдалану;
- 2) өз медиа-өнімін әзірлеу.

Екіншіден, мазмұн терминдері екі формада да білім мен аналитикалық қабілеттерді қамтиды:

- медианың алуан түрлеріне негізделген креативті мүмкіндіктер;
- медианы тиімді пайдалану үшін алғышарттар;
- медиа-өнімді шығару мен таратуға байланысты экономикалық, әлеуметтік, техникалық, саяси жағдайлар [7].

5 Қорытынды

Осылайша, медиақұзыреттіліктің жетекші позицияларына сүйене отырып, мысалы: медиа-коммуникациялық білімді тәжірибеге аудару, коммуникациялық үдеріске креативті және сыни көзқараспен қарау арқылы медиақұзыреттілікті қалыптастыру және дамыту барысында құзыреттілік, семиотикалық және партисипативті тәсілдерді интеграциялауды қолдану ең перспективалы болады деген қорытынды жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1 ҚР Үкіметінің 2017 жылдың 12 желтоқсанындағы №827 қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. – Қолдану режимі: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprogramps/cifrovoy-kazakhstan>.

2 Рыжих Н.П. Медиаобразование студентов педагогического вуза на материале англоязычных экранных искусств. – Таганрог: Кучма, 2007. – 187 с.

3 Протопопова В.В. Медиакомпетентность современного педагога // Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы: в 2-х т. Т.1. Педагогика. Психология. – Самара: ПГСГА, 2009. – С. 285-288.

4 Ковалева Т.М. Школьные умения и ключевые компетентности – что общего и в чем различие // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление: Материалы 9-й научно-практической конференции. – Красноярск, 2003. – 36 с.

5 Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы. Понятия. Инструментарий: учеб.-метод. пос. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 101 с.

6 Веряев А.А. Семиотический подход к образованию в информационном обществе: автореферат дис. д-ра пед.наук. Барнаул: Барнаул, гос.пед.ун-т. – 2000. – 38 с.

7 Никитина Е.Ю., Афанасьева О.Ю. Педагогическое управление коммуникативным образованием студентов вузов: перспективные подходы: монография. – Москва: МАНПО, 2006. – 154 с.

Материал редакцияға түсті: 01.06.2020

ШАМИТДИНОВ, А.М., ТАШЕТОВ, А.А.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье обосновывается актуальность формирования медиакомпетентности в современном обществе, раскрывается сущность понятия медиакомпетентности, определяются педагогические принципы и способы его формирования у студентов вуза. Основываясь на исследованиях, проведенных в данной области, проводится авторский анализ используемых сторон для достижения необходимого результата.

Ключевые слова: формирование медиакомпетентности, СМИ, студент вуза, компетентностный подход, семиотический подход, партисипативный подход.

SHAMITDINOV, A.M., TASHETOV, A.A.

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF FORMING MEDIA COMPETENCE OF UNIVERSITY STUDENTS

The article substantiates the relevance of the formation of media competence in modern society, reveals the essence of the concept of media competence, defines the pedagogical principles and methods of its formation among university students. Based on the research conducted in this area, the author analyzes the parties used to achieve the desired result.

Key words: formation of media competence, mass media, university student, competence approach, semiotic approach, participatory approach.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

УДК 001

Амантаева, А.Б.

кандидат философских наук,
ассоциированный профессор кафедры ОДОПЭ,
КГПУ имени У. Султангазина
Костанай, Казахстан

Абдрахманова, Р.К.

кандидат философских наук,
ассоциированный профессор кафедры
обществоведческих дисциплин,
КИнЭУ имени М. Дулатова,
Костанай, Казахстан

СВЕТСКОЕ ГОСУДАРСТВО КАК ФЕНОМЕН ПОЗНАНИЯ

Аннотация

В данной статье авторами предложена попытка изучения светского государства сквозь призму систем мировоззрения. Светское государство, его природа и содержание определяет характер его познания: философии, теологии, политологии, психологии и ряд других дисциплин гуманитарного цикла. Светское государство находит выражение в конкретной исторической плоскости и имеет продолжение в современных реалиях.

Ключевые слова: светскость, государство, религия, теократия, клерикализм, гражданское общество, суверинитет, национальная история.

1 Введение

В условиях современного общества природа светского государства, изучаемая в контексте программы «Рухани жаңғыру», имеет возможность анализа сквозь призму развития новых гуманитарного образования.

Гуманитарное образование – важнейший механизм трансляции и воспроизводства культурных ценностей, идеалов и смыслов жизни, форма и содержание которого детерминированы спецификой «национально-культурного мира», образуемого историей, языком, философией, литературой, традициями, психологией.

2 Материалы и методы

Диалектический подход изучения светского государства определяет возможность оказывать существенное влияние на состояние духовной атмосферы в обществе.

Диалектика светского государства делает сегодня особо важной проработку теоретических и методологических основ реформирования и модернизации общественного сознания.

Понимание светскости как фактора духовной безопасности нации обусловлено его важнейшей ролью в сохранении культурной преемственности и духовном развитии общества [1].

В статье Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», этот процесс определяется как эволюция государственного мышления в Казахстане. С позиции сегодняшнего дня наблюдается новое видение на многие аспекты жизнедеятельности государства и человека отвечающие требованиям и вызовам современного мира.

С точки зрения диалектики природа явлений прошлого, настоящего, будущего, как мировоззренческая сущность должна исследоваться с онтологических, гносеологических и аксиологических позиций.

3, 4 Результаты и обсуждение

Онтология светского государства представлена системой взглядов и оценок, выражаемая в различных ее аспектах.

Во-первых, значение «государство», так как светское государство включает в себя понятия светскости и государства.

Целесообразно начать с изучения понятия государства, так как оно выступает основным юридическим институтом в системе общественного бытия. Государство через процедуру легитимации определяет характер функционирования институтов гражданского общества.

В политической науке существуют различные определения понятия государства. В широком смысле слова понятие «государство» означает страна, общество, народ. В узком смысле: государственная власть, органы государственной власти.

Тем самым, категория «светское государство» обуславливает взаимодействие государственной власти с обществом.

С точки зрения философии государства, отношение государства и общества характеризуется несколькими уровнями: господства, умеренной легитимации, либерально-демократический.

По Марксу, «государство» характеризуется прямым антагонизмом, насилием одних над другими, господством единой идеологии. На данном уровне «светскость» изничтожается, так как в данной ситуации отсутствуют институты легитимации гражданского общества.

Абсолютно в противоположном значении первому уровню выступает либерально-демократический. К примеру, Дж. Локк государству отводит роль «ночного сторожа» гражданского общества, тем самым отмечая факт формирования гражданского общества, как субъекта определяющего сущность и содержание общественного бытия.

По Дж. Локку государство и общество, являясь равноценными субъектами, взаимно обуславливают процессы демократизации, формированием правового государства и принципов функционирования гражданского общества, степень легитимации правовых норм и ценностей.

Общество же переходного уровня трансформирует в единую систему ценностей преобразующего авторитаризма и формальной демократии. Наряду с идеями либерализации функционируют институты авторитарной государственной власти.

Во-вторых, если в первом аспекте отмечается отношение государства к обществу, то вторым аспектом выступают отношение государства к религии.

Религия как социальный институт определяет содержание понятия «светское», «теократическое», «клерикальное» государств.

В истории известны, особенно в древности, случаи, когда государственная власть непосредственно находилась в руках духовенства, церкви, а вся деятельность ее органов основывалась прежде всего на догматах соответствующей веры. Такое государство, выступающее прямой противоположностью светского, называется *теократическим* (от греч. «*theos*» – Боги «*kratos*» – власть) [2].

В новейшей истории такими государствами были, например, Монголия до 1921 г. и Тибет до присоединения его к Китаю в 1951 г. Сегодня это – редчайшее исключение, представленное государством Ватикан, во главе которого стоит Папа Римский.

Теократия прошлого и настоящего имеет существенные различия. В исторической ретроспективе теократические государства выступали в качестве закрытого общества, с высокой степенью идеологизации политической системы.

Теократия сегодня носит более умеренный характер. Это суверенное общество, выступающее с идеями духовной интеграции во всем мире.

В истории философской мысли, один из теологов средневековья Аврелий Августин в трактате «О граде Божьем» выступает защитником теократии в системе государственной власти. Выступая за систему гармонизации общественных отношений между государством и религией, Августин формулировал это следующим образом, как «государство управляет

тeлaми, религия – душaми людeй». Слияние религии с государством, разумного с вечным, телесного с духовным, вот основные постулаты общественного бытия Августина.

Итальянский мыслитель Н. Макиавелли считал, «Религия является важным средством политики, т.к. она помогает воздействовать на умы и нравы людей. История доказывает тот факт, что умные правители и законодатели в процессе использования религии во имя собственной политики, по мнению мыслителя всегда ссылаются на волю богов. С помощью религии создавались целые армии (крестовые походы). Государство должно использовать религию для руководства людьми» [2].

Читая Н. Макиавелли, мы встречаем на первый взгляд, ряд противоречий. С одной стороны, Макиавелли ратует за слияние государства и религии в политике; с другой, будучи являясь глубоко светским человеком, он выступал за отделение религии от власти. Но почему так?

Дело в том, что Н. Макиавелли, опираясь на практический опыт, будучи являясь политиком видел, что религия в системе государственной власти теряет свое социальное предназначение и превращается в средство и орудие обмана, насилия, господства догм, носящих зачастую псевдорелигиозный характер.

Макиавелли выступал против морали в политике, так как истинный разум морали не преследует цели насилия и террора. Вера в моральные ценности, ее истинное бытие и есть религия. Религия во власти перестает быть истинной моралью, а стало быть и истинной верой, религией.

Он выступал за светскость общества и государства, так как духовное бытие должно строиться самим обществом, а не государством.

Американский политолог Г. Алмонд, изучая модель тоталитарного государства, утверждал, что религия во власти выполняет функции идеологизации общественной жизни.

В современных условиях, ряд государств относятся к *клерикальным*, в рамках которого религия, церковь не слиты с государством, но и при этом оказывают определяющее воздействие на все стороны общественной и государственной жизни, включая политику, судебную систему, систему образования и т.д. Ярким примером такого государства сегодня является Иран.

Религия, как социальный институт в клерикальных государствах характеризуется фундаментализмом, само общество, в силу своего менталитета, истории, культуры, языка и рядом других факторов готово исполнять каноны религии, которая в свою очередь определяет их жизненные позиции по отношению к обществу, государству, к миру в целом. Клерикализм не выполняет функции власти, он выступает в качестве регулятора общественных отношений.

Французские мыслители эпохи Просвещения Милье, Гольбах критиковали деятельность духовенства. С их точки зрения Гольбаха: «идея о Боге не может выступать в качестве объекта научного познания» [2].

Невозможно изучать то, чего нет, считали мыслители. Представители философской школы материализма Милье и Гольбах считали, что идея о Боге – это вера, это идея чистого разума, которая не имеет под собой доказательной основы. Данная идея не должна подвергаться критике, использоваться кем то, господствовать.

Ш. Монтескье видел в Боге средство для поддержания порядка и воспитания нравственности.

Жан Жак Руссо видел в Боге мировую волю и мировой разум; выступал заменить религию на «гражданскую религию», «культ великого существа (Бога)» на «культ мировой воли» [2].

По отношению к религии государство может выступать в качестве светского государства. *Светское государство* – это государство, в котором церковь, религиозные объединения отделены от него и не вмешиваются в деятельность государственных органов, имея собственную сферу деятельности, куда не вмешивается государство.

Идеи светскости государства можно проследить в данных суждениях мыслителей Нового времени, в которых характер и содержание общественного бытия определяется самим

обществом, а не государством, в котором религия выступает как вера в абсолютный дух, несущий в себе идеи не господства одних над другими, а идеи добра, консолидации, мудрости и справедливости.

В-третьих, в качестве одного из аспектов изучения природы светского государства выступает правовое содержание и понимание светскости государства, соотносимое со степенью демократизации общества.

«Светскость» имеет выражение в духовном обновлении общества, модернизации его сознания. Идеи мыслителей аль-Фараби, Абая Кунанбаева, Шакарима, являющимися одними из основателей системы мировоззрения, отражали темы личности, совершенствования ее нравственности, повышение интеллектуального уровня, достижения свободы и счастья всего человечества.

По Истону создание светского государства возможно лишь в условиях демократизации общества, создания общества граждан.

Светское государство в чистом виде не может и не должно возводить какую-либо религию в ранг государственной (официальной), признавать ее обязательной или как-либо особо выделять ее или покровительствовать ей.

В Казахстане религия представлена как культурная ценность, традиция.

Но наряду с этим, в реальной жизни во многих демократических странах нередко официально признается особая роль той или иной религии, исходя из ее действительного места в реальной жизни соответствующего общества и государства. И от этого они не перестают быть светскими государствами, тем более что такое признание происходит на общем фоне демократических установлений о равенстве всех перед законом независимо от религиозной принадлежности, свободе вероисповедания, невмешательстве государства в дела церкви, нейтральности образования, уважения религиозных верований меньшинств и т.д. (например, Греция и Дания).

Светскость государства, которая является сегодня конституционной характеристикой многих государств мира, зародилась в Европе как реакция правящих элит на вмешательство Римской католической церкви в суверенные дела европейских государств.

В-четвертых, по содержанию в мире существуют разнообразные типы светских государств. Их развитие в условиях глобализации современного мирового сообщества характеризуется двумя тенденциями: конвергенции и диверсификации.

Тенденция конвергенции в развитии светскости государства заключается в появлении общих черт в правовом содержании светскости государства различных стран, сближении разнотипных светских государств по своим характеристикам и содержанию конституционно-правовых институтов, обеспечивающих светскость государства. Конвергенция может осуществляться через попытку установления гегемонии одного из государств. Наиболее ярким примером в данном случае, является стремление США навязать всему миру свое понимание светскости государства. Примером добровольной конвергенции выступает добровольное сближение правовых систем государств Европейского Союза на основе принятия законодательства Европейского Союза и унификации национальных законодательств.

Тенденция диверсификации в развитии светскости государства проявляется в стремлении сохранить уникальные особенности конкретного типа светского государства.

Несмотря на то, что светские государства участвуют в интеграционных процессах, каждое из них стремится сохранить принципы национального суверенитета, самобытности культуры, традиций.

Некоторые из них в условиях глобализации остаются быть закрытыми обществами, с закрытой политической системой (КНДР, Лаос, Камбоджа).

5 Выводы

Таким образом, характер светскости государства определяется двумя системообразующими элементами:

1. отделение религиозных объединений от государства;
2. недопустимость установления общеобязательной религии.

Конституция Республики Казахстан полностью отвечает требованиям и условиям развития светскости государства. Создан суверенитет закона, в котором учтены интересы всех граждан независимо от их национального, конфессионального и других интересов. Религия выступает в качестве социального института гражданского общества, основанного на принципах свободы вероисповедания, свободы собраний, свободы слова.

Создание светского государства в Казахстане обусловлено историческим прошлым и настоящим. Казахстан является полиэтническим государством, в котором проживают казахи и представители разных национальностей и верований. По воле судьбы территория Казахстана представляла собой площадку для проведения политических экспериментов, осуществляемых правящими силами царизма, коммунистического тоталитаризма. Ссылки, депортации, переселенческая политика царизма, политические репрессии – это неполный список проводимых «экспериментов» над человеческими судьбами.

Недаром многие народности и нации (немцы, чеченцы, ингуши, корейцы), семьи репрессированных глубоко благодарны Казахстану, казахскому народу за сохранение их жизни, веры, национального кода.

Светский образ мышления, образ жизни зиждется на позиции толерантного отношения ко всем гражданам, живущим по совести и закону.

На сегодняшний день Казахстан осуществляет политику интеграции, основанных на принципах равноправных позиций и сохранения национального суверенитета.

Примерами конвергенции в развитии светскости нашего государства выступают инициативы Лидера Нации Н.А. Назарбаева – идея евразийства; проведение съездов лидеров мировых конфессий.

Казахстан стремится сохранить демократические приоритеты развития светского государства, основанных на взаимном доверии и признании самоценности наций и народностей.

Список литературы

1 Тусупбекова Л. На принципах доверия, согласия, толерантности и единства в многообразии // Казахстанская правда. – 2010. – №278. – С. 1-3.

2 Светское государство [Электронный ресурс] // Электронная библиотека All-Sci.net. – Режим доступа: <https://all-sci.net/pravo-rossiyskoy-konstitutsionnoe/svetskoe-gosudarstvo-97850.html>.

Материал поступил в редакцию: 19.05.2020

АМАНТАЕВА, А.Б., АБДРАХМАНОВА, Р.К.

ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТ ТАНЫМ ФЕНОМЕНІ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада авторлар дүниетаным жүйесінің призмасы арқылы зайырлы мемлекетті зерттеу әрекетін ұсынды. Зайырлы мемлекет, оның табиғаты мен мазмұны таным ретінде философия, теология, саясаттану, психология және гуманитарлық циклдің басқа да бірқатар пәндері анықтады. Зайырлы мемлекет нақты тарихи жазықтықта көрінеді және қазіргі заман жағдайында жалғасады.

Кілт сөздер: зайырлылық, мемлекет, дін, теократия, клерикализм, азаматтық қоғам, егемендік, ұлттық тарих.

AMANTAYEVA, A.B., ABDRAKHMANOVA, R.K.

THE SECULAR STATE AS A PHENOMENON OF KNOWLEDGE

In this article, the author offers an attempt to study the secular state through the prism of worldview systems. The secular state, its nature and content determine the nature of scientific knowledge: philosophy, theology, political science, psychology, and a number of other disciplines of the Humanities cycle. The secular state finds expression in a specific historical plane and has a continuation in modern realities.

Key words: secularism, state, religion, theocracy, clericalism, civil society, sovereignty, national history.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Абдимоминова, Д.К. – педагогика ғылымдарының магистрі, информатика, робототехника және компьютерлік технологиялар кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Абдрахманова, Р.К. – философия ғылымдарының кандидаты, қоғамтану пәндері кафедрасының қауымдастырылған профессоры, М. Дулатов атындағы ҚИНЭУ, Қостанай, Қазақстан.

Алимбаева, Ж.М. – «5B011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Аманбаева, Д.А. – «5B011900 – Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының 3 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Аманжол, А.Х. – «5B012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті» оқу бағдарламасының 2 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Амантаева, А.Б. – философия ғылымдарының кандидаты, қоғамдық пәндер, құқық және экономика негіздері кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Амирхамзин, Н.К. – педагогика және психология магистрі, өнер кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Ахмет, Н.С. – «5B012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті» оқу бағдарламасының 2 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Баймаганбетова, К.Т. – туризм магистрі, жаратылыстану ғылымдары кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Бакубаева, А.Е. – «5B011900 – Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының 2 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Балгабаева, Г.З. – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Бежина, В.В. – философия докторы, филология департаментінің қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Белгібаева, Г.М. – «5B012000 – Кәсіптік оқыту» мамандығының 3 курс студенті, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Бермухамбетова, А.А. – гуманитарлық ғылымдар магистрі, филология департаментінің аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Брагина, Т.М. – биология ғылымдарының докторы, жаратылыстану ғылымдары кафедрасының профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан; Жалпыресейлік балық шаруашылығы және мұхиттану ФЗИ-дың Азов-Қара теңіз бөлімінің бас ғылыми қызметкері, Дондағы Ростов, Ресей.

Ерохин, Н.Г. – Ресей Ғылым Академиясы Орал бөлімшесі өсімдіктер мен жануарлар экология институтының мұражай меңгерушісі, Екатеринбург, Ресей.

Жусупова, Д.Ж. – өнер кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Кудрицкая, М.И. – педагогика ғылымдарының кандидаты, филология департаментінің қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Кушмурзина, Д.Х. – педагогика ғылымдарының магистрі, мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Қанапина, С.Ғ. – филология ғылымдарының кандидаты, филология департаментінің қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Мырзағалиева, К. – филология ғылымдарының кандидаты, филология департаментінің қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Оспанұлы, С. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Пережогин, Ю.В. – биология ғылымдарының кандидаты, доцент, жаратылыстану ғылымдары кафедрасының профессоры, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Сейсембай, Т.Т. – гуманитарлық ғылымдар магистрі, «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының аға оқытушысы, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Ташетов, А.А. – PhD докторы, психология және дефектология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Туребаева, А.О. – «5B012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті» оқу бағдарламасының 2 курс студенті, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Тыщенко, Ю.С. – «5B010700 – Бейнелеу өнері және сызу» мамандығының 4 курс студенті, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

Шамитдинов, А.М. – «7M01101 – Педагогика және психология» оқу бағдарламасының 1 курс магистранты, А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ, Қостанай, Қазақстан.

Шамитдинова, Ш.А. – «5B010200 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 4 курс студенті, Ө. Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ, Қостанай, Қазақстан.

НАШИ АВТОРЫ

Абдимоминова, Д.К. – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры информатики, робототехники и компьютерных технологий, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Абдрахманова, Р.К. – кандидат философских наук, ассоциированный профессор кафедры обществоведческих дисциплин, КИНЭУ имени М. Дулатова, Костанай, Казахстан.

Алимбаева, Ж.М. – студентка 4 курса специальности «5В011700 – Казахский язык и литература», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Аманбаева, Д.Б. – студентка 3 курса специальности «5В011900 – Иностранный язык: два иностранных языка», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Аманжол, А.Х. – студентка 2 курса образовательной программы «6В01702 – Казахский язык и литература в школах с неказахским языком обучения», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Амантаева, А.Б. – кандидат философских наук, ассоциированный профессор кафедры общественных дисциплин, основ права и экономики, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Амирхамзин, Н.К. – магистр педагогики и психологии, старший преподаватель кафедры искусств, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Ахмет, Н.С. – студентка 2 курса образовательной программы «6В01702 – Казахский язык и литература в школах с неказахским языком обучения», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Баймаганбетова, К.Т. – магистр туризма, старший преподаватель кафедры естественных наук, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Бакубаева, А.Е. – студентка 2 курса специальности «5В011900 – Иностранный язык: два иностранных языка», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Балгабаева, Г.З. – кандидат исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Бежина, В.В. – доктор философии, ассоциированный профессор департамента филологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Белгібаева, Г.М. – студентка 3 курса специальности «5В012000 – Профессиональное обучение», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Бермухамбетова, А.А. – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель департамента филологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Брагина, Т.М. – доктор биологических наук, профессор кафедры естественных наук, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан; главный научный сотрудник Азово-Черноморского филиала Всероссийского научно-исследовательского института рыбного хозяйства и океанографии, Ростов-на-Дону, Россия.

Ерохин, Н.Г. – заведующий музеем Института экологии растений и животных Уральского отделения Российской Академии Наук, Екатеринбург, Россия.

Жусупова, Д.Ж. – старший преподаватель кафедры искусств, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Канапина, С.Г. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор департамента филологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Кудрицкая, М.И. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор департамента филологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Кушмурзина, Д.Х. – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры дошкольного и начального образования, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Мырзагалиева, К. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор департамента филологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Оспанов, С. – кандидат филологических наук, профессор, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Пережогин, Ю.В. – кандидат биологических наук, доцент, профессор кафедры естественных наук, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Сейсембай, Т.Т. – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель образовательной программы «Казахский язык и литература», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Ташетов, А.А. – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры психологии и дефектологии, КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Туребаева, А.О. – студентка 2 курса образовательной программы «6В01702 – Казахский язык и литература в школах с неказахским языком обучения», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Тыщенко, Ю.С. – студентка 4 курса специальности «5В010700 – Изобразительное искусство и черчение», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

Шамитдинов, А.М. – магистрант 1 курса специальности «7М01101 – Педагогика и психология», КГУ имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Шамитдинова, Ш.А. – студентка 4 курса специальности «5В010200 – Педагогика и методика начального обучения», КГПУ имени У. Султангазина, Костанай, Казахстан.

OUR AUTHORS

Abdimominova, D.K. – master of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of computer science, robotics and computer technologies, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Abdrakhmanova, R.K. – candidate of philosophy, associate professor of the department of social studies, KEnEU named after M.Dulatov, Kostanay, Kazakhstan.

Akhmet, N.S. – 2nd year student of the educational program «6B01702 – Kazakh language and literature at schools with not Kazakh language of training», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Alimbayeva, Zh.M. – 4th year student of specialty «5B011700 – Kazakh language and literature», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Amanbayeva, D.B. – 3rd year student of specialty «5B011900 – Foreign language: two foreign languages», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Amantayeva, A.B. – candidate of philosophy, associate professor of the department of social studies, foundations of law and economics, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Amanzhol, A.H. – 2nd year student of the educational program «6B01702 – Kazakh language and literature at schools with not Kazakh language of training», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Amirkhamzin, N.K. – master of pedagogy and psychology, senior lecturer of the department of arts, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Baimaganbetova, K.T. – master of tourism, senior lecturer of the department of natural sciences, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Bakubayeva, A.E. – 2nd year student of specialty «5B011900 – Foreign language: two foreign languages», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Balgabayeva, G.Z. – candidate of historical sciences, professor of the department of history of Kazakhstan, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Belgibaeva, G.M. – 3rd year student of specialty «5B012000 – Professional education», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Bermukhambetova, A.A. – master of humanitarian sciences, senior lecturer of the department of philology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Bezhdina, V.V. – PhD, associate professor of the department of philology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Bragina, T.M. – doctor of biological sciences, professor of the department of natural sciences, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan; Azov-Black Sea Branch of the FSBSI «VNIRO» («AzNIIRKH»), Rostov-on-Don, Russia.

Kanapina, S.G. – candidate of philological sciences, associate professor of the department of philology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Kudritskaya, M.I. – candidate of pedagogy, associate professor of the department of philology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Kushmurzina, D.Kh. – master of pedagogical sciences, senior lecturer of the pre-school and primary education department, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Myrzagaliyeva, K. – candidate of philological sciences, associate professor of the department of philology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Ospanuly, S. – candidate of philological sciences, professor, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Perezhogin, Yu.V. – candidate of biological sciences, docent, professor of the department of natural sciences, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Seysembay, T.T. – master of humanitarian sciences, senior lecturer of the educational program «Kazakh language and literature», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Shamitdinov, A.M. – 1st year master student of the educational program «7M01101 – Pedagogy and psychology», KSU named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Shamitdinova, Sh.A. – 4th year student of specialty «5B010200 – Pedagogy and methodology of primary education», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Tashetov, A.A. – PhD, associate professor of the department of psychology and defectology, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Turebaeva, A.O. – 2nd year student of the educational program «6B01702 – Kazakh language and literature at schools with not Kazakh language of training», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Tyschenko, Yu.S. – 4th year student of specialty «5B010700 – Fine arts and drawing», KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

Yerokhin, N.G. – head of the museum of the Institute of plant and animal ecology of the Ural branch of the Russian academy of sciences, Yekaterinburg, Russia.

Zhusupova, D.Zh. – senior lecturer of the department of arts, KSPU named after U. Sultangazin, Kostanay, Kazakhstan.

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА

«ҚМПИ Жаршысы» журналы әлеуметтік-гуманитарлық, физика-математикалық, техникалық, биологиялық, химиялық-технологиялық, экономикалық ғылымдар және экология, халықаралық байланыстар салалары бойынша бұрын жарияланбаған өзекті ізденіс нәтижелері туралы мақалаларды жариялайды.

Редакциялық алқа мүшелері журнал материалдарының мазмұнына сын-пікір білдіргеннен кейін басылымға ұсыну шешімі шығарылады. Қабылданбаған мақалаларды редакциялық алқа мүшелері қайта қарастырмайды.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

Журнал жыл барысында төрт рет шығарылады (қаңтар, сәуір, шілде, қазан).

«Қазпошта» АҚ-ның кез келген бөлімінде журналға жазылу мүмкіндігі қарастырылған. Жазылым индексі 74081.

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мәтіннің көлемі сөз аралықтары мен сілтемелерді қоса алғанда 15000-нан 60000 таңбаға дейін болуы қажет (0,3-тен 1,5 баспалық параққа дейін, яғни 5–24 бет).

Мәтіннің рәсімделуіне қойылатын техникалық талаптар:

Қаріп – Times New Roman, өлшемі – 12, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша.

Жиектері: барлық жағынан 2 см.

Жоларалық интервал: бірлік.

Абзацтар аралығы «Алдында» – жоқ, «Кейін» – жоқ.

Азат жол – 1,25 см.

Мәтін: парақта бір бағана.

Мақаланың басқы беті келесі ақпараттарды қамтуы қажет:

1. *ӘОЖ коды.* Беттің сол жағына қалың қаріппен жазылады. Авторлық материалға ӘОЖ кодын мына сілтеме арқылы алуға болады: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Автордың аты-жөні.* Беттің оң жағына қалың қаріппен ӘОЖ кодын бір тармақ төмен жазылады.

3. *Авторлар туралы ақпарат.* Беттің оң жағына көлбеу әріптермен жазылады: автордың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі, қызмет орны, қаласы, мемлекеті.

4. *Мақала атауы.* Беттің ортасында бас әріптермен және қалың қаріппен жазылады.

5. *Мақала түйіні.* «Түйін» сөзі (орыс. «Аннотация», ағылш. «Abstract») беттің ортасында қалың қаріппен мақала атауынан бір тармақ төмен жазылады. Түйін мақаланың жарияланатын тілінде жазылады. Түйін мәтіні: сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, азат жол – 1,25 см. Мақала тілінде жазылған түйінді мақала тілінде жазылған түпкі түйінмен (резюме) ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған.

6. *Мақаланың түпкі түйіні.* Мақала жарияланатын тілден бөлек, мақала атауының аудармасымен екі тілде жазылады. Түпкі түйін мәтіні: көлбеу әріптермен әдебиеттер тізімінен кейін 1 тармақ төмен жазылады, сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, азат жол – 1,25 см.

7. *Кілт сөздер* (5–8 сөз және/немесе сөз тіркесі). Кілт сөздер үш тілде сәйкесінше «Түйін» және «Түпкі түйіннен» төмен жазылады. «Кілт сөздер» тіркесі (орыс. «Ключевые слова», ағылш. «Key words»): қалың әріптермен, беттің сол жағына жазылады, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, «Кілт сөздер» тіркесінен кейін қос нүкте қойылады, ары қарай кілт сөздер жазылады.

8. *Негізгі мәтін* келесі бөлімдерден тұрады:

1) *Кіріспе* (орыс. – Введение, ағылш. – Introduction).

2) *Материалдар және әдістер* (орыс. – Материалы и методы, ағылш. – Materials and methods).

3) *Нәтижелер* (орыс. – Результаты, ағылш. – Results).

4) *Талқылау* (орыс. – Обсуждение, ағылш. – Discussion).

5) *Қорытынды* (орыс. – Выводы, ағылш. – Conclusions).

6) *Ризашылық білдіру* (орыс. – Благодарности, ағылш. – Appreciation).

3 және 4 бөлімдер біріктірілуі мүмкін, 6 бөлім – қажеттілік туындаған жағдайда ғана жазылады.

Мақала бөлімдері нөмірленуі тиіс. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Бөлім атауларының жазылуы: қаріп– Times New Roman, өлшемі – 12, қалың қаріппен, туралануы– беттің сол жағында.

Мәтінде белгілі бір тармақты немесе тізімді белгілеуде араб сандары қолданылады.

9. *Әдебиеттер тізімі* (орыс. – Список литературы, ағылш. – References). Әдебиеттер тізімі мақаладан кейін жазылады. «Әдебиеттер тізімі» тіркесіқалың қаріппен жазылады, қаріп өлшемі – 12, шегініс – 1,25 см.

Дереккөздер туралы ақпаратты мәтінде дереккөздерге сілтеменің жасалу реті бойынша орналастырып, араб сандарымен нөмірлеу қажет. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Шрифт өлшемі – 11, шегініс – 1,25 см.

Қолданылған дереккөздерге сілтемелер тік жақшаның ішінде келтірілгені абзал. Библиографиялық жазу түпнұсқа тілінде орындалады.

Кітаптардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, кітаптың аты, жарияланған орны, басылымы, шыққан жылы, беттер. Мысалы: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦ РАН, 2000. – Б. 60–65.

Журнал, мерзімді басылымдардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, журнал атауы, жылы, басылым нөмірі, беттер. Мысалы: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – Б. 89–104.

Жинақтардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, жинақ атауы, басылым жылы, беттер. Мысалы: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – Б. 77–79.

Электрондық ресурстардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: мақала атауы, автор туралы ақпарат, мақаланың шығу орны, мерзімі, сонымен қатар, ақпараттық тасымалдаушы, жүйелік талаптар, ғаламтор ресурстарын қолдану мүмкіндіктері (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв. карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Кестелерді жасау*. Әрбір кестенің реттік нөмірі мен атауы болуы шарт. Кесте нөмірі және атауы кестенің жоғары жағына орналастырылады. Көлбеу әріптермен жазылған «Кесте 1» («Таблица 1», «Table 1») сөзінен кейін сызықша қойылып, кесте атауы қалыпты әріптермен жазылады, туралануы – беттің ортасында, шрифт өлшемі – 11, кестедегі мәтіннің туралануы – беттің сол жағы.

11. *Графикалық материалдар* «Microsoft Graph» немесе «Excel» бағдарламаларында орындалуы қажет және сканерден өткізілмеуі қажет.

Графикалық бейнелер сурет немесе біртұтас объект ретінде берілуі тиіс. Графикалық объектілер беттің белгіленген жиектерінен аспай, бір беттен артық болмауы қажет.

Әрбір объектінің нөмірі және атауы болуы керек. Объект нөмірі мен атауы объектіден төмен орналасуы қажет. Шрифт өлшемі – 11, мәтіннің орналасу қалпы – беттің сол жағы.

12. *Формулалардың берілуі.* Математикалық формулаларды формулалар редакторы «Microsoft Equation» арқылы белгілеу қажет. Олар жақша ішінде оң жақтан нөмірленеді. Формулалар көп болған жағдайда әрбір бөлімнің формулаларын тәуелсіз нөмірлеу ұсынылады.

13. *Мақалаға міндетті түрде тіркелетін ақпараттар:*

– автор туралы ақпарат (үш тілде): тегі, аты, әкесінің аты, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі, жұмыс орны (ЖОО, мекеме атауы, факультет, кафедра), жұмыс және ұялы телефон нөмірі;

– ғылым кандидаты, докторы немесе PhD докторының мақалаға қатысты сын-пікірі (ғылыми дәрежесіз авторлар үшін).

Редакция ұсынылған барлық материалдарға сын-пікір білдіруге міндетті емес және материалдары қабылданбаған авторлармен пікірталасқа түспейді.

**Мақалалардың қабылдануы және жариялануы бойынша
сауалдар туындаған жағдайда мына мекен-жайға жүгініңіз:**

Қазақстан Республикасы, 110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік көш., 118
ҚР БҒМ «Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті» ШЖҚ МРК
БСН 040340005711, БЖК HSBKKZKX, Кбе 16,
ЖСККЗ726017221000000090
«Халық банк» АҚ, Қостанай қ.
№419 каб. Тел.:8 (7142) 54-85-56
E-mail: kgpynauka@mail.ru
Веб-сайт: press.kspi.kz

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 печатных листов, т.е. от 5 до 24 страниц).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, выравнивание текста – по ширине страницы.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – нет.

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титульная) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. *Код УДК.* Полуужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Ф.И.О. автора.* Полуужирный курсив, положение на странице – по правому краю через строку после кода УДК.

3. *Сведения об авторе.* Курсив, положение на странице – по правому краю: ученая степень, ученое звание, должность, место работы, город, страна.

4. *Заглавие.* Прописные буквы, полуужирный, положение по центру страницы.

5. *Аннотация к статье.* Слово «Аннотация» (каз. «Түйін», англ. «Abstract»), полуужирный, положение по центру страницы, через строку после заглавия. Аннотация оформляется на языке статьи. Допускается замена аннотации на языке статьи на резюме на языке статьи. Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, выравнивание по ширине страницы, отступы слева и справа – по 2 см, отступ «Первой строки» – 1,25.

6. *Резюме к статье.* Оформляется на двух языках, отличных от языка статьи, с переводом названия статьи. Текст резюме: курсивный, после списка литературы через интервал, 500–800 знаков с пробелами, положение по ширине текста, отступ «Первой строки» – 1,25.

7. *Ключевые слова* (от 5 до 8). Ключевые слова пишутся на трех языках, размещаются соответственно под «Аннотацией» и «Резюме». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Кілт сөздер», англ. «Key words»): полуужирный, отступы слева и справа – по 2 см, после фразы ставится двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через запятую.

8. *Основной текст* делится на следующие разделы:

1) *Введение* (каз – Кіріспе, англ. – Introduction).

2) *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods).

3) *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results).

4) *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion).

5) *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions).

б) *Благодарности* (каз. – Ризашылық білдіру, англ. – Appreciation).

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

Разделы статьи должны быть пронумерованы, необходимо нумеровать арабскими цифрами без точки. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – Әдебиеттер тізімі, англ. – References). Список литературы приводится в конце статьи и озаглавливается «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ «Первой строки» – 1,25.

Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте, нумеровать арабскими цифрами без точки, размер шрифта – 11, отступ «Первой строки» – 1,25 см. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках. Библиографическая запись выполняется на языке оригинала.

Выходные данные *книг* обязательно включают: фамилию автора (авторов), инициалы, название, место издания, издательство, год издания, страницы. Например: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пущино: ПНЦ РАН, 2000. – С. 60–65.

Выходные данные *статей из журналов и периодических изданий* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название журнала, год, номер издания, страницы. Например: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – С. 89–104.

Выходные данные *сборников* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название сборника, год издания, страницы. Например: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – С. 77–79.

Выходные данные *электронных ресурсов* содержат информацию об авторе, названии, дате и месте издания или публикации, также указывается информационный носитель, системные требования, режим доступа (к интернет-ресурсам) (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Оформление таблиц*. Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1»), стиль шрифта – курсивный. Заголовок таблицы размещается через тире, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы, стиль шрифта – обычный. Положение текста в таблице по левому краю, шрифт – Times New Roman, размер – 11.

11. *Оформление графических материалов*. Графические материалы должны быть подготовлены с помощью программ «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовков размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1»), шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по центру. Далее следует название, шрифт – Times New Roman, размер – 11, стиль шрифта – обычный.

12. *Оформление формул.* Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. *К статье обязательно прилагаются:*

– сведения об авторе (на трех языках): фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий и мобильный телефоны;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD (для авторов без ученой степени).

Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
РГП на ПХВ «Костанайский государственный
педагогический университет» МОН РК
БИН 040340005711 БИК HSBKKZKX, Кбе 16,
ИИК KZ726017221000000090
АО «Народный банк», г. Костанай
№419 каб. Тел.: 8 (7142) 54-85-56
E-mail: kgpynauka@mail.ru
Веб-сайт: press.kspi.kz

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «KMPI Zharshysy» is responsible for publishing the articles with original content on the results of research in the fields of social-humanitarian, physical and mathematical, technical, biological, chemical-technological, economical sciences, and ecology, international scientific relationships and etc. which were not printed previously.

The decision to publish an article is considered by the editorial board of the journal after peer review. Rejected articles are not considered again by the editorial board.

Articles are published in Kazakh, Russian and English languages.

The journal is published four times a year (January, April, July, October).

A subscription to the journal can be obtained at any post office of JSC "Kazpost". Subscription index 74081.

Article requirements:

The volume of the text of the article should be between 15,000 and 60,000 signs, including spaces and footnotes (from 0,3 to 1,5 printed page, i.e. 5-24 pages).

Technical requirements for the decoration of the text:

Font: Times New Roman, size – 12, alignment – width of the page.

Field: on 2 cm from all directions.

Line spacing: single.

Spacing between paragraphs «Before» – no, «After» – no.

Indentation of "The first line" – 1,25.

Text: one column on the page.

The first (titular) page of the article must include the following information:

1. *UDC code*. Boldface, position on the left side of the page. Assign the UDC to copyright material can be available here: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Full name of the author*. Bold italic, position on the right edge of the page through the line after the UDC code.

3. *Information about authors*. Font style – italic, position on the right edge of the page: academic degree, academic title, position, place of work, city, country.

4. *Title*. Uppercase letters, bold, position – at the center of the page.

5. *Abstract to the article*. The word «Abstract» (kaz. «Түйін», rus. «Аннотация»), boldface, position – at the center of the page, in a line after the title. Abstract is made in the language of the article. It is possible to replace the abstract on the language of the article to the summary on the language of the article. Text of abstract: 500–800 signs including spaces, italics, position – the width of text, indents on the left and right – 2 cm, indentation of "the first line" – 1.25.

6. *Summary of the article*. It is made out in two languages differ from the language of the article, with the translation of the title of the article. Text of summary: italic, after references, 500–800 signs including spaces, alignment – the width of page, indentation of "the first line" – 1.25.

7. *Key words* (from 5 to 8). Key words are written in three languages, are located accordingly under the «Abstract» and «Summary». The phrase «Key words» (kaz. «Кілт сөздер», rus. «Ключевые слова»): boldface, indents on the left and right – 2 cm, after the phrase there is a colon. Key words are written after the phrase "Key words" in the same line, separated by a comma.

8. *Main text of the article* consists of the following parts:

1) *Introduction* (kaz. – Кіріспе, rus. – Введение).

2) *Materials and Methods* (kaz. – Материалдар мен әдістер, rus. – Материалы и методы).

3) *Results* (kaz. – Нәтижелер, rus. – Результаты).

4) *Discussion* (kaz. – Талқылау, rus. – Обсуждение).

5) *Conclusions* (kaz. – Қорытынды, rus. – Выводы).

6) *Appreciation* (kaz. – Ризашылық білдіру, rus. – Благодарности).

Parts 3 and 4 may be combined, part 6 – if it is necessary.

Parts of the article should be numbered, Arabic numerals without a dot. Headings of parts – font Times New Roman, size – 12, boldface, position on the left side of the page.

While highlighting only Arabic numerals should be used in the text of selected items or lists.

9. *References* (kaz. – *Әдебиеттер тізімі*, rus. – *Список литературы*). References should be listed at the end of the article and headlined as «References» –font Times New Roman, font size – 12, boldface, indent 1.25.

Information about the sources should be arranged in order of appearance of references to sources in the text, and numbered in Arabic numerals without a dot, font size – 11, indent 1.25 cm. References to the sources used should be given in square brackets. Bibliographic record is made in language of the original source.

Output data of *books* must include: surname of the author (authors), initials, name, place of publication, publisher, year of publication, number of pages. For example: Семенов, В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦРАН, 2000. – Р. 60–65.

Output data of *articles from journals and periodicals* must include: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the journal, year, number of publication, number of pages. For example: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – Р. 89–104.

Output data of *collections* is indicated in the following order: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the collection, year of publication, number of pages. For example: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – Р. 77–79.

Output data of *electronic resources* provides information about the author, title, date and place of edition, or publication, also indicates the information carrier, system requirements, access mode (to the Internet resources) (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв.дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640х480; 4х CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Design of tables*. Each table should be numbered and titled. Table number and heading are placed above the table. Number is issued as «Table 1» («Кесме 1», «Таблица 1»), font style – italic. Table heading is placed by a dash, font – Times New Roman, size – 11, font style – regular, at the center of the page. The position of the text in the table – to the left, the font – Times New Roman, size – 11.

11. *Design of graphic materials*. Graphic materials should be prepared by using the programs «Microsoft Graph» or «Excel» without scanning.

Graphical objects should be presented as a picture or grouped objects.

Graphical objects should not extend beyond the page margins, and have no more than one page.

Each object must be numbered and titled. Number of the object and title are placed under the object. Number is presented as «Picture 1» («Сурет 1», «Рисунок 1»), the font – Times New Roman, italic, size – 11, position of the text – at the center of the page. Then, the title – the font – Times New Roman, size – 11, font style – regular.

12. *Design of formulas*. Mathematical formulas are made through the «Microsoft Equation» formula editor. The numbering is affixed to the right in brackets. If there is a large number of formulas it will be recommended their independent numbering for each section.

13. The article must have:

- information about the author: surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position, place of work (name of institution, organization, faculty, department), office and mobile phone numbers;

- review of the candidate or doctor of sciences, PhD doctors (for authors without scientific degree).

Editors are not liable for reviewing all incoming materials and does not enter into a discussion with the authors of rejected materials.

On all questions of reception and publication of articles contact us at:

Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, Tauelsizdik street, 118

RSE «Kostanay state pedagogical university» MES RK

BIN 040340005711 BIC HSBKKZKX, BC 16,

IIC KZ726017221000000090

JSC «Halyk bank», Kostanay

office №419. Tel.: 8 (7142) 54-85-56

E-mail: kgpynauka@mail.ru

Website: press.kspi.kz

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ	3
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Амирхамзин, Н.К.</i> Торғай әндерінің өскелең ұрпаққа берер тәрбиелік мәні	5
<i>Бермухамбетова, А.А., Бежина, В.В., Бакубаева, А.Е.</i> Телесұхбат ауызша дискурстың коммуникативті ерекшеліктері	10
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.М.</i> Ы. Алтынсарин жер мәселесі жайында	14
<i>Қанапина, С.Ф., Түребаева, А.О., Ахмет, Н.С., Аманжол, А.Х. Т.</i> Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» шығармасындағы қарама-қарсы коннекторлардың стильдік қызметі	19
<i>Сейсембай, Т.Т., Алимбаева, Ж.М.</i> Латын негізді қазақ тілі әліпбиін оқытудың педагогикалық-психологиялық аспектілері	25
ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Брагина, Т.М.</i> Қостанай облысының жер үсті моллюскаларының (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) фаунасы	29
<i>Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г.</i> Қостанай облысы аумағындағы флористикалық жаңалықтар (2 бөлім)	35
<i>Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г., Баймаганбетова, К.Т.</i> «Алтын дала» мемлекеттік табиғи резерватының аумағындағы флористикалық жаңалықтар	40
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	
<i>Абдимоминова, Д.К., Белгібаева, Г.М.</i> Батик жасау технологиясы	45
<i>Балгабаева, Г.З.</i> Тарих сабағында сыни ойлау технологиясы арқылы оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыру	52
<i>Қушмұрзина, Д.Х., Шамитдинова, Ш.А.</i> Балаларға арналған телебағдарламаларды сабақтарда қолданудың әдіс-тәсілдері	57
ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ	
<i>Аманбаева, Д.Б., Кудрицкая, М.И.</i> Лингвистикалық зерттеу алгоритмін құрастыру тәсілі	65
<i>Тыщенко, Ю.С., Жусупова, Д.Ж.</i> Көркем еңбек сабағында бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін қалыптастыру	69
<i>Шамитдинов, А.М., Ташетов, А.А.</i> Жоғары оқу орны студенттерінің медиақұзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық ұстанымдары	75
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ	
<i>Амантаева, А.Б., Абдрахманова, Р.К.</i> Зайырлы мемлекет таным феномені ретінде	80
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	85
АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА	91

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
<i>Амирхамзин, Н.К.</i> Воспитательное значение торгайских песен для подрастающего поколения.....	5
<i>Бермухамбетова, А.А., Бежина, В.В., Бакубаева, А.Е.</i> Коммуникативные особенности устного дискурса телеинтервью	10
<i>Оспанов, С., Мырзагалиева, К.М. И. Алтынсарин</i> о земельном вопросе	14
<i>Канапина, С.Г., Туребаева, А.О., Ахмет, Н.С., Аманжол, А.Х.</i> Стилистическая функция противоположных коннекторов в произведении Т. Ахтанова «Шырагын сонбесин»	19
<i>Сейсембай, Т.Т., Алимбаева, Ж.М.</i> Педагогические и психологические аспекты преподавания алфавита казахского языка на латинской основе.....	25
ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
<i>Брагина, Т.М.</i> Фауна наземных моллюсков (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) Костанайской области	29
<i>Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г.</i> Флористические находки на территории Костанайской области (Часть 2).....	35
<i>Пережогин, Ю.В., Ерохин, Н.Г., Баймаганбетова, К.Т.</i> Флористические находки на территории государственного природного резервата «Алтын дала»	40
МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН	
<i>Абдимоминова, Д.К., Белгібаева, Г.М.</i> Технология изготовления батика	45
<i>Балгабаева, Г.З.</i> Формирование информационной компетентности учащихся через технологии критического мышления на уроках истории	52
<i>Кушмурзина, Д.Х., Шамитдинова, Ш.А.</i> Методы использования детских телепрограмм на уроках	57
НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ	
<i>Аманбаева, Д.Б., Кудрицкая, М.И.</i> Метод разработки алгоритма лингвистических исследований.....	65
<i>Тыщенко, Ю.С., Жусупова, Д.Ж.</i> Формирование эстетической культуры у школьников младших классов на уроках художественного труда	69
<i>Шамитдинов, А.М., Ташетов, А.А.</i> Педагогические принципы формирования медиакомпетентности студентов высших учебных заведений	75
РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»	
<i>Амантаева, А.Б., Абдрахманова, Р.К.</i> Светское государство как феномен познания	80
НАШИ АВТОРЫ	87
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ.....	94

CONTENT

INTRODUCTION	3
THEORETICAL AND OVERVIEW-ANALYTICAL ARTICLES	
<i>Amirkhamzin, N.K.</i> Educational significance of Torgai songs for the younger generation.....	5
<i>Bermukhambetova, A.A., Bezhina, V.V., Bakubayeva, A.E.</i> Communicative features of oral TV interview discourse	10
<i>Ospanuly, S., Myrzagaliyeva, K. I.</i> Altynsarin on the land issue.....	14
<i>Kanapina, S.G., Turebaeva, A.O., Akhmet, N.S., Amanzhol, A.H.</i> Stylistic function is the opposite of the connectors in the work of t. akhtanov «Shyragyn sonbesin».....	19
<i>Seysembay, T.T., Alimbayeva, Zh.M.</i> Psychological and pedagogical aspects of teaching the kazakh alphabet on a latin basis.....	25
EMPIRICAL RESEARCH	
<i>Bragina, T.M.</i> Fauna of land molluscs (Mollusca: Gastropoda: Pulmonata) of the Kostanay region	29
<i>Perezhogin, Yu.V., Yerokhin, N.G.</i> Floristic findings on territories of Kostanay region (Part 2).....	35
<i>Perezhogin, Yu.V., Yerokhin, N.G., Baimaganbetova, K.T.</i> Floristic findings in the territory of the state natural reserve «Altyn dala»	40
METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF TEACHING DISCIPLINES	
<i>Abdimominova, D.K., Belgibaeva, G.M.</i> Batik manufacturing technology.....	45
<i>Balgabayeva, G.Z.</i> Formation of students' information competence through critical thinking technologies in history lessons.....	52
<i>Kushmurzina, D.Kh., Samitdinova, Sh.A.</i> Methods of use of children TV programs in lessons	57
SCIENTIFIC WORK OF YOUNG RESEARCHERS	
<i>Amanbayeva, D.B., Kudritskaya, M.I.</i> Method of developing a linguistic research algorithm	65
<i>Tyschenko, Yu.S., Zhusupova, D.Zh.</i> Formation of aesthetic culture of primary school children at art work lessons.....	69
<i>Shamitdinov, A.M., Tashetov, A.A.</i> Pedagogical principles of forming media competence of university students.....	75
REALIZATION OF THE PROGRAMME «RUKHANY ZHANGYRU»	
<i>Amantayeva, A.B., Abdrakhmanova, R.K.</i> The secular state as a phenomenon of knowledge.....	80
OUR AUTHORS	89
INFORMATION FOR AUTHORS	97

Компьютерлік беттеу: *С. Худякова*

Түзетушілер: *М. Бобренко, А. Жиенбаева*

Компьютерная верстка: *С. Худякова*

Корректоры: *М. Бобренко, А. Жиенбаева*

Басуға 20.07.2020 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 7,5 б.т.
Тапсырыс № 0132 Таралымы 300 д.

Подписано в печать 20.07.2020 г.
Формат 60x84/8. Объем 7,5 п.л.
Заказ № 0132 Тираж 300 экз.

Өмірзақ Сұлтанғазин атындағы
Қостанай мемлекеттік педагогикалық
университетінің баспасында басылған

Отпечатано в типографии Костанайского
государственного педагогического
университета имени Умирзака Сұлтангазина